

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 3(30)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2011

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Подолька А. М., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Піла В. І., д-р екон. наук, проф., Радзієвський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подолька А. М., д-р юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 6 від 29 червня 2011 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: А. М. Подолька (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 — Вип. 3 (30). — К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2011. — 222 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з політичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.) та юридичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/5 від 31 травня 2011 р.).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2011
© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2011

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	5	Ігнатуша І. М. Деякі теоретичні аспекти політичного прогнозування розвитку цивілізації у ХХІ ст.	68
Головатий М. Ф. Діалог між владою і громадянським суспільством — найважливіша засада формування української державності	5	Коваленко Л. М. Проблеми правового забезпечення інформаційної політики України в аспекті європейської інтеграції	75
Піляєв І. С. Україна: від литовської до лімітрофної Русі?	9	Тумовс Р. А. Ідеологічні детермінанти політичного позиціонування України в умовах глобалізації	81
Бондар Ю. В. Свобода слова: мовний фактор у контексті націотворення	16	Мойсеєнко І. П., Магас Н. В., Поповіченко Ю. А. Методичні основи оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання	87
Гапоненко В. А. Виконавчі органи влади як інститут демократії.....	22	ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	92
Дікарев О. І. Інституалізаційна парадигма енергетичної дипломатії	27	Радзімовська С. Ф. Венчурне інвестування інноваційного розвитку.....	92
Дікарев О. І., Хоанг Дінг Чай Атомна дипломатія в Азії: витоки, сучасні загрози	35	Бульда С. О. Фактори впливу на формування і використання ресурсного потенціалу регіону.....	97
Медвідь Ф. М., Дієго Доносо В. Х., Рзаєв Ільхам Сагіб Огли Національна безпека і національні інтереси України у світі, що змінюється*	42	Гладько Ю. О. Правові засади обігу зобов'язальних вимог кредитора	103
Фомін О. О., Гапоненко В. А. Роль політичних партій України у рекрутуванні політичної еліти.....	46	Гришин П. М. Фінансовий контроль у системі контрольної діяльності: державно-управлінський аспект	109
В. А. Чмига До питання щодо інноваційних засад трансформації сучасного державного управління в сучасних умовах.....	50	Ейсмонт В. С. Специфіка трансформації форм економічної власності в Україні	114
К. Е. Шумовська, Н. Г. Чайка Запровадження Магдебурзького права на Поділлі....	54	Кобзева О. В., Матюхін В. О. Модель антикризового управління недержавним вищим навчальним закладом	122
Юсеф Н. Н. Економічні відносини між Україною та Ісламською Республікою Іран, перспективи їх розвитку	58	Мамченко М. М. Теоретичні підходи до визначення сутності капіталу в економічній думці середини ХVІІІ — початку ХІХ ст.	129
Гулько О. Я. Роль і вплив світових та національних трансформаційних процесів на формування державної служби	63	Мельников А. Е. Тенденції розвитку інноваційних технологій банківського обслуговування.....	134

Ніколаєнко С. М. <i>Ризик-менеджмент у медичному страхуванні</i>	141	Кальянов А. В. <i>Чинники розвитку культури у сучасному соціокультурному просторі</i>	184
Орленко С. С. <i>Впровадження та адаптація системи управління прибутком на основі бюджетування для підвищення конкурентоспроможності українських підприємств</i>	145	Кирилова О. М. <i>Вивчення Пересопницького Євангелія як складової навчально-виховної роботи у вищій школі</i>	190
Ручка Н. В. <i>Можливості застосування досягнень комплексної продуктової політики ЄС у сфері зменшення негативного впливу легкових автомобілів в Україні</i>	150	Кравець І. М., Овчарук М. М. <i>Трудовий потенціал та роль освіти у його формуванні</i>	195
Чесноков Р. Е. <i>Системная устойчивость туризма и анализ внешних и внутренних факторов развития рекреационных предприятий Южного берега Крыма</i>	156	Соляніченко М. О., Арапова І. П., Арапов С. М. <i>Сучасні підходи до використання інформаційних технологій у методиці викладання математичних дисциплін ВНЗ</i>	198
Ніколаєва Я. І. <i>Інвестиційний клімат та інвестиційна привабливість України</i>	160	Бочкова Е. Б. <i>Система “клиент-консультант” підприємств індустрії туризму</i>	201
ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	167	Гончаренко Є. Ю. <i>Розвиток контрольно-коригуючих навичок у студентів-лінгвістів у процесі вивчення німецької мови як другої іноземної</i>	205
Гриньова В. М. <i>Концептуальні засади менеджменту в галузі вищої економічної освіти</i>	167	Денисенко Л. П. <i>Деякі психологічні аспекти діяльності менеджерів у ліцеї</i>	210
Гузь О. І. <i>Врахування психологічних особливостей учнів 9–10-ти років під час навчання іноземних мов</i>	170	Зелінська Ю. Н. <i>Роль качественного обслуживания в работе туристического предприятия</i>	213
Гуменникова Т. Р. <i>Активні форми збагачення особистісно орієнтованої педагогічної технології підготовки менеджера освітньої діяльності</i>	174	Соколова О. О. <i>Мотивація персоналу в контексті системи управління якістю</i>	217
Зайцева О. Ю., Зайцева І. С. <i>Соціальні аспекти адаптації системи управління персоналом підприємства</i>	181	ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	220

УДК 32.01

М. Ф. ГОЛОВАТИЙ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ДІАЛОГ МІЖ ВЛАДОЮ І ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ — НАЙВАЖЛИВІША ЗАСАДА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30), с. 5–8

Розгляд означеної проблеми необхідно починати з певного уточнення того, що таке держава і громадянське суспільство, якими є відносини між ними принципового характеру.

Великий мислитель давнини Аристотель писав: “Держава — це не спільне місце проживання, вона не створюється з метою запобігання образам чи заради зручності обміну... Вона з’являється лише тоді, коли виникає спілкування заради благодатного життя” [1, 461–462].

Держава також не є чимось ідеалізованим для співжиття громадян. На цьому ж наголошував, зокрема, великий французький мислитель Ж. Боден (“Шість книг про республіку”, 1576 р.), коли писав, що держава виникає не на добровільних засадах, а шляхом встановлення панування однієї соціальної групи над іншою через насильство і завоювання. Інша справа, що авторитет влади не може і не повинен забезпечуватися лише законом, силою. Є, як відомо, основний суверен влади — народ, він єдиний може змінювати конституційний лад у країні. І це право, зазначене у ст. 5 Конституції України, не може бути узурповане державою, її органами чи посадовими особами. У реальному житті народ, створивши державу на свою користь, здебільшого тим і займається, аби не допустити надмірної узурпації влади держави над самим собою, а, відтак, діалог влади і громадськості постає як невід’ємний і складний атрибут

суспільного буття. Оскільки між державою і суспільством завжди була і буде певна диференціація (неузгодженість), формується громадянське суспільство, яке є: а) ступенем звільнення громадян від державного впливу, бюрократичної монополії; б) механізмом захисту прав і свобод громадян. При цьому варто нагадати думку Г. Гегеля стосовно того, що відносини держави і громадянського суспільства мають бути максимально діалектичними, тобто як розмежовані, так і водночас об’єктивно поєднані.

Проблеми так званого суспільного діалогу, як об’єктивної умови стабільного функціонування суспільства, розробляли і по-різному пояснювали, зокрема, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Фур’є, А. Сен-Симон, Дж. Мілль, А. Маршалл та інші мислителі, іменуючи такий діалог, як “партнерство”, “суспільний діалог”, “співробітництво праці і капіталу” та ін. У кінці XIX – упродовж XX ст., пропагуючи ідею “держави загального добробуту”, свідомо громадськість наполягала на потребі саме розвитку і конкретизації політики співробітництва праці й капіталу як основної умови соціальної суспільної стабілізації. У кінці XX ст., після появи понять “держава суспільного розвитку”, “дер-

жава достатнього життєвого рівня” і т. ін., “держава, — пише В. В. Давиденко, — виявилася неспроможною існувати без розвинених інститутів соціального партнерства — специфічного типу сформованих суспільних відносин, притаманних цивілізованому суспільству з ринковою економікою” [4, 46]. Нині найважливішим і у сфері політики, і у сфері соціальних відносин взагалі є термін “соціальний діалог”. Відтак, безперечним був і залишається той факт, що вирішити наявні, реальні проблеми формування української державності без ефективного діалогу між владою і громадянським суспільством практично неможливо. При цьому діалог між державою і громадянським суспільством передбачає п’ять основних, взаємопов’язаних і взаємозалежних процесів: об’єднання, визнання, комунікація, взаєморозуміння, довіра [5, 47].

Ще одне зауваження загального, але надто суттєвого характеру. Кожне суспільство або розвивається, або стагне, або ж перебуває у стадії певної рівноваги між позитивними і негативними тенденціями свого розвитку, що може спричинити чи прогрес, чи занепад. Альтернативність цього процесу залежить від багатьох факторів, однак суспільний діалог у даному випадку найчастіше відіграє майже вирішальну роль. Швидше за все сучасне українське суспільство (2011 р.) можна віднести саме до третього варіанта функціонування, гіпотетично і з великою надією сподіваючись на конче позитивний стабільний розвиток у майбутньому. При цьому маємо брати до уваги, як мінімум, дві принципові обставини. По-перше, це пов’язано з тим, що будь-яка влада (політичний режим) є певним насиллям. “Держава, — пише М. Вебер, — як і політичні союзи, що їй передували, є відношенням панування людини над людиною, яка спирається на легітимне (тобто таке, що вважається легітимним) насильство як знаряддя” [2, 645]. І по-друге, ідейно, духовно гомогенних суспільств, держав елементарно не існує, а тому пошук того, що об’єднує, а не роз’єднує всіх, був і є першоосновою соціальної стабільності. З перших днів незалежності України, — як і будь-якої іншої держави, — на перший план, як стабілізаційний фактор, постала проблема суспільного діалогу, тобто взаєморозуміння між державою і громадянським суспільством.

Тепер кілька слів щодо влади або взагалі політичного режиму. Коли б довелося характеризувати стан, в якому перебуває сучасна українська влада, весь політичний режим, то доречним і доволі точним виявився б влучний вислів амери-

канських учених Е. Менсфілда і Дж. Снайдера: “Керувати суспільством, яке знаходиться у стані демократизації, це все одно, що вести машину, одночасно натискаючи на газ і гальма і до того ж беручи участь у бійці з пасажиром за місце водія”. Так чи інакше, але формування державності і водночас становлення громадянського суспільства — то болючі і складні проблеми будь-якого суспільства, а особливо такого, як Україна, оскільки трансформаційні процеси тут поєдналися з низкою глибоких системних криз.

За усього несприйняття влади в цілому як такої, що притаманна певній кількості громадян, маємо все ж пам’ятати, що жодна держава (Н. Макіавеллі) не може без влади існувати взагалі. Інша річ, якою мірою — моральною, демократичною, легітимною — є влада. Зрозуміло одне: якщо маси свідомо визнають політичну владу і до того ж мають відповідну повагу до неї — суспільство розвивається стабільно і динамічно.

Найскладнішим з усіх феноменів, що мають забезпечити міжнаціональну єдність в Україні, є феномен довіри. Очікувати позитивний момент від довіри в сучасному українському суспільстві надто важко через такі обставини: а) глибоке і різке соціально-економічне розшарування, брак стабільності в соціальній стратифікації громадян; б) висока політична розмежованість, політичний плюралізм; в) брак свідомих об’єднуючих морально-політичних чинників та ін. У результаті цього суспільно-політична поведінка громадян зводиться головним чином до двох основних моделей. Перша пов’язана з надіями виключно (або переважно) на протестний потенціал, у тому числі і стосовно влади, політичного режиму, а друга обумовлює індивідуалізацію власних моделей життя, певне дистанціювання від влади, політичних відносин. Зазначимо, що позиція самозахисту, самозабезпечення, за усього її нібито позитиву, завжди є загрозливою саме у плані своєї непрогнозованості, непередбачуваності, некерованості.

Довіра неможлива насамперед без цивілізованого суспільного, політичного діалогу, який має відбуватися головним чином на високому культурному рівні такого обміну думками, точками зору. Ще більше рівень і позитивні наслідки такого діалогу обумовлені станом політичної культури громадян, суспільства у цілому, наявністю належної політичної толерантності. У нестабільних, перехідного характеру суспільствах, як правило, рівень політичної культури є низьким, а замість толерантності має місце посилення конфронтація, протистояння і глибокі конфлікти. Не дивно, що

у сучасному українському суспільстві суспільні діалоги ведуться за відомим принципом: “Є моя (наша) точка зору і неправильна”, що свідчить про надто низьку культуру суспільно-політичних діалогів взагалі.

Громадський, соціальний діалог крім духовних, суспільних ідей зумовлюється і багатьма факторами суто соціально-економічного характеру, пов'язаних з соціальним розшаруванням, наявністю різних груп інтересів, а тому він є або стабілізатором суспільних відносин, або виконує дестабілізуючу, декомпенсаторну роль. Відомий український соціолог Микита Шаповал з цього приводу писав: “Коли хочемо говорити про особистість людини і розуміти її, то мусимо попередньо знати оточення, в якому ця особистість формувалася. З іншого боку, і особистості творять той чи інший характер оточення. ...Особистість і оточення не протилежності, а функціональна залежність. Хочете, щоб був індивід кращим — поліпшуйте оточення, а хочете, щоб оточення було кращим, то поліпшуйте (виховуйте) індивідів” [8, 277]. Взаємозалежність логічна й очевидна.

У своїх попередніх публікаціях ми неодноразово підкреслювали, що “в сучасній Україні домінантою суспільної кризи є не соціально-економічний стан та проблеми його реформування, а духовна криза, низький рівень моральної, політичної культури і водночас високий рівень правового нігілізму громадян” [3, 64]. Стверджуємо це й тепер.

Діалог між особистостями, окремими соціальними групами, у політичних процесах між різними суб'єктами політики неможливий без належної суспільної, політичної толерантності, особливо в умовах проголошеного Конституцією України (ст. 15) політичного плюралізму. За такого плюралізму з боку держави має бути забезпечена гарантія політичної діяльності, що не суперечить конституційним, правовим нормам, праву людей на захист власних інтересів і реалізацію ініціатив, активне включення представників усіх соціальних груп у розробку, прийняття та реалізацію усіх соціально значущих суспільних рішень. Без високого рівня загальної і політичної культури, здатності самих громадян до самоорганізації і суспільного самоврядування ця проблема, як підкреслювалося, аж ніяк неможливо розв'язати.

Окремо щодо діалогу влади й особистості, людської спільноти взагалі варто розглядати питання комунікації. Передусім треба брати до уваги те, що інформатизація суспільств кардинально змінила роль особистості в політиці. З одного

боку, політичні процеси нині виявляються більш доступними, відомими, зримими, а з другого — сучасні засоби інформації створили небачені умови і можливості для маніпуляції свідомістю людини, для творення, пропаганди різноманітних лідерів і штучних цінностей. Так, відомий американський політолог Ф. Фукуяма, послідовно розвиваючи ідеї Е. Дюркгейма про органічну солідарність у суспільстві, у своїй відомій праці “Довіра: соціальні доброчесності і творення процвітання” закликає до відродження таких “старих” і вічних цінностей, як узгодженість дій, взаєморозуміння й довіра. Поділяючи всі країни світу на країни з високим і низьким рівнем довіри, Ф. Фукуяма стверджує, що останні змушені сплачувати додатковий прямий податок за відсутність довіри між людьми, тоді як перші отримують нагороду за панування довіри та взаєморозуміння у вигляді економічної та політичної стабільності, зростання добробуту індивідів та підвищення рівня життя [9]. Йдеться, зрозуміло, про податок особливого ґатунку, який цілісно обумовлює стан та характер існування таких держав.

До цього додамо й те, що, на думку окремих дослідників (наприклад Р. Ірглегарда), в “інформаційну” епоху спостерігається своєрідний перехід від матеріальних ціннісних пріоритетів до постматеріальних, а це “виводить на авансцену нові політичні проблеми та здебільшого слугує імпульсом для нових політичних рухів” [6, 252]. Подібне явище нині спостерігаємо і в Україні, і в Росії, і в Білорусії — у багатьох пострадянських, постсоціалістичних країнах. Маємо також брати до уваги і те, що духовному об'єднанню громадян суттєво заважають і матеріальні чинники, що значною мірою корелюють місце і роль особистості у політиці. Так, західними політологами доведено й обґрунтовано, що існує своєрідна кореляційна залежність між добробутом індивіда і рівнем його участі у політичному житті, політичних процесах, що взагалі обумовлює взаємозалежність економічного розвитку суспільств з їх демократичністю. Встановлено, зокрема, що високо економічні зрілі суспільства більше тяжіють до демократії, до встановлення в них ліберально-демократичних режимів, тоді як у слабо економічно розвинених суспільствах частіше встановлюються диктаторські, авторитарні політичні режими. Якщо навіть піддавати таку думку певному сумніву, то все ж треба брати до уваги, що зазначені проблеми тією чи іншою мірою можна трансформувати, зважаючи на суспільний стан новітньої України, додаючи до них, зрозуміло, і власні національні осо-

бливості матеріального і духовного характеру. Лаконічно й точно з цього приводу висловився Е. Фром. “Соціальний характер членів суспільства, — писав він, — формується під впливом його соціально-економічної структури таким чином, що їм (людям) хочеться робити те, що вони повинні робити” [7, 311–312].

Отже, діалог влади і народу, особистості видається можливим лише за умови, якщо в державі створені максимально сприятливі умови для політичної соціалізації усіх громадян, активної включеності їх в усі суспільно-політичні процеси. Зробити це без розвитку у людини певного інтересу до суспільних справ і до політики, підвищення їх громадсько-політичної обізнаності й компетентності в проблемах суспільного життя, формування навичок і вмінь цивілізовано, демократично вирішувати власні і суспільні проблеми неможливо.

Література

1. Аристотель. Политика // Аристотель. — Соч. в 4 т. — Т. 4. — М.: Мысль, 1983.

2. Вебер М. Избранные произведения. — М., 1990.

3. Головатий М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та аспірантів-політологів / М. Ф. Головатий. — К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2011.

4. Давиденко В. В. Соціальний діалог в громадянському суспільстві. — Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2006.

5. Неурядові організації: досвід Сполученого Королівства. — К.: Британська Рада в Україні, 2003. — С. 6; Нижнин Н., Дубенко С., Пашко Л. Соціальне партнерство як виклик сьогодення // Політичний менеджмент. — 2005. — № 2.

6. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: “Академия”, 1999.

7. Фромм Е. Психоанализ и религия; Искусство любить; Иметь или быть? : Пер. с англ. — К.: Ника-Центр, 1998.

8. Шаповал М. Загальна соціологія. — К.: Укр. центр духовн. культури, 1996.

9. Fukuyama F. Trust. The Social Virtues and Creation of Prosperity. — Penguin Books. — 1995.

Діалог влади і народу, особистості видається можливим лише за умови, коли в державі створені максимально сприятливі умови для політичної соціалізації усіх громадян, активного залучення їх в усі суспільно-політичні процеси.

Диалог власти и народа, личности представляется возможным лишь при условии, когда в государстве созданы максимально благоприятные условия для политической социализации всех граждан, активного вовлечения их во все общественно-политические процессы.

Dialogue of state and the people, personality, seems to be possible only on condition when the state has established the most favorable terms for the political socialization of all citizens, their active engagement in all social and political processes.

Надійшла 10 квітня 2011 р.

УКРАЇНА: ВІД ЛИТОВСЬКОЇ ДО ЛІМІТРОФНОЇ РУСІ?

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30), с. 9–15

Введено та всебічно обґрунтовано поняття “лімітрофної Русі” як унікального геополітичного та цивілізаційно-культурного феномену в контексті становлення й розвитку української державності. Визначено способи та перспективи подолання лімітрофності через формування власної цивілізаційно-культурної моделі розвитку.

Нині доводиться констатувати, що за двадцятиріччя незалежності Україна не впоралася зі стратегічним завданням європейської, регіональної та субрегіональної інтеграції: успіхи на цих напрямках мали в основному інституційно-процедурний характер (Рамкова угода про партнерство і співробітництво з ЄС, членство в Раді Європи, Центральноєвропейській ініціативі, ОЧЕС, СОТ тощо) і практично не позначилися на конкурентних позиціях національної економіки.

Водночас на пострадянському, євразійському напрямках розвиток інтеграції України з політичних міркувань було або заблоковано (відсутність членства в СНД, ЄвразЕС, фактичний вихід з проекту ЄЕП), або переведено у неперспективний з позицій конкурентоспроможності формат (ГУАМ, де партнерами України виступають економічно слабозрозвинені країни з невирішеними гострими територіальними конфліктами).

Якщо за загальноприйнятими у світі критеріями оцінити місце України у світовому науковому просторі, результати мають приголомшуюче невтішний вигляд: згідно з базою даних SCOPUS, що віддзеркалює внесок України в усі галузі науки і технології за останні 12 років, за показником умовного внеску в науку на душу населення Україна поступається США в 46,1 раза, Німеччині — в 33,8, Франції — в 29,5, Польщі — в 6 разів, Росії — в 2,5 раза [1]. Отже, нині в Україні ситуація, що відбувається на світовому чи принаймні європейському рівні — це те, що залишилося від “радянсько-імперської” спадщини. Практично все, що виникло в Україні після незалежності, поки носить яскраво виражений лімітрофний характер і позбавлене ознак світового чи європейського генія.

Слід відзначити, що термін “лімітрофні держави” активно використовувався у європейській геополітиці міжвоєнного періоду. Російський філософ історії і політолог В. Л. Цимбурський осучаснив дане визначення, прив’язавши його до сформульованого ним поняття “міжцивілізаційного поясу”, де виникають геополітично нестабільні прикордонні зони, “території-протоки” між “цивілізаційними платформами” з порушеною спадкоємністю традицій, безладними системами господарювання і формами самоідентифікації населення. Цей раніше відомий термін був знову активізований у лексиконі сучасної політології — тепер уже стосовно нових держав, які продекларували свій суверенітет у період розпаду СРСР [2].

В українській політології термін “лімітроф” стосовно України ввів відомий український філософ, політолог та соціолог, член-кореспондент НАН України М. І. Михальченко, який визначає ним особливий, прикордонний стан України, вигідний країнам Заходу і Росії, оскільки дає їм змогу уникнути безпосереднього військового контакту на кордоні [3].

Ось характерні риси держави-лімітрофа, цілком властиві сучасній Україні:

1. Лімітроф не є самостійним суб’єктом геополітики, виступаючи об’єктом у геополітичній грі великих держав та інших акторів міжнародних відносин.
2. Внутрішня політика лімітрофа визначається його роллю у протистоянні геополітичних центрів сили і підпорядкована логіці такого протистояння.
3. Національно-державна зовнішньополітична ідентичність лімітрофа визначається його перебуванням на “санітарному кордоні”, у

прикордонній “сірій зоні” тощо, а тому формальне визнання суверенітету та державної самостійності супроводжується дефіцитом реального визнання лімітрофа (“тонке” визнання замість “щільного” визнання), як, наприклад, фактичне невизнання і Заходом, і Росією права України на членство в НАТО.

Для лімітрофів “санітарного кордону” 20–30-х років ХХ ст. була характерна потужна етнічна мобілізація титульної нації, що виявилася у чітко заявленій і твердо обстоюваній національно-державній та етнополітичній ідентичності (Польща, Фінляндія, прибалтійські держави). Для нинішніх лімітрофів (Україна, Молдова, з істотними застереженнями Білорусь) характерні конфліктуючі етнополітичні та культурно-цивілізаційні ідентичності. Для України та Молдови це виявляється в різких коливаннях курсу внутрішньої (у тому числі культурно-гуманітарної) і зовнішньої політики: від квазіпроросійського, що спирається на пострадянську ментальність, до формально ультрапроєвропейського (насправді ж дуже далекого від європейських стандартів демократичності, верховенства права, етнонаціональної толерантності тощо).

Нині, по суті, держави Центрально-Східної Європи, що увійшли до ЄС і НАТО, виступають напівпериферією, а лімітрофні Україна і Молдова — периферією, “прикордонними швами” Європи і геокультурною напівпериферією Росії.

Логіка поведінки лімітрофів визначається геополітичними реаліями міжцивілізаційного прикордоння, “санітарного кордону” між цивілізаційними світами або геополітичними полюсами. Лімітрофів сприймають передусім з позицій логіки геополітичної гри, а не з позицій їх національної самодостатності. Так сприймали під кінець Першої світової війни УНР і Українську державу країни Антанти, Німеччина, Австро-Угорщина і більшовицька Росія. Так сприймали Україну президент США Джордж Буш-старший і його європейські союзники восени 1991 р.

Для лімітрофності характерний пріоритет інституційних цілей над реальними національно-державними завданнями, таких як: домогтися “входження до СОТ”, “членства в НАТО”, “асоційованого членства в ЄС” і т. д. замість того, щоб висувати пріоритети стабільності і процвітання, підбираючи під них відповідні інституційні рамки та інструменти. Як зазначає відомий вітчизняний політолог проф. Г. Почепцов: “Матеріальне виробництво в лімітрофах відсувається на задній

план порівняно з іміджевими, культурними, споживацькими завданнями” [4].

Після Помаранчевої революції Україна мала шанс виступити повнокровною європейською альтернативою Росії, як Московської постординсько-євразійської Русі, тобто, спираючись на спадщину Галицько-Волинської та Литовської Русі, стати європейською Руссю. Однак цей історичний шанс був упущений.

Постмодерністський Лімітроф — це не сателіт, що вицирився багнетами в жорсткій конфронтації зі своїм ідеологічним надворогом, як це було більш характерне для міжвоєнної Східної Європи й менш, але все одно характерне, для Східної Європи перших постперебудовних років. Нинішній Лімітроф — це те, що не “перетравлюється” геополітичними акторами навіть за великого бажання.

Тепер розглянемо, наскільки правомірно використання імені Русь щодо сучасної України.

Як відомо, територія Русі спочатку (IX ст.) охоплювала невелику ділянку дніпровського Правобережжя з центром у Києві та південним кордоном по річці Рось. Основний звід законів Київської Русі називався “Руська правда”. Таку саму назву аналогічний документ носив і в польсько-литовський період нашої історії. Мовою офіційних документів Великого князівства Литовського, куди увійшли Київ з багатьма землями Давньої Русі, була західноруська письмова мова, звана також русинською, руською, канцелярською мовою Великого князівства Литовського. У зв’язку з початком проникнення польської мови до Статутів Великого князівства Литовського 1566–1588 рр. були включені спеціальні статті, що гарантували західноруській мові офіційний статус [5], який зберігався до кінця ХVІІ ст. Аж до кінця ХVІІІ ст. руська мова була письмовою мовою (грамоти, література, листування, офіційні документи) на території Малої, Червоної і Білої Русі, зокрема найбільших духовно-культурних центрів Руського світу — Києво-Печерської лаври та Києво-Могилянської академії.

Якщо говорити про русифікацію, то вона не лише в домонгольські часи, а й на рубежі ХVІІ–ХVІІІ ст. здійснювалася з боку першопрестольного Києва й поширювалася на північно-східні території, де в ті часи навколо Москви щільно розселялися фіно-угри та тюркські народності.

Малоросійські просвітники Мелетій Смотрицький (автор першої докладної граматики церковнослов’янської мови — основи сучасної російської літературної мови), Єпіфаній Славинецький, Дмитро Ростовський (у миру Данило

Савич Туптало), Стефан Яворський (місцєблюститєль Патріаршого престолу), Феофан Прокопович (перший віце-президент Священного Синоду та по смерті Стефана Яворського — його фактичний керівник), Василь Капніст, Григорій Сковорода є одними з центральних фігур загально-руської культури XVII–XVIII ст.

При цьому важливо відзначити, що руська мова (руській) завжди, без будь-яких перерв, використовувалася на історичних землях України, яка за свою історію кілька разів змінювала назви: Київська Русь — Велике Князівство Руське — Мала Русь (Малоросія) — Україна. Крім того, в історичній науці вона іменувалася ще й Південно-Західною Руссю. Зважаючи на це, нескладно усвідомити, що вона була Руською державою, якою її сприймали Польща і Литва, а Україною — навіть у неофіційному найменуванні — вона стала пізніше.

Після розподілу Русі між Ордою і Європою, що став каталізатором етногенезу східнослов'янських народів, титул короля Руського королівства, наданий у 1253 р. Папою Римським Данилі Галицькому, носили його нащадки аж до кінця XIV ст. У подальшому титули “Король Русі”, “Володар і спадкоємець Русі” перейшли до королів Польщі. Королі утвореної у 1569 р. Речі Посполитої носили титул “Великий князь Руський”. Отже, “Велике князівство Руське” та титул “Великий князь Руський” у XVII і навіть XVIII ст. стосувалися земель сучасної України і не мали відношення до Московської держави, яка офіційно називалась Великим князівством Московським, а з 1547 р. — Руським царством.

Усі гетьмани Війська Запорозького і за Речі Посполитої, і після Переяславської Ради звали себе руськими гетьманами. На Переяславській Раді, згідно з історичними документами, возз'єднувалися Русь Мала (з Військом Запорозьким) і Русь Велика (Московська держава). Про возз'єднання саме Малої і Великої Русі говорили на Переяславській Раді 8 січня 1654 р., зокрема гетьман Війська Запорозького Богдан Хмельницький, писар Іван Виговський, переяславський протопоп Григорій [6]. Офіційний титул “Гетьман України” носив лише гетьман Павло Скоропадський у 1918 р., коли, як відомо, територія сучасної України була окупована німецькими та австро-угорськими військами.

В Австрії, а потім в Австро-Угорщині термін “українці” аж до 1915 р. не визнавався офіційно як позначення національності і слугував назвою певного політичного руху в середовищі галиць-

ких русинів. І тільки під час Першої світової війни, коли галицько-руський рух у Галичині було розгромлено, Відень визнав термін “українці” як назву національності [7]. Хоча аж до 30-х років ще чимало галичан вважали себе русинами, руськими, частиною Русі в старому, традиційному значенні цього поняття.

Свою причетність до цивілізаційного простору загально-руської культури відчували навіть найбільш освічені лідери ОУН, такі як Олег Ольжич: “...Пізнав я досить добре американців і сербів. Даремно ти, Бубо, нарікаєш на українців. В колишній Росії, на мою думку, культура інтелігенції стояла найвище. Маю на увазі дійсну культурність та аристократизм. І українські емігранти-козаки стоять вище за американських інтелектуалів. Що то “демократія” і реальний матеріалістичний світогляд!.. Привившись до німців, а тепер до американців, я все більше починаю цінити наших людей і наше життя” [8]. Засновник і перший керівник ОУН Є. Коновалець, як засвідчив у своєму щоденнику його близький соратник Є. Бачина-Бачинський, вважав, що “треба залишитися при подвійній назві Русь-Україна, не відмежовуватися від історичної назви нашого народу русинів-українців” [9]. І сьогодні, як відомо, канонічна Українська Православна Церква вважає себе частиною Руської Православної Церкви, очолюваної Патріархом Московським і всієї Русі, а предстоятель не визнаної православним світом УПЦ-КП носить титул “Патріарх Київський і всієї Руси-України”.

У Розпорядженні Президента України “Про першочергові заходи щодо відродження церкви Богородиці (Десятинної) в м. Києві” від 12 лютого 2000 р. № 83/2000-рп Десятинна церква характеризується як “визначний духовний центр Руси-України” [10]. Отже, цим законодавчим актом де-юре було підтверджено право України на руську духовно-культурну спадщину.

Про руське коріння Західної України говорить нам не лише величезний масив справжніх історичних документів, а й сучасних топонімів: міста Рава Руська, Руська Поляна у Львівській області, вулиця Руська в Тернополі і багато інших. У додатку до недавно укладеної Угоди між Україною та Словацькою Республікою про місцевий прикордонний рух від 30 травня 2008 р. в переліку прикордонних населених пунктів з української сторони п'ять носять руські назви, зі словацької — вісім.

При цьому важливо зрозуміти, що традиція Русі і руської культури в Україні — самодостат-

ня і не має безпосереднього відношення до сучасної Росії.

Таким чином, із ядра Русі, її метрополії, стрижня, який був таким протягом IX–XIII ст. і, з певними застереженнями, залишався протягом XIV–XVIII ст., Україна на рубежі XX–XXI ст. перетворюється не лише, за визначенням М. І. Михальченка, на “лімітрофа Європи” в геополітичному вимірі, а й на “Лімітрофну Русь” у вимірі культурно-цивілізаційному, цивілізаційної традиції.

Лімітрофність вигідна правлячій українській еліті: вона знімає завдання вироблення повнокровної національно-державної ідеології, обмежуючи завдання національно-державної ідентичності простою, висунутою ще Л. Кучмою, дихотомією “Україна — не Росія”. Характерно, що за президентства В. Януковича в українському істеблішменті зникла риторика економічної інтеграції, “єдиного економічного простору” з Росією, так популярна в кабінетах адміністрації Л. Кучми та його урядів. Більше того, віце-прем’єр України В. Семиноженко, який запропонував у березні 2010 р. в телеєфірі “Шустер Live” розглянути ідею створення союзної держави з Росією та Білоруссю [11], піддався за це висловлювання різкій критиці з боку Президента В. Януковича і незабаром був звільнений з посади і переведений на значно нижчу посаду [12].

Водночас гасла європейської інтеграції перетворилися на ритуальну мантру, позбавлену конкретного змісту. Очевидно, що Україна в найближчій перспективі не має шансів навіть, подібно до Туреччини, на початок офіційних переговорів щодо членства в ЄС. Зокрема, посол ЄС в Україні Жозе Мануель Пінто Тейшера через рік після зміни політичної влади в Україні заявив, що “ситуація в Україні не відповідає вимогам для того, щоб навіть обговорювати питання її членства в ЄС” [13], а посол Німеччини Ганс Гаймзют заявив, що приплив капіталу в Україні обмежує “тісне переплетення економічних і політичних інтересів, у тому числі нюанси української юстиції, а головне, німецькі підприємці не можуть працювати й інвестувати в середовище, де застосовуються певні корупційні схеми і практики” [14]. Нині в ЄС спостерігаються симптоми такого тривожного явища, як “втомленість від України”, про що відкрито заявляють провідні європейські політики [15].

У лімітрофній Русі, незважаючи на зовнішні ознаки модернізації (розвиток нових форм механізованого та автоматизованого виробництва, ін-

формаційних технологій, будівництво сучасних висотних будівель, інфраструктурних об’єктів тощо), відсутня така найважливіша ознака “сталого розвитку”, як підтримання та відтворення споконвічних, вікових культурних цінностей і традицій, що визначають унікальність і самобутність країни і народу, його самостійне місце, особливе “слово” в геокультурі, мегарегіональній та світовій цивілізації.

Подібно до того, як Росія — це “мигаюча цивілізація” (мигаюча то Європою, то Азією), Україна — “мигаюча” держава, яка “підморгує” то Заходу, то Росії. У геополітичному та військово-політичному сенсі лімітрофності повною мірою відповідає і позаблоковий статус України. Тут важливо підкреслити, що саме лімітрофна природа української державності, зрештою, й зумовила, визначила зазначений статус.

Про типового або “пересічного” українця не можна нічого сказати, поки не дізнаєшся, любить він чи не любить Росію. До з’ясування цього ключового питання всі розмови про “типового” або “пересічного” українця не мають сенсу. Якщо перевести цей феномен у наукові координати, то мова йде про з’ясування питання, по який бік цивілізаційного кордону перебуває ментальність даного українця.

Ця відмінність ментальна, що виражає принципово різні світоглядно-ціннісні системи координат: колективістське або індивідуалістичне сприйняття, тобто дві різні картини світу, видимі з двох різних “дзвіниць”. Звичайно ж, така різниця зовсім не збігається з формальним розподілом по “паспортній” національності, родинному походженню чи мові, хоча ці критерії і відіграють доволі важливу (але не визначальну!) роль. І це яскраво засвідчили події Помаранчевої революції, що раптом розкрили зяючу ментальну прірву між переважно російськомовним Києвом і російськомовним Донецьком.

Для багатьох українців їх національність означає лише етнокультурне, але не цивілізаційне самовизначення. Тобто, багато українців вважають себе частиною руського світу, і в цьому сенсі саме руська ідентичність має для них визначальне цивілізаційне значення. Як засвідчило “помаранчеве” п’ятиріччя, ця особливість українського менталітету може надзвичайно загостритися і стати очевидною, масово вирвавшись назовні, у разі практичної постановки дилеми (практичної необхідності зробити вибір): з НАТО та ЄС (Західною та Центральною Європою) або з Росією.

Отже, вся інтрига українського політикуму зводиться до простої альтернативи: “з Росією чи від Росії”. В Україні домінує сприйняття Росії як “значущого Іншого”, забезпечення відмінності від якого лежить в основі міжнародної суб’єктності та зовнішньополітичної ідентичності України. З огляду на це, будь-який інший зовнішньополітичний вектор сприймається в Україні передусім як можливість урівноваження впливу з боку Росії, а вже потім наповнюється конкретним змістом двостороннього співробітництва [16].

Заохочення етатистськи забарвленого патріотизму в Росії на тлі міцно вкарбованих у результаті Помаранчевої революції у свідомість українського істеблішменту і виборця ліберальних практик якщо об’єктивно не посилюють цивілізаційний дрейф двох країн одна від одної, то, принаймні, чітко розмежовують їх національно-державну ідентичність. Росія, за О. Яновим і О. Ахієзером [17], є “маятниковою” цивілізацією, що історично розкачується між ліберальною Європою та деспотичною “візантійсько-ординською” Євразією. Україна залишається “маятниковою” лімітрофною державою, “прикордонним швом-протокою” між цивілізаційними платформами Євросоюзу та Росії.

І в цьому контексті слід звернути увагу на одну фундаментальну світоглядну, “архетипну” відмінність російської та української політичної психології.

На думку британського історика Дж. М. Робертса, сучасна Європа сьогодні є “постхристиянською і неопоганською” [18]. Справа, звичайно, не у формальній кількості християнських парафій або прихожан, а в самій структурі, парадигмі сучасного західного світу і мислення, які зробили плюралізм першоосною будь-яких суспільних інститутів і концепцій. При цьому плюралізм, очевидно, легше поєднати з пантеоном античних богів або пантеїзмом, ніж з монотеїстичними релігіями з їх “абсолютоцентризмом”. Європейська конвенція з прав людини не має безпосереднього відношення до християнства. Водночас вона дуже пов’язана з вченням Аристотеля і римським правом.

У цьому соціокультурному контексті Україна демонструє незрівнянно більшу близькість до сучасної Європи, ніж Росія, де, навпаки, нарастають тенденції до одержавлення таких строго ієрархічних і колективістських релігій, як православ’я та іслам.

Про інтеграцію України (як європейської, а не лімітрофної Русі) з Росією гіпотетично можна

буде говорити лише у випадку руської (а значить, європейської, а не євразійської!) геокультурної [19] ідентифікації самої Росії, що в умовах збереження її державної цілісності в осяжній історичній перспективі не є можливим.

На відміну від лімітрофної Русі постперевбудовна Росія перетворилася на своєрідну державу-корпорацію, зіщулену до геополітичного “острова”, що не відіграє визначальної ролі в ключових міжцивілізаційних конфліктах початку XXI ст. У нинішній Росії грань між імперським універсалізмом, як відчуттям відповідальності місії перед світом і Вічністю, і безбожним шовінізмом або нафтогазовим етнонаціоналізмом нерідко стирається.

Подолати лімітрофність України в рамках культури візантійсько-імперської традиції, що спирається на християнство східного обряду (православ’я всіх існуючих конфесій, включаючи автокефальні, або греко-католицизм), неможливо. У цій системі геокультурних координат Україна залишиться геокультурною напівпериферією Росії, як, безсумнівно, набагато більш потужного і консolidованого центру східного (візантійської традиції) християнства, і глибокою периферією інтегрованої до ЄС Європи.

Подолати лімітрофність Україна здатна через прорив до нової духовно-культурної системи координат, а саме через відродження традиції дохристиянської ведичної культури Київської та Литовської Русі, її інтегрування з найдавнішими шарами Трипільської та Мезинської культур. Лише повернувшись до свого споконвічного руського коріння, “легалізувавши” загальноруську культурну спадщину, консolidувавши національну свідомість навколо найдавніших духовно-культурних цінностей, що становлять глибинний фундамент, першооснову великих цивілізацій давнини (ведичної Індії, Персії, стародавнього Єгипту, Еллади, Риму), і мобілізувавши пасіонарно-інноваційний потенціал молоді української мови та української культури, Україна може вирватися з “сірої зони” лімітрофності й постати повноцінною цивілізаційною альтернативою Російській Федерації, що звужується протягом останнього двадцятиріччя до континентального “острова Росія” і спирається на “візантійське православ’я” й ординську традицію управління з її дихотомією “правитель — натовп” — тобто цінності, що зазнали соціального фіаско і вже мінімум тричі призвели до катастроф Смути (1598–1613 рр., 1917–1920 рр., 1991 р.).

Україна має багатообіцяючий потенціал для формування власної цивілізаційно-культурної моделі розвитку, що спирається як на традиції східнохристиянської, загальноруської та центральноєвропейської культурної спадщини, так і на глибинну спадщину праматеринської язичницької культури українських земель, що сягає корінням у VI–V тисячоліття до н. е. і заклала архетип українського міфу, орнаменту і народного побуту, одним з найяскравіших проявів якої є Трипільська культура.

Отже, по суті, ми є свідками відтворення в нових умовах давнього історичного спору “за Руську спадщину” між Литовською і Московською Руссю.

У цьому контексті необхідний перегляд концептуальних підходів щодо проблеми двомовності і бікультурності України: саме законодавче закріплення за російською мовою в Україні реально існуючого загальнонаціонального статусу (офіційного або державного) здатне обірвати останній канат, що як якор утримує Україну в цивілізаційно-культурній орбіті Російської Федерації. Україна в цьому випадку може постати повномасштабною, комплементарною, самодостатньою європейською альтернативою Московській державі, як це вже було за часів Литовської Русі. Більше того, Русь-Україна, як потенційний член Європейського Союзу, саме як реальна європейська альтернатива здатна стати потужним притягальним прикладом для мільйонів етнічних росіян і представників інших корінних народів у самій Росії.

Література

1. SCImago(2007). SJR // SCImago Journal & Country Rank. — January 20, 2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.scimagojr.com>
2. Цымбурский В. Остров Россия (Перспективы российской геополитики) // Полис. — 1993. — № 5. — С. 6–23; Цымбурский В. Народы между цивилизациями // Pro et Contra. — 1997. — № 2. — С. 154–184.
3. Михальченко М. Лімітроф Європи: випадковість чи доля України? // Людина і політика. — 2000. — № 3. — С. 4–39; Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? — К.: Инт социологии НАНУ, 2001. — 291 с.
4. Интервью с профессором Георгием Почепцовым // Славянские вести. — 2005. — № 13 (59). — 18–24 апр. — С. 9.
5. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэкст. Даведнік. Каментарый. — Мінск: БелСЭ, 1989. — 573 с.
6. Воссоединение Руси: Сб. док. и материалов / Сост. А. А. Олейников; Под общ. ред. Г. Я. Сергиенко / Укр. акад. русистики, Фонд Б. Н. Ельцина. — К.: Киевская Русь, 2008. — С. 55, 61–63.
7. Расевич В. Меморандум від липня 1915 р. до Австрійського уряду про необхідність вживання національної назви “українець” // Україна в минулому: 36. ст.— К., Л., 1994. — Вип. 5. — С. 173.
8. Ольжич О. З листівки до О. Олеся та В. Кандиби від 13.09.1932 // Незнаному воякові. Заповідане живим. — К.: Фондація ім. О. Ольжича, 1994. — С. 343.
9. Бачина-Бачинський Є. Щоденник із Женеви. Запис від 10.11.1930. — Цит. за: <http://varjag-2007.livejournal.com/tag/Коновалец>.
10. Сайт Верховної Ради України “Законодавство України” [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=83%2F2000-%F0%EF> (зазначене розпорядження Президента України втратило чинність 17 вересня 2004 р. у зв’язку з прийняттям главою держави розпорядження № 217/2004-рп щодо музеїфікації залишків Десятинної церкви замість її відновлення).
11. Вице-премьер: Украинцы хотят союзного государства с Россией и Беларусью. 28 марта 2010. — <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1061357-vice-premier-ukraincy-hotyat-soyuznogo-gosudarstva-s-rossiej-i-belarusyu>
12. Янукович розкритикував Семиноженку і його Союз // Українська правда. — 2010. — 01 квіт. — <http://www.pravda.com.ua/news/2010/04/1/4903921/>
13. Влада “доінтегрувалася” в Європу, аж її прямим текстом ...направили в інший бік // KyivPost 2011. — 15 февр. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: — <http://www.kyivpost.ua/opinion/op-ed/vlada-dointegrualasya-v-yevropu-do-togo-sho-yiyi-pryamim-tekstom-napravili-v-inshij-bik.html>
14. Ганс-Юрген Гаймзет: Немецкие предприниматели не могут работать в условиях коррупции. Интервью Чрезвычайного и Полномочного Посла Федеративной Республики Германия в Украине Ганса-Юргена Гаймзета // Weekly.ua. — 2011. — 3 февр. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://weekly.ua/pulse/interview/2011/02/03/122337.html>
15. Евросоюз устал от Украины. — 19 дек. 2010. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: — <http://news.mail.ru/inworld/ukraine/politics/4995354/>
16. Шинкарук К. О. Формування зовнішньополітичної ідентичності України: Автореф. дис.... канд. політ. наук. — К.: ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка, 2011. — 20 с.
17. Янов А. Л. Тень грозного царя. — М.: Крук, 1996. — 224 с.; Янов А. Л. Патриотизм и национализм в России. 1825–1921. — М.: ИКЦ “Академкнига”, 2002. — 398 с.; Ахиезер А. С. Россия: некоторые проблемы социокультурной динамики // Мир России. — 1995. — № 1, Т. IV. — С. 3–57.
18. Roberts J. M. The Penguin history of Europe. — London: Penguin Books, 1997. — P. 668.
19. Валлерстайн И. Геокультура развития или трансформация нашей геокультуры? Доклад на Международном форуме по проблеме “Культура и Развитие”, организованном IFES и ЮНЕСКО, Сеул, 22–23 ноября 1993. — С. 4. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.geopolitics.ru/common/library.htm>

З ядра Русі, її метрополії Україна на рубежі XX–XXI ст. перетворюється на “лімітрофну Русь” у геополітичному та геокультурному вимірах. Для лімітрофності характерний пріоритет інституційних цілей над завданнями сталого національно-державного розвитку. Подолати лімітрофність Україна здатна через формування власної багатокультурної моделі розвитку, що спирається на традиції Київської та Литовської Русі.

Из ядра Руси, ее метрополии Украина на рубеже XX–XXI вв. превращается в “лимитрофную Русь” в геополитическом и геокультурном измерениях. Для лимитрофности характерен приоритет институциональных целей над задачами устойчивого национально-государственного развития. Преодолеть лимитрофность Украина способна через формирование собственной многокультурной модели развития, опирающейся на традиции Киевской и Литовской Руси.

From the core of Rus, its metropolis Ukraine at the turn of XX–XXI centuries becomes “limitrophe Rus” in the geopolitical and geo-cultural dimensions. The limitrophe character provides the priority of institutional goals over a sustainable nation-state development. Ukraine is able to overcome limitrophism through forming its own multicultural model of development based on the traditions of Kievan and Lithuanian Rus.

Надійшло 8 квітня 2011 р.

СВОБОДА СЛОВА: МОВНИЙ ФАКТОР У КОНТЕКСТІ НАЦІОТВОРЕННЯ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30), с. 16–21

Досвід правового забезпечення мовної політики в різних країнах, зокрема вирішення проблеми формування національного інформаційного простору, дає змогу розглядати питання розвитку і утвердження української мови як елемента державотворення.

Мова — один з наріжних факторів етнічної самоідентифікації, інструментарій мислення. Утиски мови сприймаються етносом як посягання на його існування. Мовне питання неодноразово ставало каталізатором громадського спротиву, заворушень, чинником національно-визвольних змагань.

Громадянські права, право на свободу, освіту, мову визначали, зокрема, характер української політичної думки Козацької доби XIV–XVII ст. Яскраві представники “братської течії” в українській політичній думці Герасим Смотрицький, Юрій Роготинець, Іов Борецький, Стефан та Лаврентій Зизанії, Петро Могила розглядали боротьбу за культурницько-освітні права як форму спротиву Брестській унії, польському політичному режиму, який обмежував права українців. Після укладання Гадяцького договору Україна була проголошена вільною країною у союзі з Польщею та Литвою під егідою короля, обраного трьома народами. У внутрішньому житті Україна зберігала автономію, мала своїх гетьмана, палату депутатів, верховний трибунал, скарбницю, військо і право на українську мову. Переорієнтація на російську політичну модель самодержавства завдала відчутного удару правам українців. Один з останніх збройних виступів за збереження Української державності стався на початку XVIII ст. під проводом Івана Мазепи. У його концепції державотворення головним була суверенність “вільного народу”, у тому числі можливість вільно апелювати до гетьмана, що фактично декларувало свободу звернень громадян до влади, свободу слова. Дух і принципи держави І. Мазепи лягли в основу пізніших “Пакту та Конституції прав і вольностей

Війська Запорозького”, відомих як “Конституція Пилипа Орлика”. Ідеї громадянських прав і свобод, права на свободу українського слова розвивали представники українського просвітництва Феофан Прокопович, Стефан Яворський, Петро Лодій, Яків Козельський, Григорій Сковорода, Тарас Шевченко. Основоположними були ці ідеї у діяльності Кирило-Мефодіївського братства. У програмних документах “Книзі буття українського народу”, “Статуті” товариства обґрунтовувалась необхідність створення умов для розвитку національної культури, освіти та мови. У Західній Україні подібні погляди активно пропагували також Михайло Драгоманов та Іван Франко.

Режими, під якими перебували українці, намагались притлумити національні ознаки, звузити, а то й звести нанівець сферу використання української мови. Дослідники нарахували, зокрема, від ста до двохсот різних директив російського царату, що стосувалися обмеження української мови. Певно, першим, хто так би мовити директивно розпочав утиски української мови, був “просвітитель” Петро І. Ще 1721 р. він заборонив ввезення в Росію української релігійної літератури, а згодом і друкування книг у Києві та Чернігові без спеціального на те дозволу [1, 3]. Найвідомішим став Валувєвський циркуляр 1863 р., згідно з яким забороняли друкувати українські книжки і ввозити їх з-за кордону, звужувалась сфера використання української.

Наслідком циркуляру стало те, що впродовж 1864–1880 рр. не вийшло друком жодного українського видання. Пізнішим указом від 1876 р. заборона стосувалася вже й перекладів творів українською з інших мов, друкування збірни-

ків та альманахів. Певне послаблення стосувалось белетристики, однак і тут існувала заборона на створення творів соціального характеру та історичної тематики. Суворо каралось ввезення книг українською мовою з-за кордону. Порушники порядку підлягали ув'язненню і переслідувались [1, 7].

Потужного імпульсу боротьба за українське слово набула на початку ХХ ст. Виразником радикальних ідей українського національного руху став Микола Міхновський. У програмній праці “Самостійна Україна” він обґрунтував необхідність української державності, а в проекті Конституції її бачення як республіки вільних людей, де для всіх гарантується свобода віри, слова, друку, зборів, таємниці листування [2].

Активну позицію в обстоюванні мовних прав українців зайняли В. Винниченко, М. Грушевський, М. Кропивницький, Б. Грінченко, С. Єфремов, І. Франко, І. Стешенко, М. Лисенко, інші відомі діячі науки і культури, журналісти, українські політичні організації РУП, Радикальна партія, Демократична партія.

Після повалення самодержавства УНР проголосила українську мову державною, було створено Всеукраїнську академію наук, Центральну наукову бібліотеку, відкрито Київський та Кам'янець-Подільський українські університети, вільно стали виходити українські друковані видання.

Радянська влада теж задекларувала вільний розвиток усіх націй і мов. Українські лідери Олександр Шумський, Микола Скрипник, Микола Хвильовий та інші свідомо виступили проти утисків українців, з'явилися словники, підручники українською, новий український правопис, українська мова все більше входила в офіційний вжиток, в Україні настав період, відомий з історії як українізація. Втім у 30-ті роки процеси українізації були згорнуті, прибічників посилення ролі української мови звинуватили у буржуазному націоналізмі, багатьох репресували і фізично знищили.

Цікавою у контексті теми дослідження є її еволюція поглядів на свободу слова, права національних мов Організації Українських націоналістів (ОУН), яка була створена 1929 р. у Відні. Задекларувавши первісною метою встановлення незалежної соборної національної держави на всій українській етнічній території через національну революцію і диктатуру, українські націоналісти пізніше відійшли від найрадикальніших ідеологем. Так, на третьому надзвичайному Велико-

му зборі у серпні 1943 р. ОУН (Авт.) засудила “інтернаціоналістичну та фашистську націонал-соціалістичні концепції” так само, як і “російський комуно-більшовизм”, та запропонувала систему вільних народів у власних самостійних державах як “єдиного ладу, який дасть справедливу розв'язку національного і соціального питання” у цілому світі. Хоча нова програма бандерівців в основному не відрізнялася від попередніх, але вона наголошувала на потребі різноманітного соціального забезпечення, участі робітників в управлінні, змішаній економіці, праві вибору, свободі друку, слова і думки. Попередня національна політика, суть якої зводилась до гасла “Україна для українців”, була скоригована з урахуванням прав національних меншин [3, 534–537].

У Радянському Союзі прибічники розвитку української мови зазнавали гонінь упродовж усіх років існування СРСР. Найяскравішим виявом непокори у мовному питанні стало самоспалення Олекси Гірника на могилі Тараса Шевченка на знак протесту проти утисків української мови. Своєрідним мовним маніфестом боротьби українців за свої права стала праця Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація”, написана у 60-х роках ХХ ст. За її поширення кидали до в'язниць, засуджували на вислання до Сибіру. В еміграції українські патріоти намагалися вплинути на радянську владу через найрізноманітніші звернення, привертання уваги світової громадськості до утисків прав українців. Одним з найпомітніших документів цього періоду стала “Заява до керівництва СРСР та УРСР, української інтелігенції” історика та педагога Івана Лисяка-Рудницького. У зверненні відомий учений вимагав серед іншого надання українській мові статусу державної на території України, права українцям служити у війську лише на території України і з українською мовою служби.

Мовний фактор відіграв потужну роль у боротьбі за здобуття Української незалежності. Вимоги забезпечення прав українців на свободу рідного слова, друку, політичного плюралізму стали ключовими у діяльності Української Гельсінської групи, дисидентських груп 70–80-х років, правозахисників Миколи Руденка, Василя Стуса, Євгена Сверстюка, Левка Лук'яненка, Івана Кандиби, Івана Світличного, Миколи Лукаша, В'ячеслава Чорновола та багатьох інших, знайшли втілення у численних самвидавівських, безцензурних виданнях [4].

Зі здобуттям Україною незалежності і відповідно до Конституції України українська мова

набула статусу державної, їй гарантовано всебічний розвиток і функціонування в усіх сферах суспільного життя. Водночас законодавчо проголошено створення умов для розвитку і використання мов інших національностей, громадяни України можуть вільно користуватися як своєю національною, так і будь-якою іншою мовою. Службові особи державних органів, установ, організацій зобов'язані володіти українською мовою, а в разі необхідності — й іншою національною мовою в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків. Будь-які привілеї чи обмеження прав особи за мовною ознакою, мовна дискримінація неприпустимі і караються відповідно до чинного законодавства. Закон регулює також використання мови у різних сферах суспільного життя. Так, офіційне діловодство, судочинство, арбітражне провадження, картографія тощо здійснюються українською, в окремих випадках мовою, прийнятною для населення тієї чи іншої місцевості. Кожен громадянин може вільно обирати мову навчання та спілкування, для чого у навчальних закладах можуть створюватися класи, групи з викладанням мовою тієї чи іншої національної меншини. Засоби масової інформації, інформаційні агентства поширюють свою продукцію державною, а також іншими мовами, національні громади, меншини, окремі громадяни можуть створювати і видавати ЗМІ рідною мовою. Мовою офіційної інформації про діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування є українська. Якщо ж офіційна інформація поширюється іншою мовою, то органи державної влади та місцевого самоврядування мають забезпечити автентичний переклад. Засобом масової інформації заборонено самостійний переклад офіційної інформації з державної мови на іншу мову. На основі міждержавних угод Україна сприяє національно-культурному розвитку українців за межами держави, може надавати їм допомогу у вивченні української мови, проведенні наукових досліджень з українознавства тощо.

В Україні виходять друком понад 1300 загальноукраїнських та регіональних видань мовами національних меншин — російською, польською, румунською, німецькою, вірменською, ідиш, азербайджанською, грецькою, татарською та іншими мовами. Засновники видань — державні органи, різноманітні громадські організації, асоціації національно-культурних товариств України, просвітницькі товариства та центри, релігійні общини, посольства іноземних країн, підприємства, окремі громадяни тощо. Видання охоплю-

ють широкий спектр. Серед них є загальнополітичні, літературно-художні, навчальні, релігійні, дитячі та іншого спрямування.

Національні мови представлені також в теле- та радіопросторі України. У місцях компактного проживання національних меншин створено національні редакції, що готують телерадіограми їхніми мовами. Так, державна телерадіокомпанія “Крим” веде мовлення кримськотатарською, російською, болгарською, грецькою, німецькою, вірменською мовами; Одеська державна телерадіокомпанія — молдавською, болгарською, гагаузькою; Чернівецька обласна телерадіокомпанія — румунською та єврейськими; Закарпатська державна телерадіокомпанія — румунською, угорською, словацькою, німецькою та ромською мовами.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України “Про спеціалізовані редакції для випуску літератури мовами національних меншин України” від 15 серпня 1992 р. створено Головну спеціалізовану редакцію літератури мовами національних меншин України — державне спеціалізоване видавництво “Етнос”. У цьому видавництві побачило світ близько 4500 назв художніх творів класиків національних літератур, сучасних авторів, які пишуть рідною мовою. У доробку “Етносу” — словники, навчальні видання, книжки з історії та культури етносів України більш ніж 60-ма мовами. У перекладах на інші мови видано твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Олександра Довженка та інших українських класиків, антології творів літераторів різних народів, представники яких проживають в Україні.

Попри фінансово-економічну кризу, випуск книг і брошур мовами народів світу в Україні зберігається на високому рівні. Так, 2010 р., станом на грудень, за даними Книжкової палати України, було видано 17265 назв книжок і брошур 28 національними мовами загальним накладом 33930, 2 тис. примірників [5, 8–9].

Свої мовні національні законодавства після розпаду СРСР вибудовували й інші екс-радянські республіки, а тепер незалежні держави.

Жорстку мовну політику здійснили країни Балтії. Приміром, в Естонії “Закон про мову” зобов'язав усіх керівників опанувати естонську, російську позбавили статусу мови міжнаціонального спілкування. Для усіх, хто хотів вивчити естонську, запропонували курси і короткотермінові програми естонської. Відповідно до сфери застосування визначили шість рівнів володіння естон-

ською мовою: від знання 800 найвживаніших слів до вільного володіння. Внаслідок чітких спланованих дій завдання закону зреалізували за чотири роки. Нині в Естонії, де за радянських часів естонська мова була маловживаною, нею, як рідною, спілкується 70 % населення.

У Росії 25 жовтня 1991 р. було ухвалено Декларацію про мови народів Росії та Закон “Про мови народів РРФСР”. Декларація проголошувала право кожної людини на вільний вибір навчання, виховання та інтелектуальної творчості; на вільний вибір мови спілкування і рівні можливості для збереження, вивчення і розвитку усіх мов народів РРФСР; особливий захист та увагу держави до нечисленних народів, а також народів, які не мають своїх національно-державних та національно-територіальних утворень. Закон “Про мови народів РРФСР” визначив базові норми мовної політики: рівність усіх мов незалежно від кількості носіїв мови; державний статус російської мови і право республік встановлювати свої державні мови.

Згодом законодавство почали змінювати. Республіки у складі Російської Федерації втратили право самостійно визначати правовий статус мов народів, які проживали на їхній території, російська мова стала обов’язковою і фактично єдиною у діловодстві, судочинстві, правоохоронних органах, законодавчо було визначено, що в РФ алфавіти державної мови федерації та державних мов республік базуються на графічній основі кирилиці. Зміцнив статус російської і Закон РФ “Про державну мову Російської Федерації”, який фактично визначив її безумовне главенство. Закон містить, зокрема, статтю про захист і підтримку російської мови. Згідно з нею федеральні органи державної влади забезпечують функціонування державної мови на всій території РФ; розробляють та ухвалюють федеральні закони та інші нормативні правові акти РФ, розробляють і реалізують федеральні програми, спрямовані на захист та підтримку державної мови; сприяють вивченню російської мови за межами РФ. Порушенням законодавства РФ про державну мову РФ за законом вважається ухвалення федеральних законів та інших нормативних актів РФ, законів та інших нормативних актів суб’єктів РФ, які спрямовані на обмеження використання російської мови як державної, а також інші дії, які перешкоджають здійсненню права громадян на користування державною мовою Російської Федерації. Зміни у федеральному правовому полі фактично вихолости-

ли національний зміст мовних законів, які були ухвалені у республіках РФ, пізніше до них були внесені і відповідні поправки, які сприяли утвердженню російської мови.

Крім законів, про які йшлося, в Росії було ухвалено кілька федеральних цільових програм, спрямованих на посилення ролі російської мови. Серед них — програма “Російська мова” на 2002–2005 рр., Програма підтримки Російською Федерацією інтеграційних процесів у сфері освіти в СНД на 2004–2005 рр., федеральна цільова програма “Російська мова” на 2006–2010 рр. Цікаво, що стратегічним завданням останньої, крім закономірного для РФ забезпечення ефективного функціонування російської мови як державної мови РФ, стало і забезпечення ефективного функціонування російської мови як основи розвитку інтеграційних процесів в СНД, а також підтримка російської мови в країнах Балтії. Показниками програми, повідомила газета “День”, має стати різке збільшення частки осіб, які володіють російською мовою, серед населення держав — членів СНД та країн Балтії з 15 % у 2005 р. до 40 % у 2010 р. При цьому лише на вивчення стану і реального використання російської мови в державах — членах СНД та країнах Балтії на 2006–2010 рр. з федерального бюджету виділено 0,82 млн руб.; із позабюджетних коштів — 2,2 млн руб. Також передбачено виділення 401,68 млн руб. з федерального бюджету РФ та 45,5 млн руб. із коштів бюджетів суб’єктів РФ на реалізацію заходів із зміцнення позицій російської мови в державах СНД і країнах Балтії.

Росіяни пропагують російську, використовуючи усі державні чинники, обґрунтовуючи її як привабливу і навіть необхідну умову цивілізаційного поступу. Характерним у цьому сенсі є виступ на Міжнародному форумі на захист російської мови у країнах СНД, організованого в Києві “Правозахисним рухом “Російськомовна Україна”, Посла Російської Федерації в Україні Михайла Зурабова. У слові до зібрання, яке наводить у публікації “Сучасна Росія у публічному просторі України” В. Горбач [6, 83], він підкреслив: “Ми зараз на етапі модернізації, а технологічний прогрес, який спостерігається найближчим часом, без ефективної мови неможливий. Що б там не казали, відмовитися від досягнення, яким є російська мова, ми не можемо. Без російської мови шанси, щоб наші співвітчизники, все населення пострадянського простору мали можливість опинитися у “золотому мільярді”, вкрай невисокі”.

Зазначимо, що протекціоністська мовна політика Росії досить результативна. Принаймні, стверджують експерти, в Україні, де вплив російської посилюється.

Про певні тенденції у різних сегментах свідчить і статистика друку Книжкової палати України [7]. Так, з 1991 р. до 2007 р. спостерігалось зменшення випуску газет українською мовою з 66,5 % від загальної кількості назв у 1991 р. до 48,9 % у 2007 р., випуск російськомовних газет у ці роки поступово збільшувався з 32,9 % від загальної кількості назв у 1991 р. до 40,8 % у 2007 р. Щодо загального річного тиражу, то тираж газет українською мовою зменшився з 61,5 % у 1991 р. до 35,1 % у 2007 р. (у 1,8 раза), тираж газет російською мовою навпаки — збільшився з 38 % у 1991 р. до 53,6 % у 2007 р. (у 1,5 раза).

Якщо у перший рік незалежності (1991) газет українською мовою виходило 1269 назв, що на 33,6 % більше, ніж російськомовних газет — 628 назв (загальний річний тираж газет українською мовою порівняно з російськомовними газетами також був більшим на 23,5 %), то у 2007 р. спостерігалось таке: газет українською мовою (1411 назв) порівняно з газетами російською мовою (1176 назв) вийшло більше лише на 8,1 %, що ж стосується загального річного тиражу, то річний тираж газет українською мовою (1286392,2 тис. примірників) порівняно з річним тиражем газет російською мовою (2112473,0 тис. примірників) менший на 22,5 % (у 1,6 раза).

Якщо у 1991 р. на одну тисячу жителів України газет українською мовою припадало 45,0 тис. примірників на рік, а газет російською мовою 27,8 тис. примірників, то у 2007 р. ситуація докорінно змінилася: кількість газет українською мовою на одну тисячу жителів України на рік зменшилася до 27,7 тис. примірників, а кількість газет російською мовою навпаки — збільшилася до 45,5 тис. примірників на рік.

2009 р. українською мовою видано 1264 друкованих одиниць, тиражем 935746,3 тис. примірників, тобто трохи більше половини (50,6 %) загальної кількості назв і 27,2 % тиражу. Збереглась тенденція відставання тиражів українських видань і 2010 р. [8, 3–5].

Ще помітніше зросійщення у журнальному секторі періодики. За даними Книжкової палати України, за останні 15 років частка річного накладу україномовних видань зменшилась з 70 % до 10,6 %, а російськомовних зросла з 18 % до 89,4 %.

Втрачає здобуті рубежі й ресурсну базу видавнича галузь України. Українська книжка нині помітно дорожча за російську. Одна з причин — низькі накладі видань. У Росії середній — 7–8 тис. примірників, в Україні — заледве до 2 тис. А чим менший тираж — тим більша собівартість одного примірника. Російські видавці завдяки продуманій державній політиці з підтримки російського книговидання продовжують домінувати на українському ринку. За підрахунками фахівців, російська частка (часто-густо нелегальна) становить до 80 % видань, що реалізується в Україні. І, зрозуміло, такі видання не ставлять за мету пропагувати чи обстоювати українське. Подібні проблеми спостерігаються і в поліграфічній галузі, книготоргівлі, бібліотечній справі.

Своє дослідження телевізійного простору у розрізі мовної політики телеканалів провів журнал “Тиждень”. Журналісти навмання визначили один з днів мовлення — 25 березня 2009 р. і проаналізували умовний ефірний прайм-тайм провідних українських телеканалів — з шостої вечора до півночі. За підрахунками “Тижня” співвідношення програм було таким: “Інтер” — 25 % українських програм, 64 % — програм, вироблених в Росії, 11 % — програм інших країн, які транслювались переважно російською; “1+1” — відповідно, 24/69/7; “ІСТV” — 38/46/17, “СТБ” — 8/58/33; “Новий канал” — 7/63/30; “Україна” — 25/75/0.

На думку фахівців, негативним процесам у мовному середовищі сприяє і відсутність продуктивної мовної політики з утвердження і розвитку української. Фактично нереалізованою залишилась комплексна Державна програма розвитку і функціонування української мови, яка була розрахована на 2004–2010 рр. і мала на меті, зокрема, зміцнення статусу української мови як державної.

Не сприяють утвердженню державної мови і політики, які використовують мовне питання зі спекулятивною метою. Позначились спроби звужити вжиток української у різних сферах життєдіяльності, зокрема судочинстві, освіті, ЗМІ. Намагання звужити вжиток української, а в перспективі — позбавити Українську державу однієї з головних етнічних ознак, — складова ідеології так званого ліберального імперіалізму, який фактично є складовою зовнішньої політики насамперед Росії. Розуміння цього важливе для усвідомлення значення мови, свободи слова як складової національної інформаційної безпеки, демократичної політичної культури.

Література

1. Ткачук А. П. У боротьбі за права української мови (1900–1907 рр.). — К.: Церковно-історичне наукове т-во, 2001. — 32 с.
2. Міхновський Микола. Самостійна Україна. Справа української інтелігенції. — К.: МАУП, 2007. — 352 с.
3. Довідник з історії України. — К.: Генеза, 2001. — 1136 с.
4. Овсієнко Василь. Український спротив: доба особистостей // Персонал Плюс. — 2007. — № 10.
5. Буряк С. Аналітичний огляд випуску книжкової продукції в 2010 році // Вісн. Книжкової палати України. — 2010. — № 12.
6. Сприйняття Росії в Україні, Румунії, Республіці Молдова. — К.: Ін-т Євро-Атлантичного співробітництва, 2011. — 248 с.
7. Становлення та еволюція національного інформаційного простору України в процесі формування демократичної політичної культури українського суспільства: Дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук, за спец.: 23.00.03/ Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 2010. — 212 с.
8. Афонін О. Українські книжкові реалії 2010-го // Вісн. Книжкової палати України. — 2011. — № 3.

Зі здобуттям незалежності питання мовної політики залишаються актуальними: українська мова досі перебуває під пресом, зумовленим політичними і суспільно-трансформаційними чинниками. Держава має виробити концептуальні підходи до захисту й розвитку української мови, утвердження її державного статусу як елемента власне державності.

С завоеванием независимости вопросы языковой политики остаются актуальными: украинский язык пребывает под прессом, обусловленным политическими и общественно-трансформационными причинами. Государство должно разработать концептуальные подходы к защите и развитию украинского языка, его государственного статуса как элемента собственно государственности.

With the conquest of independence, questions of language policy remain valid: the Ukrainian language is still under pressure, because of political and social transformation reasons. The state should develop a conceptual approach to protecting and promoting the Ukrainian language, its official status as an element of statehood.

Надійшла 4 травня 2011 р.

ВИКОНАВЧІ ОРГАНИ ВЛАДИ ЯК ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30), с. 22–26

Аналізується роль виконавчої гілки влади у функціонуванні демократичної політичної системи, розглядаються шляхи забезпечення принципів демократії виконавчими органами влади, а також слабкі сторони функціонування цих структур, що становлять загрозу звуження демократії. Теоретичні засади зазначеної проблеми зіставляються з практикою діяльності українських виконавчих органів влади.

Принцип розподілу влад є основою функціонування органів управління у демократичних державах. Аксиомою державного управління є обмеження компетенції будь-яких державних інститутів та баланс повноважень. Однак сучасна політична практика вказує на невпинне зростання ролі виконавчих органів державного управління. Очевидно, що в умовах сталого законодавства, ускладнення, стрімкості та мінливості поточних політичних процесів об'єктивно основні важелі впливу отримують виконавчі інститути.

Справді виконавча гілка влади зосереджує в своїх руках основні фінансові, економічні та організаційні ресурси. Виконавчий бюрократичний апарат теоретично має формуватись на засадах професійності, чим забезпечується сталість та ефективність виконання повноважень.

Тенденція посилення виконавчих інститутів влади в структурі органів державного управління свідчить про пріоритет саме цих структур у забезпеченні демократії. Водночас, такий широкий діапазон важелів впливу та сфер діяльності створюють підстави для численних зловживань.

Пошук оптимального обсягу повноважень органів державного управління, що мають достатньо важелів впливу для гарантування стабільності демократичного ладу й обмаль повноважень для зловживань, є предметом ряду досліджень. Над вирішенням цієї суперечності працювали класики зарубіжної теорії демократії, зокрема Г. Арендт [1], Р. Арон [2], А. Лейпхарт [3], та сучасні дослідники — Л. Даймонд [4], Ж. Ревель [5], К. Шмітер, Р. Карл [6].

Серед вітчизняних дослідників істотний внесок у розробку проблеми забезпечення демократії органами державного управління здійснили О. Ладиченко [7], В. Шаповал [8].

Однак, критика демократичного управління не вичерпує себе і на сьогодні. Про недосконалість конституційного та інституційного забезпечення функціонування органів державного управління зауважують як представники лівого спрямування М. Паренті [9], так і правого Ф. Гаєк [10], Л. Мізес [11].

Особливої значущості зазначена проблематика набуває в умовах української дійсності, де тривалий час точаться дискусії навколо обсягу повноважень та відповідальності державних органів управління.

Розглянемо напрями обмеження демократії органами державного управління та з'ясуємо, які умови упереджують зловживання владою.

Зупинимось на теоретичних засадах діяльності органів державного управління.

У довідкових виданнях орган державного управління визначається як виокремлена і відносно самостійна частина механізму держави, яка наділена юридично встановленими владними повноваженнями для здійснення визначених завдань, що безпосередньо пов'язані з реалізацією тієї чи іншої функції держави.

Ядром органів державного управління є виконавчі органи, що належать до вторинної підзаконної гілки державної влади, що має універсальний, предметний і організуючий характер і спрямована на забезпечення виконання законів та інших актів законодавчої влади.

До повноважень більшості органів державного управління належать виконання законів, прийнятих парламентом. За теорією поділу влади виконавча влада належить уряду. Цей інститут має турбуватися про точне і неухильне дотримання законів, що приймаються.

Важливою є функція управління державним апаратом, що здійснюється через добір і розстановку кадрів державних працівників, а також контроль за їхньою діяльністю через міністерства, відомства, департаменти тощо. Тобто, уряд виступає як керівний центр відносно різних ланок державного апарату в цілому.

Органи державного управління також реалізують нормоустановчу діяльність. Уряд видає різні нормативні акти на основі парламентських законів у зв'язку з необхідністю втілення їх у життя. Такі акти носять підзаконний адміністративний характер.

На органи державного управління покладається завдання до певної міри контролювати законодавчу діяльність парламенту через право законодавчої ініціативи.

Оскільки органи державного управління розпоряджаються фінансами держави, вони несуть відповідальність за підготовку, внесення і виконання бюджету. Складання прибуткової і видаткової частин бюджету здійснюють різні ланки виконавчої влади. Законопроект вноситься урядом для затвердження парламентом. Внесення поправок, доповнень і змін у проект бюджету можливе лише за згодою уряду. Незатвердження бюджету протягом визначеного терміну дає йому змогу ввести у дію власний законопроект, навіть якщо він не отримав схвалення парламенту.

Також органи державного управління відіграють суттєву роль у здійсненні зовнішньої політики. До компетенції виконавчих структур належить формування дипломатичного і консульського апарату, керівництво розвідувальними органами, укладення договорів, участь у переговорах.

Крім цього, залежно від форми правління та конституції країни органи державного управління можуть бути наділені правом контролю за діяльністю засобів масової інформації, призначення на вищі цивільні та військові посади, нагородження, присвоєння почесних звань і застосування інших заохочувальних заходів.

Нарешті, слід нагадати, що значно більший обсяг повноважень отримують органи державного управління в умовах надзвичайного стану, тобто надзвичайні повноваження.

Серед механізмів упередження зловживань з боку виконавчих органів можемо назвати підзаконний характер діяльності та актів урядів, політична відповідальність уряду перед парламентом або президентом, контроль з боку виборців через процедуру виборів.

Але часто таких запобіжних заходів виявляється недостатньо. Дослідники широко критикують діяльність виконавчих органів державного управління за недотримання демократичних принципів.

Якщо узагальнити дослідження в цьому напрямі, можна виокремити такі аргументи щодо недемократичності виконавчих інститутів:

1. Виконавчі інститути в умовах демократії менш економічно та адміністративно ефективні порівняно з авторитарними. Цю проблему детально розглянули у своїй праці Ф. К. Шміттер і Т. Л. Карл. У розділі "Чим не є демократія" вони доводять, по-перше, що недемократичні форми правління здатні бути не менш економічно ефективні, а часто навіть перевершують демократії у показниках економічного зростання. У будь-якому випадку швидке вирішення соціально-економічних проблем не є визначальною рисою демократії. Зростання добробуту може бути побічним результатом демократизації, але аж ніяк не його обов'язковим наслідком.

Автори також стверджують, що витрати на адміністративний апарат і підтримку демократичних процедур можуть бути більшими, попри загальноприйнятну думку про обтяжливість утримання бюрократії тоталітарних суспільств.

Нарешті, за висновками цих дослідників, демократії не характеризуються більшою мірою консенсусу, порядку, керованості та стабільності. За демократій завжди існує певна міра невизначеності та можливості радикальних змін. Такий стан часто є побічним результатом свободи слова та інших демократичних принципів [6].

Сутність демократії, додає американський дослідник Л. Даймонд, полягає в постійній боротьбі за владу, а отже, без конкуренції і конфлікту не буде демократії. Саме ця особливість загрожує перерости допустимі межі та призвести до політичної нестабільності.

На неефективність демократії впливає також те, що Даймонд називає короткозорістю народної оцінки діяльності уряду. Виходячи з цього факту, уряди демократичних країн мають схильність будувати свою політику тільки з огляду на найближчі вибори, не дбаючи про більш віддалені результати діяльності [4].

Гальмує прийняття політичних рішень, а отже, і знижує ефективність демократії, необхідність досягати згоди щодо поточних питань політичного розвитку між різними політичними силами і суспільними групами. Ефективності урядів не сприяють також різноманітні обмеження їхньої

діяльності. Це дії опозиції, нападки преси та громадської думки, різноманітні законодавчі й адміністративні правила і процедури [1].

Також чинники неефективності демократичного уряду можуть бути пов'язані з такими негативними рисами бюрократії, як заміна мислення дисципліною та невпинне розростання управлінського персоналу [2].

До сказаного також варто додати повільний процес прийняття рішень через взаємне вето учасників політичного процесу. Ефективність управлінського апарату знижує принцип пропорційності, що робить належність до певної групи важливішим ніж особисті якості при відборі на посаду [3].

Характерні риси бюрократії, що складає основу виконавчих структур, це заміна мислення дисципліною та невпинне розростання управлінського персоналу.

2. Виконавчі органи державного управління найбільш віддалені від народної волі, що дає підстави вважати права громадян і вибори символічними.

Цей недолік найбільш послідовно розробляють критики демократії лівого спрямування. Популярним його представником є американський науковець і публіцист М. Паренті та його праця "Демократія для небагатих", що неодноразово перевидавалась у США та інших країнах. Він пише, що в демократичних державах "політика здійснюється через протиборство елітарних груп, що об'єднуються заради збереження системи" [9, 402].

При цьому, інтереси суспільства не беруться до уваги. Влада здійснюється у формі домовленостей між конкурентами, а права громадян і вибори залишаються символічними. Демократизація навіть найрозвиненіших країн охопила не всі сфери суспільного життя. Нині демократія не зачепила принаймні два важливі осередки суспільної влади — великий бізнес і бюрократію.

Фактично державне управління здійснюється через протиборство елітарних груп у формі домовленостей між конкурентами. При цьому інтереси суспільства не беруться до уваги.

Серед проявів цієї слабкої сторони виконавчих інститутів можна називати загострення боротьби за контроль над державним бюджетом, посилення тиску різних груп інтересів і лобі на винесення політичних рішень.

Виконавчі органи посилюють свою роль у структурі державного управління, мотивуючи своє втручання необхідністю забезпечення безпеки і соціальної захищеності громадян. Сутність цього протиріччя полягає в тому, що демо-

кратія не завжди означає вдосконалення. Часто вона просто легітимізує за допомогою всенародного голосування державу, яка зазіхає на приватну сферу життя суспільства [5].

При цьому демократична влада з метою захисту своїх інтересів використовує терористичні, насильницькі методи. Політичні структури поступово бюрократизуються, послуговуючись ідеологією доцільності. Така форма демократії хоч і проголошує провідні ліберальні цінності, але на практиці слугує не індивідам чи суспільству, а соціальним групам та їхнім лідерам.

Цей напрям обмеження свободи спостерігається навіть у найрозвиненіших державах, які вважаються зразком демократичного устрою. Тут існують такі явища, як бюрократизація суспільного життя, посилення тоталітарних аспектів (розширення повноважень спецслужб, підслуховування в інтересах національної безпеки і т. п.) [1]. Варто відзначити і загрозливість схильності демократичних урядів вважати свій суверенітет абсолютним. Обґрунтовуючи свої дії народною обраністю, вони рішуче вторглися у сферу повноважень і прав людини.

Тобто, як тільки ми відмовляємось від принципу, згідно з яким держава не повинна втручатись у жодні питання, що торкаються способу життя індивіда, ми врешті-решт приходимо до того, що починаємо регулювати його в найдрібніших деталях [11].

3. Формування у громадян схильності до *державного патерналізму* демократичного уряду. На теоретичному рівні свобода тут поступається місцем рівності. Негнучке та нерозумне використання принципу рівності виховує позитивне ставлення до посередності, знижує можливості індивідуальної незалежності, самоуправління та спротиву пригніченню з боку центральної влади.

Найбільш послідовно цю проблему розробляв Ф. Гаск. Він вважає, що прагнення до абсолютної захищеності скрізь не тільки не підвищує шансів свободи, а й стає для неї серйозною загрозою.

На його думку, у суспільстві, що звикло до свободи, навряд чи знайдеться одразу багато людей, свідомо готових отримати такою ціною упевненість у завтрашньому дні. Однак дії уряду, що надає привілеї захищеності то одній соціальній групі, то іншій, дуже швидко можуть призвести до створення умов, у яких прагнення гарантій економічної стабільності виявиться сильніше, ніж любов до свободи. Адже гарантована захищеність одних обертається більшою незахищеністю усіх інших. Якщо один упевнений, що він завжди одер-

жить визначений шматок постійно мінливого в розмірах пирога, то інші ризикують залишитися голодними. При цьому весь час знижується значення головного фактора безпеки, що присутній у конкурентній системі, — величезного різноманіття відкритих для кожного можливостей [10].

Тобто, демократія, заперечуючи стихійну диференціацію та підносячи рівність і соціальну однорідність, призводить до зрівнялівки, знецінення благ внаслідок їх “дармового” характеру, гарантованості. Вихована державою звичка до соціальної захищеності привчає індивіда до політичної безвідповідальності. Соціальні пільги, подекуди, призвели до безтурботного існування частини людей.

Часто саме особи, які перебувають на державних дотаціях, є соціальною базою демократії — вони легко керовані, схильні в потрібному напрямі сприймати популістські гасла, частіше беруть участь у виборах. Таким чином, державний протекціонізм породжує таку ситуацію, коли все суспільство стає заручником страйкуючих і бойкотуючих.

Серед проявів цього напрямку обмеження демократії можна називати такі наслідки посилення ролі держави, як загострення боротьби за контроль над державним бюджетом, посилення тиску різних груп інтересів і лобі на винесення політичних рішень.

Наслідок такої ситуації — бюрократизація суспільного життя, посилення тоталітарних аспектів (розширення повноважень спецслужб, підслуховування в інтересах національної безпеки і т. п.). Наприклад, законодавство США у сфері національної безпеки (особливо після терактів 11 вересня 2001 р.).

З переліченими проблемами повною мірою стикається й українська держава. Попри тривалі суперечки та зміни у законодавстві, актуальним залишається внутрішньосуперечливий порядок формування Кабінету Міністрів. Цей процес у всіх редакціях Конституції був частково віднесений до юрисдикції Верховної Ради, а частково — до повноважень Президента. Такий підхід остаточно підриває основи діяльності уряду як “єдиної команди”.

Загроза одноосібного звільнення Президентом (без потреби отримання згоди від іншого політичного суб’єкта) робить членів уряду “слухняними слугами президента”, в той час як залежність від Верховної Ради становила загрозу залежності членів Кабінету Міністрів бути “лояльними” до окремих лобістських груп народних де-

путатів. За такого підходу важко очікувати від міністрів принциповості у питаннях реформ.

У підсумку можна зазначити, що конституційні норми “розривають” виконавчу владу між главою держави та парламентом, залишаючи дуже мало управлінських інструментів для уряду. За таких умов стає проблематичною стабільність та ефективність функціонування виконавчої влади зокрема, і держави загалом [7].

Зазначене дає підстави вважати, що демократичне функціонування органів виконавчої влади залежить не лише від нормативно-інституційних особливостей. Адже реальна політична практика ґрунтується на традиціях, неписаних нормах поведінки та взаємодії, переконаності всіх представників політичної еліти в основних цінностях політичного правління, що набагато ефективніше впливають на демократичний характер політичної системи, аніж розподіл повноважень між гілками влади, механізми стримувань та противаг.

Зосередження владних важелів впливу виконавчої гілки слід вважати об’єктивною вимогою нашого часу, що сприяє максимальній ефективності діяльності державних органів та узгодженості суспільних інтересів. Сучасний механізм забезпечення системи стримувань та противаг базується насамперед на сприянні розвитку впливових громадських організацій, вільних ЗМІ, здатних сформулювати громадську думку, законодавчому оформленні статусу та напрямів діяльності опозиції, вихованні свідомих громадян та відповідальних політиків.

Система стримувань і противаг може бути ефективною лише за умови зваженого збалансування їхньої компетенції із врахуванням історичних особливостей і традицій, наявності правил взаємодії, толерантних міжпартійних відносин на основі консенсусу щодо основних політичних цінностей.

Таким чином, в умовах сталого законодавства, загальнолюдської цінності демократичних принципів саме від характеру державного управління залежить рівень демократизації держави. Це пояснюється тим, що конституційних та інституційних гарантій демократії виявляється недостатньо. Основними у забезпеченні демократії є процедури та принципи функціонування органів виконавчої влади — тобто, реалізація і впровадження конституційних норм у реальну суспільно-політичну практику.

Для виконання цього завдання органи державного управління наділені істотними повноваженнями, матеріальними, людськими та іншими ре-

сурсами. У безпосередні обов'язки виконавчих структур державного управління входить ряд організаційних функцій, що опосередковано впливають на демократизм політичної системи в цілому.

Однак, істотні важелі впливу становлять загрозу узурпації та авторитарним тенденціям влади.

З метою перешкодження зловживання владою демократичні країни проголосили підзаконний характер функціонування органів державного управління, парламентський контроль за їхньою діяльністю, необхідність схвалення виборців шляхом голосування на виборах. Але це не виключає суперечностей, що дають змогу обмежувати ряд ліберально-демократичних цінностей. Це, зокрема, дилема між об'єктивною необхідністю прийняття непопулярних рішень та короткозорістю, популізмом органів державного управління, між професійністю і періодичною змінюваністю, партійним представництвом працівників державних органів.

Теоретики критикують сучасні органи державної влади за популізм і, водночас, закритість, віддаленість від волі громадян, неефективність, обтяжливість великого бюрократичного апарату, поруч з внутрішніми суперечками, міжпартійною боротьбою, що затягує прийняття управлінських рішень. Виправдовуючи свої дії державною необхідністю чи волею народу, органи державного управління розширюють сферу своїх повноважень, у тому числі — за рахунок прав людини.

Література

1. Арент Г. Джерела тоталітаризму. Спільний видавничий проект телеканалу "1+1" та видавництва "Дух і літера" / Арент Г.: Пер. з англ. В. Верлока, Д. Горчакова. — К.: Дух і літера, 2002. — 575 с.
2. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. — М.: Текст, 1993. — 303 с.
3. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: Сравнит. исслед. / Лейпхарт А.: Пер. с англ. Б. И. Макаренко; Науч. ред. пер.: А. М. Салмин, Г. В. Каменская. — М.: Аспект-Пресс, 1997. — 287 с.
4. Даймонд Л. Три парадокси демократії / Даймонд Л. // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. — К.: Смолоскип, 2005. — С. 92–104.
5. Ревель Ж. Ф. Друга молодість демократії: Майбут. демокр. імпульсу / Ревель Ж. Ф.: Пер. з англ. Н. Комарова. — К.: Критика, 2004. — 392 с.
6. Шміттер К. Ф. Чим є і чим не є демократія / Шміттер К. Ф., Карл Т. Л. // Демократія. Антологія / Упоряд. О. Проценко — К.: Смолоскип, 2005. — С. 79–91.
7. Ладиченко В. В. Поділ влади: теорія і практика — К.: Україна, 1998. — С. 26.
8. Шаповал В. Вищі органи держави — К.: Вища шк., 1996. — 256 с.
9. Паренти М. Демократия для избранных: Настольная книга о политических играх США / Пер. с 7-го англ. изд. В. Н. Горбатенко. — М.: Поколение, 2006. — 413 с.
10. Мизес Л. Либерализм / Пер. с англ. и коммент. А. В. Куряева. — Челябинск: Социум, 2007. — 333 с.
11. Хайек Ф. А. Дорога к рабству / Пер. с англ., предисл. Н. Я. Петракова. — М.: Экономика, 1992. — 176 с.

Здатність органів виконавчої влади виконувати роль гаранта демократії залежить від наявності принаймні двох умов. По-перше, високого професіоналізму державних службовців. По-друге, виховання активного свідомого громадянина, стимулювання розвитку громадянського суспільства, що зможе вчасно діагностувати зазіхання на сферу громадянської свободи з боку органів державного управління та протистояти авторитарним тенденціям.

Способность органов исполнительной власти выполнять роль гаранта демократии зависит от наличия по крайней мере двух условий. Во-первых, высокого профессионализма государственных служащих. Во-вторых, воспитание активного сознательного гражданина, стимулирование развития гражданского общества, которое сможет своевременно диагностировать посягательство на сферу гражданской свободы со стороны органов государственного управления и противостоять авторитарным тенденциям.

Ability of enforcement authorities to carry out a role of the guarantor of democracy depends on presence, at least, two conditions. First, high professionalism of civil servants. Secondly, education of the active conscious citizen, stimulation of development of a civil society which can diagnose in due time an encroachment on sphere of civil freedom from state bodies and resist to authoritative tendencies.

Надійшла 12 травня 2011 р.

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЙНА ПАРАДИГМА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30), с. 27–34

Щодо визначення сценаріїв еволюції енергетики впливовими є такі фактори міжнародного життя та економіки, як політизованість ринку паливно-енергетичних ресурсів, неоднозначні перспективи розвитку атомної енергетики, проблеми поширення атомної зброї. Перші наукові роботи з аналізу конкурентоспроможності та лібералізації енергетики, зокрема атомної, та ролі дипломатії в умовах реформування з'явилися у 90-ті роки після розпаду СРСР на початку становлення ринкової економіки. Проблеми подальшого розвитку атомної енергетики в умовах триваючої економічної трансформації вимагають додаткового дослідження.

Проблематика паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) та паливно-енергетичного комплексу (ПЕК), а особливо атомної енергетики (АЕ), надзвичайно гостро постала навесні 2011 р., коли згадуються події на Чорнобильській АЕС, що сталися у квітні 1986 р., розлив нафти у Мексиканській затоці весною 2010 р., весняні події 2011 р. на японській АЕС Фукусіма, а також події на Саяно-Шушенській ГЕС (РФ), наслідки урагану “Катрін”, війни в Лівії весною 2011 р. У цьому контексті варто згадати реакцію африканського вченого і викладача з університету в Конго Джозефа Йав (*Joseph Yav*), який одну зі своїх статей починає фразою про те, що люди бачать причину військових конфліктів і бід, що відбуваються на Великих озерах Африки, через нафту та енергетику. Справді, контроль над ПЕР став мотивом для збройних конфліктів, які часто маскуються поняттями національної безпеки. Проте, Джозефа Йав вважає, що ресурси слугують тільки певним особистостям, яких не цікавить оздоровлення економіки та передбачення природних явищ. Життя вимагає інших правил гри, які базуються на принципах участі соціуму в політичному, економічному житті, поваги до прав людини і захист довкілля [1].

Арабський учений економіст та політик Мухаммад Луфті Фархат (*Dr. Muhammad Lufti Farhat*) ще до подій 2011 р. зазначав, що ресурси є суто економічною категорією, і не треба підміняти правила здорового глузду, бо це може призвести до війни [2].

Деякі вчені, наприклад, К. Поланьї (*K. Polanyi*), базуючись на критиці сценаріїв розвитку ринко-

вих відносин у парадигмі введених ним понять “взаємність” і “перерозподіл” стверджував, що в капіталістичному суспільстві все неминуче стає в дефіциті і вимагає економії: енергетичних ресурсів, витрат на здоров'я людини [3]. Учень К. Поланьї Маршалл Салінс (*Sahlins Marshall*) в праці “Економіка кам'яного століття” заперечує можливість єдиної лінії загальної еволюції, розглядаючи кореляцію між параметрами “загальної еволюції” — “перехід від менш високих до вищих рівнів трансформації енергії”, і “від меншої до більшої загальної адаптивності”. У цьому контексті далеко не завжди зрозуміло, чи є сучасні складні індустріальні системи краще пристосованими до природного оточення порівняно з системами простих мисливців-збирачів, оскільки перші здійснюють своє відтворення передусім саме за рахунок власного обмеження. У розділі “Мінова вартість і дипломатія примітивної торгівлі” М. Салінс відзначає, що вже стародавній світ стояв перед вибором між домовленостями з приводу використання загальних природних ресурсів або війною за них. На нашу думку, ненасильницька дипломатія і війну завжди розділяла лише тонка грань. Проте раніше передбачали, що в разі застосування сили конфлікт, який почався як розбіжність з приводу конкретних домагань, легко може перерости в руйнівне протистояння. Війна, швидше за все, лише посилить образу і ненависть, які її початково спровокували, а повоєнні домовленості — якщо тільки одна із сторін не буде розгромлена і підпорядкована повністю — виявляться ненадійними. (На сьогодні збройне вторгнен-

ня США в Ірак у 2003 р., повітряні нальоти у Лівані стали проявом фундаментального зрушення міжнародних відносин (МВ): загроза силою і її реальне застосування перестали розглядатися, особливо в США, як “крайній засіб”, використання сили набуває статусу звичайної дипломатичної практики.) При встановленні дружніх відносин з чужоземцями виникає торгове товариство або торгова спорідненість — і, що надто важливо, досягається це засобами самого обміну. Економічні відносини виступають також і як дипломатичний маневр. У такому контексті міжгруповий обмін служить не тільки “моральній меті” встановлення дружби, а й запобіганню ворожнечі. Кожна операція виступає у формі обов’язкової соціальної стратегії: вона має коефіцієнт дружності, який проявляється і в поведінковому етикеті, і в обмінному курсі. І в тому, і в іншому закладено прагнення жити самому і давати жити іншому, готовність віддавати сповна. Дипломатія торгівлі проявляється, коли при поверненні боргу додається “щось іще”. При довготривалих торгових контактах напрацьовується такий механізм співпраці, як “торгове партнерство”. Тоді соціальні відносини, а не ціни, зв’язують “продавців” і “покупців”. Розвиваються інституціоналізовані способи входження в угоди, за яких вигоду отримують всі учасники відносин [4].

Підтвердження справедливості ретроспективних побажань класиків історії економіки та економічної соціології автор знаходить і в працях сучасників. Зокрема, Джованні Маджі (*Giovanni Maggi*), який аналізує тенденції у торгових договорах СОТ, також дійшов висновку в необхідності як “моральної мети”, так і економічної дипломатії, можливості кооперативних ігор і недопустимості ігор з “нульовим” результатом [5–6].

Про недопустимість “ігор з нульовим результатом” із природою та новими технологіями свідчать ті факти, що природні, техногенні катастрофи, соціальні конфлікти, екстремальні явища в останні роки стаються частіше. І це привертає увагу багатьох науковців. Так, американський учений Х. Канройсер (*H. Kunreuther*) з Пенсільванського університету в одній із статей узагальнив результати десятирічного дослідження нестандартних подій. Учений пише, що конструювання вибору людини залежить від освіти та культури. Культура передбачення є даром перебування в ритмі з природою. Ще чотириста років тому люди, безумовно, мали сильні переваги у вигляді розвиненого інтуїтивного передбачення порівняно із сучасним обмеженим рівнем осві-

ти горизонтом життя. Хоча цей дар був не систематизований, але він був налаштований на довготривале виживання разом із довкіллям. Х. Канройсер наголошує у своїх висновках, що: 1. Рівень економічних збитків у результаті катастроф зростає. 2. Різні аварії і події мають багато спільних рис, а саме: відсутність певних правил гри і стандартів у розробці заходів, які могли б зменшити ризики подій і наслідки стихійних лих; відсутність страхового покриття; недостатній рівень розуміння зростаючого взаємозв’язку і взаємозалежності у світі, тобто дипломатії [7]. Ми поділяємо точку зору Х. Канройсера про необхідність певного самообмеження та здорового глузду. У цьому контексті слушним буде згадати висновки відомого американського політичного діяча та вченого Леслі Х. Гелба (*Leslie H. Gelb*), а також англійського економіста та спеціаліста із МВ в Азії Біла Еммотта (*Bill Emmott*), які, досліджуючи різні рівні відносин у різні проміжки часу, доходять єдиного висновку про ефективність здорового глузду. Зокрема, Леслі Х. Гелба, аналізуючи “правила влади” для США та інших країн, зазначає, що коли країни-нафтовиробники використовують контроль над цінами й постачанням як інструмент влади, то це робиться більше для впливу на економіку, ніж на міжнародну політику. Коли такі великі держави, як США, встановлюють економічні санкції, які забороняють проведення ряду економічних операцій відносно певної країни, то це завжди стосується міжнародної політики і переслідуються стратегічні цілі. Тобто, нині економіку втягнуто у відносини влади і лідери тільки починають розбиратися в тому, як змусити її служити крупним стратегічним цілям та інтересам влади. А політика та дипломатія це в основному слова та дії, за допомогою яких влада визначає, що саме стоїть на кону, а також те, що є стимулом, а що перепорою. За наявності здорового глузду економічна влада може слугувати вирішенню протиріч [8, 51].

Біл Еммотт, підтверджуючи факт зростання економічної могутності провідних країн Азії (КНР, Японії, Індії), звертає увагу на сумнівний ренесанс АЕ у цьому регіоні та роль США в цих процесах. Зокрема, Біл Еммотт турбує той факт, що адміністрація США при Буші-молодшому підписала угоду із урядом Індії про 40-річну співпрацю в галузі АЕ та поставку цивільних ядерних технологій та палива в умовах, коли Індія не підписала Договір 1968 р. і здійснила власний експериментальний вибух атомного пристрою у 1998 р. [9, 22]. Леслі Х. Гелба як американця ця угода

турбує з огляду на складність судження про мінуси та плюси суто економічних операцій і ще більшу складність при аналізі обміну економічними поступками, як це було у випадку ядерної угоди між США та Індією за умови виключення атомних підприємств Індії із програм контролю міжнародних інспекцій [8, 216]. Для Леслі Х. Гелба є зрозумілим те, що в Азії розгортається боротьба за лідерство між США та КНР. Для Біла Еммотта важливим є розуміння проблематики недопущення трансформації суперництва КНР, Індії та Японії у протистояння.

Найбільш концентровано погляди англо-американської парадигми в цьому контексті, на нашу думку, знаходимо у того ж Леслі Х. Гелба: “Ці традиційні рахунки між війною та миром стають вже більш ускладненими завдяки стрімкому зростанню важливості міжнародної економіки. Значне зростання частоти та обсягів бізнесу й фінансового обміну у всьому світі, безумовно, можливо охарактеризувати як революцію. Проте ця революція значною мірою стосується економіки, ніж політики чи стратегії. І вона не змогла ні витіснити, ні трансформувати правил влади” [8, 50].

Деякі експерти схильні вважати, що саме в Азії нині набирають силу ці революційні процеси і де формуються майбутні “зірки” ядерного ринку, здатні затьмарити традиційну трійку лідерів (РФ, Францію та США). Найамбітішні плани розвитку АЕ мають енергетики Китаю, Японії, Південної Кореї та Індії. Усі ці країни, крім Індії, розвивають власні потужності будівництва та розвитку АЕ. В Японії приватні фірми будують АЕС самостійно. На ринку АЕ Китаю було допущено ряд іноземних компаній. Серед них провідними виступають Росатом, *Areva*, *EDF*, а також *Westinghouse* [9–12].

Російські компанії також активно почали виходити на ринки Азії. Зокрема, Росія і В’єтнам підписали міжурядову угоду про будівництво АЕС. У Держкорпорації “Росатом” розраховують, що завдяки цьому проекту атомникам РФ можна буде закріпитися на азійському ринку, який вважається найперспективнішим з погляду зростання АЕ [13].

Тобто, в АЕ у цілому, а особливо в Азії, триває процес глобалізації, який виражається у злитті й поглинанні компаній, створенні вертикально-інтегрованих корпорацій, транснаціональних ядерних альянсів (СЯЦ). На нашу думку, саме революція трансакцій між СЯЦ, запекла конкуренція, безвідповідальна приватизація спричинили події на АЕС Фукусіма та Мексиканській зато-

ці. Проте це твердження, як і ряд інших, вимагає більш детального аналізу.

Прибічники концепції “інституційної матриці” конкурентоспроможності вважають, що стрижнем національної державної стратегії конкурентоспроможності має стати консолідована система держави та корпорацій, яка виступатиме на зовнішніх ринках як своєрідна корпорація корпорацій. Спільні маркетингові стратегії на ринку енергетичного товару ТНК та держави складають основне ядро національної моделі розвитку економічної системи XXI ст. Кожна держава прагне захищати свої інтереси засобами дипломатії [14; 15].

У пошуках методологічних можливостей подальшого аналізу зазначених концепцій звернемося до нової французької інституціональної економічної теорії (НФІЕТ). У найбільш розгорненому вигляді програма НФІЕТ відображена у працях представників економіки угод Л. Тевено (*Thévenot L.*), О. Фавро (*Favereau Olivier*), А. Орлеан (*Orléan André*), Р. Буайе (*Boyer Robert*), найновітнішого напрямку інституціонального аналізу. Економіка угод сформувалася в окремий напрям у середині 1980-х років у Франції. Специфіка нового французького інституціоналізму полягає в тому, що ринкова економіка досліджується не як окремо взятий об’єкт, а як підсистема суспільства. Останнє розглядається з погляду аналізу різних “інституціональних підсистем” (“світів”), кожна з яких характеризується особливими способами координації між людьми — “угодами” — і особливими вимогами до дій людей — “нормами поведінки”. Норма — це упорядкування певної поведінки, обов’язкове для виконання і спрямоване на підтримку порядку в системі взаємодій; угоди — найбільш загальні рамки взаємодії між індивідами [16–25].

Нині на ринку ПЕР, на нашу думку, не сталось зрушень у структурі енергоспоживання та певного консенсусу із проблем енергобезпеки через ряд причин: 1. Нафта лишається переважним видом ПЕР у споживанні. Орієнтація світового енергоспоживання на один–два енергоносії (газ–нафта) в умовах постійних коливань кон’юнктури призводить до нестабільності фінансово-кредитного становища імпортерів та експортерів і тим самим створює економічну основу для міжнародних криз. 2. Політична ангажованість трансрегіональної транспортної інфраструктури ПЕР. 3. Складність проблеми захисту довкілля, оскільки геологорозвідувальні роботи (ГРР), видобуток, переробка та збагачення ПЕР, використання їх у різ-

номанітних енергосистемах може мати негативні наслідки для навколишнього природного середовища. 4. Процес формування спільних вимог споживачів до умов торгівлі, стимульований нафтовою кризою 1973 р., було завершено створенням соціального інституту — Міжнародного енергетичного агентства (МЕА), який і нині не має значних механізмів впливу на світовий ринок ПЕР і лишається аналітичним, дорадчим інститутом. МЕА представляє інтереси країн-споживачів з моменту його створення в рамках ОЕСР у 1974 р. і має репутацію картелю з розвинених країн, які діють під керівництвом США. 5. Провідні країни, які генерують принципи міжнародної енергетичної безпеки через свої міжнародні організації та об'єднання, самі не дотримуються цих вимог. Існує думка, що ті країни, які винні у зміні світового клімату, тобто в забрудненні повітря й "парникового ефекту", повинні накласти на себе більш жорсткі обмеження. В обговоренні цих проблем та пошуку підходів до зниження глобальних негативних цінових ризиків у 2001 р. у Детройті (США) відбулась перша зустріч міністрів енергетики країн "вісімки" (G8). 6. Іншою проблемою, яка утруднює розробку загальних правил енергетичної безпеки країнами G8, є протиріччя в орієнтації економік країн-енергоспоживачів (США, Японія, ЄС) та енергоекспортуючих (РФ, Канада, Великобританія). Проблеми розвитку світового ПЕК були обговорені, але неузгоджені країнами "вісімки" в Кананаскісе, Евіане, Сі-Айленді й Гленілгсе (2005). Прикладом певного протистояння, на нашу думку, може бути саміт G8 у Санкт-Петербурзі, присвячений проблемам глобальної енергетичної безпеки (ГЕБ), на якому стало відомо, що запущено нафтопровід Баку–Джейхан в обхід РФ, яка виступала ініціатором зустрічі по ГЕБ і була господарем саміту. Представники РФ відчували перспективу ізоляції і прискорили організацію газового ОПЕК. Обговорювалося також питання про зростання цін ПЕР через значне економічне зростання КНР та Індії. Ціни на нафту піднялися у 2007 р. у 4 рази порівняно з 2001 р. і у 8 раз до цін 1998 р. [9, 202].

Вважаємо, що існують й інші причини. Для аналізу використаємо спрощену модель теорії технічного й технологічного прогресу та укладів (ТУ). Модель ТУ процес економічного розвитку розглядає як послідовне проходження країнами світу таких стадій: доіндустріальна; індустріальна; розвинене індустріальне суспільство; постіндустріальна. Кожна з цих стадій має відповідні закономірності змін у чисельності насе-

лення, економічних показників й енергоспоживання. У 1990-х роках розвинені країни вступили в ТУ, ядро якого складає електронна промисловість, обчислювальна техніка, інформаційні послуги. Розвиток світової енергетики останні півтора століття демонструє також послідовну зміну домінуючих енергоносіїв: дрова — вугілля — нафта. Теоретичні моделі також передбачали продовження процесу зміни домінуючих енергоносіїв у вигляді: газ — ядерна енергія — перехід до переважного використання як вторинний енергоносією водню. Однією з рушійних сил змін ТУ виступає вичерпність ресурсів. Вичерпаність природних запасів нафти і газу є питанням, яке постійно аналізується експертами і учасниками ринку. За деякими оцінками кратність запасів (кількість років, на яку вистачить відкритих запасів при існуючому рівні видобутку) нині становить 45 років, для газу — 60–65, для вугілля — 230 років. З урахуванням прогнозованих запасів кратність піднімається відповідно до 200 і майже 1900 років [26–31]. Для ПЕР як невідновних і вичерпних ресурсів існують певні правила, які вперше були сформульовані М. К. Хабертом у середині минулого століття: 1) видобуток починається з нуля; 2) далі видобуток зростає до певного максимуму; 3) після проходження максимуму видобуток скорочується аж до повного вичерпання ресурсів. Максимум видобутку отримав назву "пік Хаберта". Як тільки цей пік досягнуто — це означає, що, орієнтовно, половину існуючих у природі (граничних) запасів мінеральних ресурсів конкретного виду вже видобуто. Якщо темпи видобутку ресурсу різко збільшуються, то це неминуче призводить до його різкого падіння через деякий час і виникнення кризи. Свого часу такі розрахунки було здійснено М. К. Кемпбеллом для світових запасів нафти, граничні обсяги (ресурси) яких оцінені цим дослідником у 1750 млрд барелів. Переломна точка (пік видобутку нафти) відповідає 1999 р., після чого починається скорочення продукції. Розрахунки показали, що які б сценарії розвитку подій не були б вибрані, до середини ХХ ст. граничні світові запаси нафти будуть майже вичерпані. Різні країни перебувають на різних стадіях виснаження родовищ. Деякі вже давно досягли піку (США і Україна — на початку 70-х років), деякі вже наближаються до піку (Норвегія, Велика Британія, Нігерія, Лівія, Мексика, Китай, Іран), інші ще дуже далекі (ОАЕ, Кувейт, Ірак, Саудівська Аравія). Останні країни невдовзі стануть головними постачальниками нафти у світі. Можливо, що в розрахунках М. К. Кемпбелла є певна

недооцінка світових граничних запасів (ресурсів) нафти. Можливо, запаси нафти будуть виснажені не в середині ХХ, а на початку ХХІ ст. Це принципово не змінює ситуацію — всім її не вистачить, а ціни на вуглеводневу сировину неминуче і стрімко зростатимуть, що ми фактично й спостерігали до початку світової економічної кризи. Традиційні запаси природного газу, як і нафти, обмежені піком видобутку для окремих регіонів; ускладнення виникають і з транспортуванням цього ресурсу на значні відстані. Видобуток природного газу вже сягнув максимальних значень на Північноамериканському континенті (2001), у Великобританії (2000). Дослідники вважають, що використання нетрадиційних джерел природного газу (метан вугільних родовищ, сланцевий газ, гідрати) все одно призведе до зростання цін на цей ресурс, оскільки вихід енергії на одиницю витраченої енергії при видобуванні буде значно нижче [32]. За кордоном сланцевий та вугільний газ, газ із піщаників та інші види газу, які накопичилися в різних гірських породах, називають “нетрадиційним”. Приклад їх видобутку демонструє США, де станом на 2010 р. 50 % своїх потреб забезпечують нетрадиційним газом із сланців. Родовища сланцевого газу є по всій Західній та Центральній Європі. Початкові дослідження вже ведуться в Польщі, Швеції та ФРН. За консервативними оцінками потенціал становить близько 14 трлн м³, або приблизно 5 % від існуючих світових поставок. Запаси сланцевого газу оцінюються в 455–500 трлн м³, але реальний видобуток становить значно меншу частину (10–12 % від загальної структури споживання). Досвід видобування з найбільшого родовища сланцевого газу в США, яке експлуатується 12–15 років, свідчить, що за ці роки пробурено 11 тис. свердловин (ціна — приблизно 4 тис. дол. на будівництво однієї свердловини). Ці свердловини треба бурити фактично кожен день і вони входять в експлуатаційні витрати. Тому ціна на сланцевий газ, яка зараз на рівні 100–120 дол. за 1000 м³, з часом неминуче підніметься приблизно до 200–300 дол. за 1000 м³, тобто зросте до ціни природного газу. За різними оцінками, Україна могла б видобувати до 8 млрд м³ газу на рік з вугільних пластів [33].

Протиріччя між лібералізацією ринку ПЕР та фінансів і консервативністю, фрагментарністю і локальністю та соціальною спрямованістю ПЕК трансформуються в практиці економічного життя у вигляді нафтових криз, ембарго, падіння рівня видобутку ПЕР та коливанням цін. Крім того у фінансовому середовищі ПЕК надзвичайно по-

ширеними є спекуляції. Так, у США фінансові спекулянти використали бренд надзвичайної прибутковості нафтового сектору і “розкрутили” на очах інвесторів у 2008 р. для підняття ціни на нафту до 150 дол. за барель і одночасно зусиллями кількох фондів на ринку обвалити ціни на газ. Що дало їм певні вигоди та прибуток, але спричинило неочікуваний результат, а саме прискорення процесу створення “газового ОПЕК” у тому ж 2008 р. за участю найбільших світових постачальників газу. У 2010 р. на засіданні в Алжирі цим об’єднанням було вирішено зберігати прив’язку цін на газ до цін на нафту.

Зовсім недавно японський дослідник М. Хіроока (*Hirooka*) довів існування тісної кореляції нововведень і великих циклів Кондратьєва, вперше підтвердивши, що дифузія нововведень строго синхронізується з підвищувальною хвилею кондратьєвського циклу і досягає свого дозрівання у сфері найвищого піку циклу. Причому різні базисні інновації, завдяки дії механізму самоорганізації, формують цілий кластер і з’являються групою на стадії депресії. Останнє явище встановив Г. Менш (*Mensch*) і назвав його “тригерним ефектом депресії”. Інакше кажучи, депресія змушує підприємства шукати можливості для виживання, а інноваційний процес може їх надати, тобто депресія запускає процес впровадження інновацій. Кластери базисних технологій приводять до виникнення нових галузей і, у свою чергу, запускають черговий великий цикл Кондратьєва. Завдяки синергетичному ефекту взаємодії інновацій усередині кластера, вони викликають потужне кумулятивне зростання економіки, унаслідок чого він виступає основним двигуном економічного розвитку. Звідси можна зробити висновок: успіх державної інноваційної політики цілком залежить від здатності передбачати і сприяти інноваційному процесу в періоди депресії і поживлення, коли має місце синергетичний ефект їх посилення. Навпаки, якщо підтримка уряду здійснюється із запізненням, ефективність впровадження інновацій значно знижується. Поточний П’ятий кондратьєвський цикл (приблизно 1980–2020 рр.) стартував після світових криз 1969–1971, 1973–1975 і 1981–1982 рр., які супроводжувалися стрибкоподібною зміною цін на паливо і сировину. У період підвищувальної хвилі П’ятого кондратьєвського циклу (1982–2005 рр.) спостерігався підйом світової економіки із середньорічними темпами приросту, що становлять 3,1 %. У 2008 р. вибухнула нова криза світової економіки, яка почалася проблемою іпотечних банків США.

Згідно з теорією Н. Д. Кондратьєва на цьому етапі передбачаються фінансові потрясіння. Справді, попередня криза у світовій економіці сталась у 2001 р. на спаді середньострокового циклу Жюгляра і була викликана фінансовими негараздами, які особливо проявилися у 2000 р. у сфері нової економіки, що бурхливо розвивалася у 1990-х роках. Нинішня криза сталась саме на спаді чергового циклу Жюгляра тривалістю 8 років.

Оскільки тривалість гострих, кризових проявів зазвичай складає період у 18–24 місяці, вже у 2010 р. рецесія може завершитися і почнеться відновлення економіки. Проте відновний процес буде слабким і не досягне рівня повної економічної активності. Приріст виробництва при цьому навряд чи врівноважить нинішнє скорочення виробництва. Логіка дії знижувальної стадії кондратьєвського циклу така, що криза, яка набрала силу нині, навряд чи зупиниться. Світову економіку чекає затяжна депресія, яка, можливо, триватиме з 2010 по 2018 р. і супроводжуватиметься проміжними кризами. Вони будуть такими ж глибокими і затяжними, як і в 2008–2009 рр. Початок економічної і технологічної кризи, пов'язаної з майбутньою зміною кондратьєвського циклу у 2020-х роках, чекають у 2016–2017 рр. (тривалість одного циклу Жюгляра). Слід передбачати, що у 2013 р. може вибухнути ще одна криза, яка буде наслідком надзвичайних широкомасштабних державних фінансових інтервенцій в економіку. Отже, слід чекати подальшого падіння темпів зростання світової економіки в другому десятилітті XXI ст. (2010–2017). Наростають також екологічна, продовольча, енергетична і політична кризи. Перша з них породжується прискоренням зростанням споживання ПЕР. Спостерігатиметься нестача продовольства, відбудеться подальше зростання цін на продукти харчування. Можлива затяжна політична криза, пов'язана з формуванням нової світової системи. Зниження гостроти цієї кризи можливе лише за умови узгодженої довгострокової стратегії усієї світової спільноти, заснованої на діалозі і партнерстві. Кращим способом подолання кризових явищ, викликаних зміною кондратьєвських циклів, як стверджує відомий німецький економіст Р. Менш, може бути інноваційний прорив і розповсюдження базисних технологій наступного Шостого кондратьєвського циклу (з 2010 по 2020 рр.) [34–42].

За таких умов роль АЕ буде зростати. Щоб оцінити роль АЕ, необхідно спиратися на досвід експлуатації існуючих реакторів (загальна тривалість роботи яких наближається до 10 тис.

реакторо-років), враховувати дані про наявність запасів урану та розвиток методів його збагачення, про вплив роботи АЕС на здоров'я людей та довкілля. Нарешті, дуже важливо об'єктивно аналізувати тенденції, пов'язані з проблемою нерозповсюдження ядерної зброї (ЯЗ). Міжнародний інститут прикладного системного аналізу та Всесвітня енергетична рада розробили три варіанти розвитку потужності АЕ у світі та виробництва електроенергії на АЕС до 2050 р. У варіанті інтенсивного розвитку, який відповідає високому загальному економічному рівню і використанню новітньої технології, враховується той факт, що економічні показники та сприятливі екологічні характеристики АЕ зможуть змінити ставлення до неї громадськості. І це дасть можливість збільшити потужність АЕС за наступні 50 років майже у п'ять разів. Частка АЕ у балансі, яка нині становить 6,2 %, зросте до 11,5 %.

Варіант помірного розвитку передбачає зростання потужностей АЕС за 50 років у середньому на 15 ГВт/рік. У цьому випадку вважається, що світові потреби в енергії будуть меншими, ніж за варіанта інтенсивного розвитку, а частка АЕ у виробництві енергії становитиме 12 %.

Варіант мінімального розвитку базується на припущенні, що в більшості країн нові реактори не будуватимуться (так звана “ядерна пауза”) і тільки в окремих державах програми АЕ розвиватимуться. При цьому більшість діючих реакторів поступово зніматимуть з експлуатації, і лише частину з них замінять новими. Зростання потужностей АЕС та виробництва електроенергії на них відбуватиметься до 2030 р. Загальна потужність АЕС у цьому разі в 2050 р. буде дещо меншою за нинішню, але виробництво електроенергії на них трохи перевищить існуючий рівень. Частка АЕ у виробництві всіх видів енергії зменшиться до 3,5 % внаслідок переважаючого застосування неядерних енергоджерел. Усе зазначене свідчить, що АЕ відіграватиме істотну роль у паливно-енергетичному балансі різних країн світу за будь-якого сценарію.

У результаті на світовому ринку через скорочення програм розвитку АЕ (Німеччина, Бельгія, Великобританія) стався зсув країн Заходу у бік економік країн Південно-Східної Азії. Скорочення ємності внутрішнього ринку країн Заходу спричинило посилення експансії національних виробників на зовнішньому ринку. Тому на події на АЕС Фукусіма 2011 р. світ відреагував достатньо радикально. Японія переносить терміни будівництва двох нових АЕС, Таїланд відмовився буду-

вати АЕС, Швейцарія припинила процес модернізації своїх ядерних реакторів. У ФРН АЕС, побудовані до 1980-х років, зупиняються на 3 місяці для перевірок на предмет їх подальшої експлуатації. Із цього приводу в США у Чикаго 6 квітня 2011 р. відбулася конференція міжнародної організації WNA, на якій її глава Джон Річ заявив, що світ вчергове дізнався про небезпеку ядерних технологій, але не відмовився від неї. Аварія на АЕС Фукусіма сталася в результаті землетрусу і цунамі, які забрали життя 14000 японських громадян і заподіяли економічних втрат у 250 млрд дол. Аналіз причин аварії підтверджує необхідність перегляду вимог до майданчиків для будівництва АЕС і якості технологій РАВ, сервісних послуг і посилення контролю з боку держави [43–55].

Література

1. Yav Katshung Joseph. The Curse of Oil in the Great Lakes of Africa / Joseph Yav Katshung // Pambazuka News. — 2007-10-03, Issue 322. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://pambazuka.Org/en/category/comment/43557>
2. Landmarks of New Economic Theory. Studies on some economic issues raised by the Third Universal Theory. — Tripoli: The World Center For the Studies and Researches of the Green Book. — 205 p.
3. Polanyi, K. The Economy as Instituted Process // K. Polanyi, C. M. Arensberg, and H. W. Pearson (eds), Trade and Market in the Early Empires. Economies in History and Theory. — New York: Free Press, 1957. — 243–270.
4. Marshall. Age de Pierre, Age D'abondance. L'économie des sociétés / Marshall Sahlins. — Gallimard (Editions), 1976. — 409 p. — Bibliothèque Sciences Humaine.
5. Horn Henrik. Trade Agreements as Endogenously Incomplete Contracts / Henrik Horn & Giovanni Maggi & Robert W. Staiger // American Economic Review, American Economic Association, vol. 100(1), 2010. — Pages 394–419.
6. Giovanni Maggi. Trade Agreements as Incomplete Contracts / Giovanni Maggi // NBER Reporter Number 1: Research Summary, 2011. — P. 12–14.
7. Kunreuther H. Reducing the Risks of Catastrophes / H. Kunreuther // NBER Reporter 2011 Number 1: Research Summary. — P. 9–12.
8. Глеб Лесли Х. Правила власти. Как здоровый смысл может спасти американскую внешнюю политику / Пер. с англ. М. Рудакова. — М.: Прогресс-Традиция, 2010. — 312 с.
9. Эммотт Билл. Соперники. Как борьба за власть между Китаем и Японией определит облик следующего десятилетия / Пер. с англ. О. В. Казаковой. — М.: Прогресс, 2010. — 336 с.
10. Kidd Steve, Core Issues: Dissecting Nuclear Power Today / Steve Kidd. — Progressive Media Markets Ltd; First Edition edition, 2008. — 216 p.
11. 2009–2010 World Directory of Nuclear Utility Management. — La Grange Park, Ill.: American Nuclear Society, 2009. — 216 p.
12. Где зажигаются звезды. Новые макрорегионы мирного атома // Вест. АТОМПРОМА. — № 11. — 2010. — С. 10–17.
13. Черкасенко А. И. Сотрудничество России в атомной энергетике со странами СНГ // Экономика XXI века. — 2008. — № 12. — С. 59–67.
14. Klare Michael T. Resource wars: The new landscape of global conflict / Michael T. Klare. — 1 ed. — New York: Metropolitan books, 2001. — 289 p.
15. Ергин Д. Добыча. Всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть: Пер. с англ. — 2-е изд. — М.: ДеНо-во, 2001. — С. 18.
16. Thévenot L. Organized complexity: conventions of coordination and the composition of economic arrangements // European Journal of Social Theory, vol. 4, n° 4, 2001. — P. 405–425.
17. Thévenot L. Which road to follow? The moral complexity of an 'equipped' humanity" in Law John, Mol Annemarie (eds), 2002 // Complexities: Social Studies of Knowledge Practices, Durham and London, Duke University Press, 2002. — P. 53–87.
18. Thévenot L. Laurent. A View from Engagements; Postscript to the Special Issue: Governing Life by Standards; Social Studies of Science, Vol. 39, No. 5, 2009. — P. 793–813.
19. Orléan André. Bayesian interactions and collective dynamics of opinion: Herd behavior and mimetic contagion // Journal of Economic Behavior & Organization, 28 (2), 1995. — P. 257–274.
20. Orléan André. Bayesian interactions and collective dynamics of opinion: Herd behavior and mimetic contagion; Journal of Economic Behavior & Organization, 28 (2), 1995. — P. 257–274.
21. Favereau Olivier, 2002; Conventions and régulation; in Boyer R. and Y. Saillard (eds.), Régulation theory: the state of the art, Routledge: London, 312:319.
22. Favereau Olivier and Emmanuel Lazega (eds.), 2003; Conventions and Structures in Economic Organization: Markets, Networks and Organizations; New Horizons in Institutional and Evolutionary Economics, Hodgson G. M., Edward Elgar Publishing: Cheltenham (UK). — Northampton (MA, USA). — 256 p.
23. Boyer Robert and André Orléan. How do conventions evolve? // Journal of Evolutionary Economics, 2, 1992. — P. 165–177.
24. Lecours Andre. New Institutionalism: Theory and Analysis (Studies in Comparative Political Economy and Public Policy) / Andre Lecours. — University of Toronto Press, 2005. — 380 p.
25. Scotte W. Richard. Institutions and Organizations: Ideas and Interests / Richard W. Scotte. — Sage Publications, Inc; 3-rd edition, 2007. — 280 p.
26. Мировая энергетика: состояние, проблемы, перспективы / Под общ. ред. В. В. Бушуева. — М.: ИД "ЭНЕРГИЯ", 2007. — 664 с.
27. Егоров О. И. Нефтегазовый комплекс Казахстана: состояние и перспективы развития / О. И. Егоров, О. А. Чигаркина // Регион: экономика и социология. — 2006. — № 1. — С. 177–189.

28. Бушуев В. В. Энергоинформационные основы устойчивого развития (на примере российских регионов) / В. В. Бушуев, В. С. Голубев, Ю. Г. Селюков. — М.: Изд-во ИАЦ "Энергия", 2005. — 58 с.
29. Energy Balances of non-OECD Countries. 2001–2002. — OECD/IEA, Head of Publications Service, Paris, 2004. — 364 p.
30. Система статистических показателей энергетики мира / Под ред. акад. РАН Ю. Н. Руденко. — М.: Междунар. топливно-энергетич. ассоциация, 1993. — 137 с.
31. Grubler A., Nakicenovic N., Victor D.G. Dynamics of Energy Technologies and Global Change // Energy Policy. — 1999. — Vol. 27. — P. 247.
32. Реструктуризація мінерально-сировинної бази України та її інформаційне забезпечення. — К.: Наук. думка, 2007. — 347 с.
33. Розвиток України в умовах глобалізації та скорочення природно-ресурсного потенціалу / М. М. Коржнев, Ю. Р. Шеляг-Сосонко, М. М. Курило / НАН України, Ін-т телекомунікацій і глобал. інформ. простору. — К.: ЛОГОС, 2009. — 195 с.
34. Линдгрэн Матс. Сценарное планирование. Связь между будущим и стратегией / Матс Линдгрэн, Ханс Бандхольд: Пер. с англ. — М.: ЗАО "Олимп – Бизнес", 2009. — 256 с.
35. Прогноз и моделирование кризисов и мировая динамика / Отв. ред. А. А. Акаев, А. В. Коротаев, Г. Г. Малинецкий. — М.: ЛКИ, 2010. — 352 с.
36. Яковлев Ю. В. Циклы. Кризисы. Прогнозы. — М.: Наука, 1999. — 448 с.
37. Макаров А. А. Энергетика в XXI веке // Экология и жизнь. — 2009. — № 5. — С. 16–22.
39. Кузнецова О. В. Инвестиционные стратегии крупного бизнеса и экономика регионов / О. В. Кузнецова, А. В. Кузнецова, Р. Ф. Туровский, А. С. Четверикова. — М.: ЛКИ, 2007. — 440 с.
41. Бушуев В. В. Энергетический потенциал и устойчивое развитие. — М.: Изд-во ИАЦ "Энергия", 2006. — 320 с.
42. Бийсаров Л. В. Привлечение инвестиций в угольную промышленность Украины: состояние, проблемы и пути решения / Л. В. Бийсаров, М. А. Ильяшов, В. И. Логвиненко, С. В. Янко. — К.: Основа, 2002. — 288 с.
43. Панич А. Ядерная энергия: мировой опыт и перспективы развития // Строительство и недвижимость. — 2008. — № 20. — 27 мая. — С. 4.
44. Соколов Ю. Ядерная энергетика — следующая четверть века // Междунар. жизнь. — 2008. — № 1/2. — С. 84–94.
45. Сафронова Н. Н. Атомные электростанции на рынке электроэнергии России: преимущества и риски // Экон. науки. — 2008. — № 1. — С. 231–233.
46. Голубчиков С. Н. Атомная энергетика // Энергия. — 2007. — № 2. — С. 42–49.
47. Marcus Gail H. Milestones in nuclear power development / Gail H. Marcus // Nuclear News. — March 2010 (3) 2010. — P. 75–79.
48. Ольховский Г. Г. Глобальные проблемы энергетики // Электр. станции. — 2005. — № 1. — С. 4–11.
49. Мазурова О. В. Роль новых технологий в снижении энергоемкости промышленности // Пром. энергетика. — 2010. — № 11. — С. 2–7.
50. Levy Salomon. 50 Years in Nuclear Power: A Retrospective / Salomon Levy. — Agrabage Park, IL Contact: American Nuclear Society, 2007. — 252 p.
51. Черкасенко А. И. Конкурентоспособность атомной энергетики России на мировом рынке (теоретико-прикладные аспекты). — Автореф. дисс.... д-ра экон. наук. — М.: Дипломат. академия МИД РФ, 2009. — 43 с.
52. Ходжабегова К. Л. Участие МАГАТЭ в решении вопросов охраны окружающей среды // Вест. Моск. ун-та МВД России. — 2008. — № 6. — С. 174–177.
53. Who controls nuclear control agencies? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://english.ljazeera.net/indepth/features/2011/03/20112317958260690>
54. Ritch John. The International Nuclear Agenda after Fukushima / John Ritch // World Nuclear Fuel Conference 2011 Chicago / 6 April <http://world-nuclear.org/ohnritch/internationalnuclearagendaafterfukushima.html>
55. Ich habe Zweifel bekommen. EU-Energiekommissar Gunter Oettinger // Der Spiegel. — № 14. — 2011. — S. 73–75.

Світова енергетична проблема залишається важливою і залежною від погано передбачуваних чинників, здатних істотно ускладнити світовий розвиток сил та економічного добробуту. Необхідно підвищувати рівень дипломатичного механізму та поінформованості суспільства, культуру споживання ресурсів.

Мировая энергетическая проблема остается важной и зависимой от плохо предсказуемых факторов, способных существенно осложнить мировое развитие и экономическое благосостояние. Необходимо повышать уровень дипломатического механизма и осведомленности общества, культуру потребления ресурсов.

The global energy problem is important and dependent on poorly predictable factors that can significantly complicate the development of world power and economic welfare. Necessary enhance diplomatic mechanism and public awareness, culture of consumption.

Надійшла 19 квітня 2011 р.

АТОМНА ДИПЛОМАТІЯ В АЗІЇ: ВИТОКИ, СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30), с. 35–41

Нині вже сформовані ринки атомної енергії (АЕ), технологій, паливного забезпечення. Особливо активно цей процес відбувається в Азії з огляду на відповідне фінансування та робочу силу. АЕ розвивають Китай, Індія, Індонезія, В'єтнам, Іран. Азія — перспективний ринок для всіх суб'єктів атомної генерації. Деякі експерти схильні вважати, що в Азії нині набирають силу майбутні зірки ядерного ринку, здатні затмарити традиційну трійку лідерів (РФ, Францію і США).

У цьому контексті аварія на японській АЕС у березні 2011 р. в результаті сильного землетрусу і цунамі схвилювала всю світову громадськість і породила сумнів у перспективності подальшого розвитку АЕ. Вважаємо, що розвиток АЕ і будівництво АЕС триватимуть, але вимоги до рівнів безпеки атомних технологій значно посиляться.

Проблеми енергозабезпечення і енергетичної безпеки є одними з найактуальніших у сучасній світовій економіці і міжнародних відносинах. Запаси традиційних органічних енергоносіїв виснажуються, що породжує загострення суперечностей між країнами-експортерами і країнами-імпортерами паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР). За цих умов збереження існуючої структури енерговиробництва вимагає змін. Зокрема, і з економічних міркувань, оскільки ефективно енергозабезпечення гарантує енергобезпеку національним економікам. Проте, при цьому зростає роль держави в контролі вартості енергогенерації і забезпечення екологічних вимог енерговиробництва. Одним з напрямів вирішення таких завдань є масштабний розвиток енергетики, не пов'язаної з органічним паливом. Спеціалісти вважають, що перспективним для розширеного включення у світовий енергобаланс є таке конкурентоспроможне джерело електроенергії, як АЕ. Атомні електричні станції (АЕС) здатні нести базове навантаження і нині частка АЕ в світовому енергобалансі становить 16 %. За даними МАГАТЕ, на кінець 2008 р. в 31 країні світу експлуатувалося 436 ядерних реакторів загальною встановленою потужністю 372 Гвт і 43 ядерних реактора знаходилося у стадії будівництва. За різними джерелами кількість ядерних реакторів, запланованих до будівництва, варіює в межах 350–400 одиниць. Частка ядерної

генерації у провідних країнах світу така: Франція (78 %), Швеція (46 %), Швейцарія (40 %), Південна Корея (35 %), Фінляндія (29 %), Японія (28 %), Німеччина (27 %), США (19 %), Іспанія (17 %), Росія (16 %), Великобританія (15 %), Канада (15 %), Індія (3 %), КНР (2 %). За останні роки ефективність роботи АЕС істотно підвищилася. Основою складових зростання ефективності АЕС нині стало збільшення коефіцієнта використання встановленої потужності, а також підвищення потужностей енергоблоків, що діють. Сучасний розвиток АЕ відбувається в умовах технологічного вдосконалення й ускладнення енергетичних систем, лібералізації енергетичних ринків, посилення дії ринкових механізмів і загострення проблематики захисту довкілля. У світовій географії атомної промисловості також відбуваються істотні зміни. Більшість АЕС, які останніми роками були побудовані або плануються до будівництва, розташовані в Азії, що пояснюється економічним зростанням цього регіону. Центр розвитку світової атомної генерації за останні роки перемістився до Азії і Східної Європи — 37 з 43 ядерних реакторів, що будуються нині, на ці два регіони. Росія має намір до 2020 р. подвоїти свої атомні енергетичні потужності, у Китаї до цього терміну планується шестикратне збільшення атомних потужностей. Індія розраховує збільшити свій енергетичний потенціал у 10 разів.

Світові потреби в сировині у 2008 р. для виробництва ядерного палива становлять 67 тис. тонн природного урану; при цьому видобуток урану становить 41 тис. тонн. Різниця покривається із вторинних джерел (складські запаси, переробка збройового урану, дозбагачення хвостів урановидобутку). Водночас існуючі світові запаси урану, видобуток яких є економічно вигідним при ціні 130 дол. США/кг, становлять 4,743 млн тонн. За існуючих реакторних технологій і рівня споживання урану цих запасів вистачить на 60–70 років. Найближчими роками на ринку збережеться тенденція до збільшення попиту на постачання урану з первинних джерел у зв'язку зі скороченням складських запасів і закінченням терміну дії (2013) угоди між Росією і США про використання високозбагаченого урану (ВВУ), який міститься в ядерній зброї, і перетворення його в низькозбагачений уран (НЗУ). Відпрацьоване реакторне паливо містить більше 98 % своєї первинної енергії. Нині приблизно одна третина відпрацьованого палива у світі переробляється і рециркулюється з метою отримання частини залишкової енергії. Така енергія може бути отримана за допомогою реакторів на швидких нейтронах, що дало б можливість підвищити коефіцієнт використання палива з відомих ресурсів урану до 600 %.

Експерти відзначають, що в перспективі до 2020 р. велика частка існуючих уранових копалень або повністю виробить свій ресурс, або наблизиться до вичерпання наявних запасів. Розробка нових уранових родовищ вимагає тривалої підготовки проектів і великих капітальних витрат. Враховуючи попередній 20-річний період спаду в галузі (з середини 1980-х років), коли кількість світових виробників урану зменшилася майже в 20 разів, у середньостроковій перспективі можуть виникнути умови дефіциту урану [1–4]. Кон'юнктуру світового ринку послуг із збагачення урану, а також виробництва ядерного палива складає відносно невелика кількість компаній, які (за винятком американських і японських) значною мірою контролюються національними урядами безпосередньо або через володіння контрольними пакетами акцій. Останніми роками посилилася конкурентна боротьба за зовнішні ринки між основними гравцями, а саме: Росією, Францією, США, Японією і Великобританією; при цьому зростає значення технологічних, економічних і, особливо, політичних чинників.

Особливостями маркетингових стратегій в АЕ у такому контексті виступають злиття і поглинання компаній, створення вертикально-

інтегрованих корпорацій, транснаціональних ядерних альянсів, що спричинило появу таких світових ядерних центрів: ГК “Росатом” (Росія); *Toshiba — Westinghouse* (Японія — США); *General Electric — Hitachi* (США — Японія); *AREVA — Mitsubishi Heavy Industries* (Франція — Японія). Досліджуючи це явище, російський учений-атомник А. І. Черкасенко [5] дав авторське визначення “світового ядерного центру” (СЯЦ) як крупного об'єднання (корпорація, партнерство, альянс) компаній різної форми власності і систем управління, з напрацьованою скоординованістю та спрямованістю стратегій, направлених на задоволення на світовому ринку повного комплексу потреб у послугах із будівництва, забезпечення життєдіяльності і виводу з експлуатації об'єктів інфраструктури атомної промисловості та енергетики.

В умовах посилення конкурентоспроможності були створені крупні міждержавні об'єднання постачальників ядерних технологій, які, через масштабність і комплексний характер послуг, що надаються по спорудженню нових енергоблоків і експлуатації ядерних технологічних систем, можна віднести до категорії СЯЦ. Кожен з ядерних центрів володіє власними реакторними технологіями (зокрема, третього покоління), можливостями надання комплексу послуг із забезпечення життєдіяльності і виводу з експлуатації об'єктів інфраструктури атомної промисловості та енергетики.

Крім цього, масштабні інтеграційні процеси відбуваються на рівні окремих секторів СЯЦ і ядерної генерації у вигляді розвитку корпоративних зв'язків, створення спільних підприємств, злиття і поглинання компаній атомного енергопромислового комплексу. Однією з найзначущіших операцій на світовому ядерно-енергетичному ринку стала покупка у 2008 р. французькою компанією *Electricite de France* британської експлуатаційної організації *British Energy* за 12,4 млрд фунтів стерлінгів. У США АЕ знаходиться у приватній власності і діють ринкові механізми, проте держава за допомогою наглядових органів і спеціальних програм активно бере участь у розвитку галузі. У Франції, де на атомні станції припадає 80 % виробництва електроенергії, провідними в атомному енергопромисловому комплексі виступають такі фірми, як *AREVA NP*, *AREVA NC*. Ці компанії є світовими лідерами, проте залишаються у державній власності. У Китаї АЕ належить державі, при цьому планується її широкомасштабний розвиток шляхом використання російських і західних ядерних технологій.

Зазначені факти свідчать про процес формування глобального ринку АЕ та розвиток міжнародної співпраці. Міжнародна співпраця в АЕ здійснюється на двосторонній, регіональній і багатосторонній основі, а також у рамках міжнародних організацій. Найважливішою подією останніх років у світовій ядерно-енергетичній спільноті став початок великомасштабної ядерно-енергетичної співпраці на рівні виконання ряду масштабних міжнародних програм: Міжнародного проекту з інноваційних технологій ядерних реакторів і паливних циклів, Міжнародного форуму “Покоління-IV” (*GENERATION-IV, GIF*), проекту першого експериментального термоядерного реактора (ІТЕР). Процес розширення і поглиблення міждержавних зв’язків, збільшення обсягів і розширення географії торгівлі енергоресурсами і ряд інших чинників разом складають контекст посилення міжнародної співпраці в АЕ.

Однією з провідних міжнародних організацій у галузі АЕ виступає МАГАТЕ. У свою доповідь за 2009 р. МАГАТЕ включило прогноз про значне зростання світових ядерних потужностей. Спеціалісти Агентства очікують появу нових 73 ГВт АЕС до 2020 р., а потім, до 2030 р. — від 511 до 807 ГВт, що може істотно збільшити показники виробництва електроенергії. При цьому як попит на нові реактори та АЕС, так і зростання виробництва очікуються на азіатському ринку. Так, у Східній і Південній Азії, за даними WNA, уже працює 112 ядерних енергетичних реакторів, ще 37 — будуються і плануються до будівництва ще 84 блоки (за станом на квітень 2010 р.).

Деякі експерти схильні вважати, що в Азії нині набирають силу майбутні зірки ядерного ринку, здатні затьмарити традиційну трійку лідерів (РФ, Францію і США). Найбільш амбітні плани розвитку АЕ мають енергетики Китаю, Японії, Південної Кореї та Індії. Усі ці країни, крім Індії, розвивають власні потужності будівництва та розвитку АЕ. В Японії приватні фірми будують АЕС самостійно. АЕ в країні розвивається завдяки державній підтримці національних компаній. Було сформовано могутній консорціум. На ринок АЕ Китаю було допущено ряд зарубіжних компаній. Серед них провідними виступають Росатом, *Areva*, *EDF*, а також *Westinghouse*. Проте в КНР головним трендом виступає використання іноземних технологій для розвитку можливостей будувати АЕС власними силами з перспективою експорту технологій АЕ. Внутрішні проекти китайських компаній нині потребують порівняно невисоких витрат. Хоча спеціалісти вважають, що де-

шевізна ця зумовлена передусім низькою вартістю робочої сили. Проте при виході на ринки інших країн вплив цього чинника може бути незначним. Потрібно відзначити, що в КНР нині експлуатується 11 блоків, ще 22 знаходяться на стадії будівництва, незабаром планується розпочати споруду нових блоків. Згідно з довгостроковими планами очікується введення в експлуатацію 120 реакторів [6].

Південна Корея також почала будувати АЕС самостійно. Нині тут експлуатується 21 блок, ще 5 — будується, приблизно стільки ж планується побудувати. Згідно з національним планом має бути споруджено до 35 ядерних реакторів до 2030 р. У цьому випадку частка АЕ становитиме 59 % енергобалансу. Ключові проекти — реактори OPR-1000 і APR-1400 (на базі американського дизайну). Нині можливості своєї АЕ Корея позиціонує в Туреччині, Індонезії і В’єтнамі [7–8].

Індійський ринок АЕ має тенденцію швидкого розвитку. Тут експлуатується 19 енергоблоків АЕС, ще 4 — будується (зокрема, 2 блоки на АЕС “Куданкулам” за участю Атомбудекспорту), є плани по спорудженню 20 блоків і в більш довгостроковій перспективі — ще 24. При цьому ресурси Індії доволі обмежені, завдяки чому Росатому вдалося заздалегідь домовитися про значний обсяг будівництва (більше 10 блоків) [9–10].

Проте, Індія для розвитку АЕ використовує маркетингову стратегію, яка базується на отриманні найбільших вигод, тому в економічне середовище Індії було допущено до конкурентної боротьби ряд іноземних компаній. Як свідчить аналіз світової преси та висновків американських експертів, на ринок АЕ Індії виходять американські компанії внаслідок досягнутого сумнівно-го компромісу. Як зазначає американський відомий політичний діяч та вчений Леслі Гелб у своєму дослідженні “правил влади”, ще неясно — чи хорошу здійснив Буш трансакцію, чи погану, погодившись виключити індійські військово-ядерні підприємства із програми міжнародних інспекцій в обмін на згоду Нью-Делі купити американські атомні реактори [11, 216].

Ряд країн Азії, які не мали до останнього часу власної атомної енергетики, також заявили про плани з її розвитку. Так, Індонезія планує будівництво двох реакторів орієнтовно до 2025 р., а в перспективі — ще чотири. Уряд країни заявляв раніше про готовність вкласти в проекти АЕС приблизно 8 млрд дол. Індонезія вже обговорює співпрацю з Південною Кореєю, але, враховуючи зацікавленість цієї країни в проектах АЕС ма-

лої потужності, які можна використовувати для опріснення води, існує можливість появи в Індонезії технологій Росатому.

Таїланд також збирався побудувати 4 блоки. Проте аварія на атомній станції у березні 2011 р. дещо призупинила процеси розвитку АЕ в цій країні.

Отже, ринки країн АСЕАН, Близького Сходу швидше за все будуть самими ємними. До аварії на японській АЕС активно починали будівництво Таївань, Малайзія, Бангладеш, Пакистан.

Російські компанії активно почали виходити на ринки Азії. Зокрема, Росія і В'єтнам підписали міжурядову угоду про будівництво АЕС. У Держкорпорації Росатом розраховують, що цей проєкт дасть можливість атомникам РФ закріпитися на азіатському ринку, який вважається найперспективнішим з погляду зростання ядерної енергетики. У зв'язку з цим російська сторона обіцяє держкредит на споруду атомної станції, перспективи спільної з Росатомом роботи по будівництву АЕС у сусідніх державах [12–15].

Російські фахівці вважають, що В'єтнам стає ареною конкурентної боротьби за можливість стати лідером у справі розповсюдження “ядерного ренесансу” в Азії. У цілому, В'єтнам планує до 2030 р. побудувати АЕС загальною потужністю 15–16 тис. Мвт, що забезпечить приблизно 10 %-ву частку ядерної енергетики в загальному енергобалансі країни. Росіяни вже мають в активі будівництво Тяньваньської АЕС у Китаї.

Російські аналітики стверджують, що в'єтнамська влада активно обговорює можливості у сфері атомної енергетики з іншими акторами глобального ринку. На сьогодні у В'єтнамі вже визначено вісім перспективних майданчиків під АЕС.

Були запрошені представники багатьох країн для демонстрації своїх можливостей. Передусім йдеться про Японію, з якою у В'єтнама традиційно хороші зв'язки. Японські компанії давали в'єтнамській владі підтримку при виборі майданчиків під будівництво АЕС. В'єтнам оголосив також про просування переговорів з японським консорціумом по проєкту в тій самій провінції, де планується робота компанії з РФ, але на іншому майданчику. Тривають переговори з традиційними конкурентами Росатома — французьким ядерним гігантом *Areva* (за участю *EDF*) і американо-японським *Westinghouse* (основний акціонер — *Toshiba*). Відвідали В'єтнам і новачки: корейська КЕРСО, яка щойно здивувала ринок своєю перемогою у тендері на будівництво АЕС

в Об'єднаних Арабських Еміратах, китайська *Guangdong Nuclear Power Group*, що має, за оцінками фахівців, достатньо серйозні перспективи.

Будівництво росіянами АЕС в Нінгхуан буде максимально локалізовано в частині виробництва устаткування та сферою будівельно-монтажних робіт. Крім того, підписана угода передбачає створення науково-технічного центру із розробки і впровадження сучасних ядерних технологій, включаючи такі питання, як використання атомної енергетики з метою охорони здоров'я, розвитку нових матеріалів, сільського господарства і багато іншого. Це припускає масштабну програму підготовки кадрів.

Якщо говорити про терміни, за які країна-новачок в атомній енергетиці може сформуванати галузь, експерти МАГАТЕ, наприклад, вважають, що як мінімум 10–15 років потрібно на перехід від політичних декларацій і нормативної роботи до будівництва власної АЕС.

Азіатським ринком “ядерна” активність не обмежується. Так, Катар, Оман і Кувейт заявляли про можливість будівництва АЕС. Країнам, які мають у своєму розпорядженні значні запаси вуглеводнів, усе більш привабливою здається ідея АЕС для вивільнення додаткових об'ємів енергоносіїв на експорт.

Наприклад, Кувейт має рамкові угоди з Францією, США, Росією та Японією. Країна планує побудувати чотири реактори до 2022 р.

Йорданія обговорює проєкти практично з усіма, планує на першому етапі будівництво двох енергоблоків і дослідницького реактора.

На події на АЕС Фукусіма 11 березня 2011 р. світ прореагував достатньо радикально. Японія переносить терміни будівництва двох нових АЕС, Таїланд відмовився будувати АЕС, Швейцарія припинила процес модернізації своїх ядерних реакторів. У ФРН АЕС, побудовані до 1980-х років, зупиняються на 3 місяці для перевірок на предмет їх подальшої експлуатації.

Із цього приводу в США в Чикаго 6 квітня 2011 р. відбулася конференція міжнародної організації WNA, на якій її глава Джон Річ заявив, що світ вчоргове дізнався про небезпеку ядерних технологій, але не відмовився від неї. Аварія на АЕС Фукусіма сталася в результаті землетрусу і цунамі, які забрали життя 14 тис. японських громадян і заподіяли економічних втрат у 250 млрд дол. Аналіз причин аварії підтверджує необхідність перегляду вимог до майданчиків для будівництва АЕС і якості технологій та обладнання для АЕС [16–17].

Однією з причин порушень в експлуатації АЕС, поводження з АЕ та радіоактивними відходами у світі є стрімка лібералізація як економічних відносин у цілому, так і акціонування та приватизація мирного атому зокрема. Проблема подолання наслідків аварії на японській приватній АЕС поставила під сумнів процес передачі АЕС у приватні руки. Адже АЕС — це не тільки будівництво та експлуатація, це і постачання палива, і поводження з відпрацьованим ядерним паливом (ВЯП) та радіоактивними відходами (РАВ), сервісні послуги і т. д.

Крім того, необхідно враховувати, що у сфері нерозповсюдження ядерної зброї (ЯЗ) складається кризова ситуація. Випробування КНДР ядерного заряду стало величезною поразкою міжнародного співтовариства через такі обставини: воно продемонструвало неспроможність політичних і військово-силових засобів, які “шестірка”, що займається вирішенням північнокорейської проблеми, використовує чи може використати з метою протидії розповсюдженню ЯЗ. І це серйозний сигнал для всіх країн, які ще не мають ЯЗ, але хотіли б отримати до неї доступ. За таких умов різко зросла вірогідність “ланцюгової реакції” розповсюдження ЯЗ на Далекому Сході і в Південно-Східній Азії, де ряд країн володіють технічними можливостями для його швидкого створення. Іран та інші “порогові” країни тепер можуть більш впевнено йти до отримання ядерного статусу. Невдовзі ми можемо чекати подібного розвитку подій і на розширеному Близькому Сході, включаючи Саудівську Аравію, Туреччину, Єгипет, а також ряд інших держав [18–20].

Незважаючи на серйозне поліпшення міжнародних відносин після “холодної війни” і зведення до мінімуму вірогідності виникнення великих воєн і військових конфліктів між провідними державами, кардинального зменшення ролі ЯЗ у світовій політиці поки не спостерігається. Ця тенденція може змінитися не раніше, ніж через 15–20 років, але якщо розповсюдження ЯЗ буде наростати, можливим і вірогідним сценарієм може стати підвищення його ролі в новому “ядерному столітті”. Крім того, серйозною загрозою виступає масштабна діяльність транснаціонального тероризму. Безпрецедентні за масштабами терористичні акти і зміна пріоритетів загроз призводять до небезпечного зниження порогу застосування ядерної зброї і тим самим зростання вірогідності його застосування і можливої неконтрольованої ескалації. Цьому ж сприяє подальше розпо-

всюдження зброї масового ураження (ЗМУ) і засобів його доставки.

Накопичені у США технології і результати натурних випробувань окремих компонентів протиракетного озброєння (ПРО) свідчать про можливість уже в середньостроковій перспективі (5–10 років) розвернути обмежену систему ПРО, щільність якої можна буде надалі постійно нарощувати.

Для подолання зазначених загроз світовій спільноті необхідно терміново вжити профілактичних заходів, зокрема з таких напрямів: зміцнення і підвищення авторитету режиму нерозповсюдження в цілому, зокрема, по лінії ДНЯЗ, МАГАТЕ, РКРТ, Вассенаарських угод; домовленості про зміцнення національних систем експортного контролю; створення глобальної системи раннього повідомлення і контролю (моніторингу) за нерозповсюдженням ЗМУ і ракетних засобів його доставки. Таке завдання може бути вирішене шляхом створення єдиної автоматизованої системи глобального контролю за нерозповсюдженням ядерної зброї і його випробуваннями на основі (яка вже існує у США і Росії) автоматизованих систем контролю за ядерними випробуваннями на території суші, океанів і морів, близького космосу; створення Банку даних і Міжнародного агентства контролю за нерозповсюдженням як спеціального підрозділу Секретаріату ООН [21; 22]. Це Агентство виявляло б можливих порушників режиму нерозповсюдження і за допомогою інших міжнародних організацій здійснювало б діяльність із попередження і припинення незаконних акцій; підписання і ратифікація всіма державами — членами ООН, і найперше США і КНР, договорів про всеосяжну заборону ядерних випробувань, які є головною сполучною ланкою між ядерним роззброєнням і нерозповсюдженням; негайне відновлення на Конференції із роззброєння переговорів про поетапну заборону виробництва ядерних матеріалів військового призначення — другої сполучної ланки ядерного роззброєння і нерозповсюдження; подальше посилення всесторонніх гарантій безпеки МАГАТЕ, насамперед через підписання і ратифікацію Додаткового протоколу 1997 р. до угод про гарантії МАГАТЕ всіма країнами, які не приєдналися до протоколу до сьогодні. Посилення перешкод для виходу держав з ДНЯЗ шляхом жорсткої регламентації процедури виходу через створення нормативної бази для збереження під контролем МАГАТЕ всіх технологій і матеріалів, придбаних у рамках ДНЯО, а також їх консервації, демонтажу і повернення постачальникам під наглядом Агентства. Сприяння зазначеному про-

цесу через узгоджені норми Групи ядерних постачальників і Комітету Цангера; ухвалення у зв'язку із загрозою, що зростає, ядерного тероризму невідкладних, інтенсивніших і широкомасштабних превентивних заходів для підвищення надійності фізичного захисту, обліку і контролю ядерних матеріалів у всьому світі, а також заходів із прискорення утилізації високозбагаченого урану шляхом його перетворення в низькозбагачений уран і використання в мирних цілях; підвищення ефективності і приведення у відповідність з міжнародним правом заходів контррозповсюдження (протидії розповсюдженню) відносно ЯЗ і ядерних матеріалів, розширення ролі СБ ООН у проведенні акцій із перехоплення незаконних вантажів. Активізація діяльності СБ ООН по застосуванню статей 41 і 42 Розділу VII Статуту ООН (послідовне посилення санкцій у разі прямої загрози регіональній і глобальній безпеці) відносно порушників режиму нерозповсюдження ЯЗ на консолідованій основі; Росія могла б приступити разом з Великобританією, Францією і Китаєм до консультацій по обмеженню своїх ядерних сил на існуючому рівні й ухваленню зобов'язання використовувати прийнятну для них частину заходів контролю і довіри, що діють між Росією і США за Договором СНВ-1.

Література

1. Панич А. Ядерная энергия: мировой опыт и перспективы развития // Строительство и недвижимость. — 2008. — № 20. — 27 мая. — С. 4.
2. Ходжабегова К. Л. Участие МАГАТЭ в решении вопросов охраны окружающей среды // Вест. Моск. ун-та МВД России. — 2008. — № 6. — С. 174–177.
3. Мировая энергетика: состояние, проблемы, перспективы / Под общ. ред. проф. В. В. Бушуева. — М.: ИД "ЭНЕРГИЯ", 2007. — 664 с.
4. Типугин И. Энергетическая отрасль в США: опыт формирования в условиях смены стратегий развития // Маркетолог. — 2005. — № 10. — С. 58–63.
5. Черкасенко А. И. Атомная энергетика России в мировой системе энергообеспечения — М.: Науч. кн., 2009.
6. Соколов Ю. Ядерная энергетика — следующая четверть века // Междунар. жизнь. — 2008. — № 1/2. — С. 84–94.
7. Сафронова Н. Н. Атомные электростанции на рынке электроэнергии России: преимущества и риски // Экон. науки. — 2008. — № 1. — С. 231–233.
8. Голубчиков С. Н. Атомная энергетика // Энергия. — 2007. — № 2. — С. 42–49.
9. Marcus Gail H. Milestones in nuclear power development / Gailk H. Marcus // Nuclear News. — March 2010 (3) 2010. — P. 75–79.
10. Ольховский Г. Г. Глобальные проблемы энергетики // Электрич. станции. — 2005. — № 1. — С. 4–11.
11. Глеб Лесли Х. Правила власти. Как здоровый смысл может спасти американскую внешнюю политику / Пер. с англ. М. Рудакова. — М.: Прогресс-Традиция, 2010. — 312 с.
12. Где зажигаются звезды. Новые макрорегионы мирного атома // Вест. АТОМПРОМА. — 2010. — № 11. — С. 10–17.
13. Мазурова О. В. Роль новых технологий в снижении энергоемкости промышленности // Пром. энергетика. — 2010. — № 11. — С. 2–7.
14. Kidd Steve, Core Issues: Dissecting Nuclear Power Today / Steve Kidd. — Progressive Media Markets Ltd; First Edition edition, 2008. — 216 p.
15. 2009–2010 World Directory of Nuclear Utility Management. — La Grange Park, Ill.: American Nuclear Society, 2009. — 216 p.
16. Who controls nuclear control agencies? <http://english.ijazeera.net/indepth/features/2011/03/20112317958260690>
17. Ritch John. The International Nuclear Agenda after Fukushima / John Ritch // World Nuclear Fuel Conference 2011 Chicago / 6 April <http://world-nuclear.org/ohnritch/internationalnuclearagendaafterfukushima.html>
18. Gorden, J. The next fifty years. Nuclear Engineering International. (August) 2004. — P. 36–37.
19. Levy Salomon. 50 Years in Nuclear Power: A Retrospective / Salomon Levy. — a Grange Park, IL Contact: American Nuclear Society, 2007. — 252 p.
20. Marcus Gail H. Nuclear Firsts: Milestones on the Road to Nuclear Power Development / Gail H. Marcus. — La Grange Park, Ill.: American Nuclear Society, 2010. — 304 p.
21. Lennon Alexander T. J. Contemporary Nuclear Debates Missile Defenses, Arms Control, and Arms Races in the Twenty-First Century / Alexander T. J. Lennon, Washington Quarterly Readers, 2002. — 344 p.
22. Stewart M. Patrick. Weak Links Fragile States, Global Threats, and International Security / Stewart M. Patrick. — Oxford University Press: A CFR Book, 2011. — 352 p.

В Азії нині спостерігається розвиток ринку атомної енергії з огляду на зростання дефіциту на органічні паливно-енергетичні ресурси та попит на енергію. Серйозні плани розвитку атомної енергетики напрацьовані в Китаї, Японії, Південній Кореї та Індії. Ці країни, крім Індії, уже мають власні потужності реакторів та будівництва атомних електричних станцій. Зважаючи на це, навіть наслідки АЕС на японській станції у березні 2011 р. не зупинять розвиток атомної енергетики за умови поліпшення характеристик безпеки обладнання, практики вибору площадок для станцій, вжиття заходів у непоширенні атомної зброї.

В Азии в настоящее время наблюдается процесс развития рынка атомной энергии, учитывая рост дефицита на органические топливно-энергетические ресурсы и спрос на энергию. Серьезные планы развития атомной энергетики наработаны у Китая, Японии, Южной Кореи и Индии. Эти страны, кроме Индии, уже имеют собственные мощности реакторов и строительства атомных электрических станций. Несмотря на это, даже последствия АЭС на японской станции в марте 2011 г. не остановят развитие атомной энергетики при условии улучшения характеристик безопасности оборудования, практики выбора площадок для станций, усиления борьбы за нераспространение атомного оружия.

In Asia recently we can observe market of atomic energy's development. It takes place because of growing of deficit on organic fuel and energy resources and demand on energy. The serious plans of development of atomic energy are produced at China, Japan, South Korea and India. These countries except for India, already have own possibilities to design reactors and building of the atomic electric stations. In these terms even the consequences of the Japanese atomic plant in March, 2011 will not stop development of atomic energy on condition of improvement of safety of equipment, practice of choice of places for the stations, active measures of non-proliferation of atomic weapon.

Надійшла 15 травня 2011 р.

Ф. М. МЕДВІДЬ

В. Х. ДІЕГО ДОНОСО

РЗАЄВ ІЛЬХАМ САГІБ ОГЛИ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА І НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ У СВІТІ, ЩО ЗМІНЮЄТЬСЯ*

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30), с. 42–45

Розглянуто систему національної безпеки і національних інтересів України в умовах інтеграції в європейську систему колективної безпеки.

Стратегія національного розвитку України, що базується на системі національних інтересів та пріоритетів, включає і стратегію національної безпеки держави, яка визначає принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз [3]. З урахуванням геополітичної і внутрішньої ситуації, діяльність усіх державних органів в Україні має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні та нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу й обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації [1].

Державна політика національної безпеки України формується і реалізується за умов, коли в сучасному світі нівелюється різниця між внутрішніми та зовнішніми аспектами безпеки, зрос-

тає вага несилових (політичних, економічних, соціальних, енергетичних, екологічних, інформаційних тощо) складових її забезпечення [14–16; 26, 399–410] та формуються в межах ЄС — європейська наднаціональна ідентичність, а в рамках СНД — панросійська [18; 19, 1–58].

Узагальнення теоретичного надбання, а також практики реалізації зовнішньополітичних завдань сприяє окресленню складових національної безпеки України у зовнішній площині, до яких, як відомо, зараховують: гарантування і захист прав українських громадян і співвітчизників за кордоном; збереження цілісності і територіальної недоторканності Української держави; досягнення високого економічного розвитку і відповідно гідного місця в міжнародному поділі праці, а також протистояння енергетичним загрозам; адекватне співвідношення національних інтересів з участю у наднаціональних міжнародних структурах; формування позитивного іміджу Української держави [2].

Зовнішньополітичні імперативи України спираються на загальновизнані норми і принципи міжнародного права, серед яких принцип визнання загальнолюдських цінностей, активної міжнародної співпраці є визначальним. Він передбачає на взаємній основі: суверенну рівність і повагу суверенітету; територіальну цілісність і непорушність кордонів; невтручання у внутрішні справи; дотримання і виконання міжнародних договорів і зобов'язань; врегулювання міжнародних спорів і конфліктів виключно мирними, політичними засобами. Для оптимального використання зазначених зовнішньополітичних імперативів Украї-

* Стаття підготовлена на основі тез доповіді, виголошених на VIII Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні питання реформування правової системи України”, що відбулась 17–19 червня 2011 р. на базі юридичного факультету Волинського національного університету ім. Лесі Українки.

на потребує конфігурації політичних сил навколо національних інтересів і безпеки [13, 59–68].

Національна безпека виступає як важлива функція кожної держави, що покликана гарантувати сприятливі умови для життя і продуктивної діяльності громадянам, державних інститутів, захищати життєво важливі інтереси людини, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Національна безпека, як зазначено у ст. 1 Закону України “Про основи національної безпеки України”, виступає як “захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам” [1]. Захищеність людини і громадянина, суспільства і держави забезпечується відповідною діяльністю, яка зменшує або відвертає ймовірні загрози і підвищує захисні, мобілізаційні функції у період небезпеки чи загроз. В основі цієї діяльності лежить обстоювання і реалізація національного інтересу певної країни — глобального, всеохоплюючого інтегрального інтересу, втілення якого уможливорює здійснення життєво важливих приватних, групових і суспільних інтересів переважної більшості громадян. Отже, національна безпека є своєрідним синтезом інтересів і потреб усіх соціальних суб’єктів.

Національна безпека, проблеми її забезпечення стали центральною темою сучасної діяльності як держави, так і дослідників. Серед учених, які піднімають вузлові проблеми національної безпеки, варто відзначити роботи таких дослідників, як О. М. Андрєєва, О. Ф. Белов, О. А. Бельков, В. Ю. Богданович, О. С. Бодрук, В. Т. Білоус, І. Бінько, М. П. Вавринчук, О. С. Власюк, А. С. Гальчинський, М. Ф. Головатий, В. П. Горбулін, О. М. Гончаренко, В. М. Грубов, Я. Р. Дашкевич, О. Г. Данілян, М. А. Дмитренко, О. Дзюбань, С. І. Здіорук, А. Б. Качинський, О. А. Корнієвський, В. Косевцов, Є. Я. Кравець, Т. Кузьо, О. В. Литвиненко, В. А. Ліпкан, Н. Р. Нижник, В. М. Олуйко, М. І. Панов, Б. О. Парахонський, Г. М. Перепелиця, М. А. Поручник, Г. Г. Почепцов, Г. П. Ситник, О. Соснін, В. С. Цимбалюк та ін.

Правову основу національної безпеки становлять Конституція України, закони, інші нормативно-правові акти, а також визнані Україною міжнародні договори і угоди.

Національні інтереси виступають як реалізація природного права народу на гідне існування, як важлива детермінанта національного відро-

дження України. Вона набуває особливої гостроти в моменти, коли виникають нагальні потреби необхідності задовольнити спрагли національні сподівання і потреби та максимально використати багатющі національні ресурси [7, 228–245; 12, 112–117].

Науковий підхід до визначення національних інтересів передбачає, на наш погляд, врахування історичних, соціально-політичних та економіко-географічних чинників функціонування української нації. Вихідними засадами при цьому є чітке розуміння того, що являє собою сучасна українська нація у вузькому значенні, як етнічно однорідна спільнота громадян української національності, що проживають в Україні, та в широкому значенні — як відкрита поліетнічна спільнота, що історично склалася на території України, яка усвідомлює себе українським народом, а її члени — громадянами України, тобто мова йде про політичну націю.

Національний інтерес, на нашу думку, можна визначити, виходячи саме з суттєвих ознак нації як етносоціальної спільноти. Структура національного інтересу змінюється залежно від завдань нації, ступеня (етапів) її консолідованості (початковий етап формування, етап національно-визвольної боротьби, розквіт національної спільноти тощо).

Щодо нації-держави як суб’єкта міжнародного права, то національний інтерес звернений усередину спільноти, до умов її внутрішнього функціонування і прояву її ознак. Націю — державу як суб’єкт міжнародних відносин, вважаємо, характеризує національно-державний інтерес, який виступає в загальному плані як мотивація зовнішньополітичної діяльності держави. Національно-державний інтерес України в перехідний період становлення незалежної держави можна охарактеризувати як національне виживання, що повністю підпорядковане завданням стабілізації ситуації у державі і забезпеченню переходу до демократичного суспільства, зорієнтованого на ринкову економіку. Він передбачає формування механізму зовнішніх відносин як основи зміцнення стабільності і відвернення міжнародних конфліктів, цивілізованих входжень у систему колективної та міжнародної безпеки.

Саме за умов сучасних викликів і загроз ХХІ ст., переосмислення системи і розуміння національних інтересів нарізла необхідність створення загальнонаціональної концепції розвитку Української держави та поетапної програми її реалізації. За цих умов зміцнення національної без-

пеки України необхідно розглядати як одну з головних передумов її існування, самозбереження та подальшого розвитку як незалежного та повноправного члена світового співтовариства [4; 8–10; 23].

В умовах осмислення механізмів і формування міжнародної колективної безпеки, глобалізаційних викликів і загроз та необхідності осмислення і побудови системи колективної безпеки змушують аналітиків, правлячу еліту в Україні до більш вираженого і глибинного осмислення національних інтересів, їх небезпек і загроз та пріоритетів розвитку держави [17; 20; 21].

Євроінтеграція є основним і незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України і визначена стрижнем стратегії економічного та соціального розвитку нашої держави на наступне десятиріччя [2]. Намагання України бути визнаною європейською державою спирається на спільне із західним світом розуміння й бачення суспільних цінностей. Україні при цьому належить законодавчо адаптуватися до права Європейського Союзу, яке не зводиться лише до законодавства ЄС, а охоплює загальні принципи, цінності і правову культуру.

Політика зміцнення національної безпеки України та підпорядкована їй зовнішньополітична стратегія держави визначальним чином пов'язані з інтеграцією до НАТО та Європейського Союзу. В умовах глобалізації, коли національна безпека будь-якої країни не може бути адекватно захищеною без тісної співпраці з впливовими міжнародними структурами безпеки, євроатлантична інтеграція залишається ключовим елементом політики національної безпеки нашої держави, гарантією нашого вільного, демократичного, економічного, соціального розвитку. За формування єдиного світового простору міжнародної безпеки, на думку аналітиків, позиції нейтралітету та позаблоковості неухильно втрачають сенс [17, 5; 20]. Вступ до ЄС є стратегічною метою України, досягнення якої має супроводжуватися упровадженням європейських політичних, економічних, соціальних стандартів у контексті реалізації національних інтересів держави. Євроінтеграційна стратегія України повинна враховувати взаємопов'язаність процесів інтеграції до ЄС та НАТО. Отже, європейський та євроатлантичний напрями інтеграції України виступають як провідні та системно пов'язані чинники національної безпеки держави, гарантуючи сучасну й адекватну відповідь на новітні загрози та виклики [5; 24, 155–236].

Стратегія національної безпеки України вимагає розбудови ефективної та економічно виправданої системи управління національною безпекою. Насамперед йдеться про загальнодержавні механізми, які створюються і реалізуються узгодженими діями Президента України як Глави держави, органів виконавчої та законодавчої гілок влади, а також правосуддя [3].

Вдосконалення управління національною безпекою України в системі сучасних міжнародних відносин передбачає два сценарії: прийняття змін (нової редакції) Конституції України щодо уточнення повноважень та компетенції Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України та привести діяльність інститутів державної влади відповідно до організаційно-правових положень скасованої політичної реформи 2004 р. з уточненням окремих законів та нормативних актів [22, 179–290; 25].

Докорінна трансформація міжнародних відносин, нові виклики світовій безпеці, і Україні зокрема, висунули на порядок денний необхідність перегляду зовнішньополітичної концепції Української держави. Висновок полягає в тому, що нині при новому характері загроз для того, щоб залишатися позаблоковим чи нейтральним у традиційному розумінні цих понять, потрібно зважати на новітні загрози, такі як: розповсюдження наркотиків; зростання неконтрольованої міграції, яка зазвичай супроводжується нелегальним розповсюдженням зброї і наркотичної сировини; злочинності, різних небезпечних хвороб тощо. Не можна бути нейтральним щодо енергетичних та економічних загроз, інформаційного впливу тощо. В українських реаліях до цього списку ще додається загроза територіальної цілісності та унітарності держави. Усі ці моменти потребують або входження до НАТО, або такого варіанта позаблоковості, який би давав гарантії безпековому існуванню України.

Література

1. Закон України "Про основи національної безпеки України" // Уряд. кур'єр. — 2003. — 30 лип.
2. Закон України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" від 1 липня 2010 р. // zakon1.rada.gov.ua
3. Про стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007 // Уряд. кур'єр. — 2007. — № 43. — 7 берез.
4. Безпека України — 2010 / За ред. В. П. Горбуліна, А. М. Зленка, Г. К. Крючкова, В. П. Семиноженка. — К., 2007. — 124 с.

5. Бутусов Ю. и др. Мы сами открыли ворота, мы сами... // Зеркало недели. — 2010. — 24–29 апр.
6. Горбулін В., Литвиненко О. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики і загрози // Дзеркало тижня. — 2009. — 7 листоп.
7. Дергачов О. П. Партнерський потенціал України: становлення і реалізація. — К., 2009. — 496 с.
8. Карасьов В. Україна — Росія: асиметричне партнерство // Дзеркало тижня. — 2010. — 20–26 берез.
9. Козырева Т. "От безопасности Украины — до безопасности Европы". Во Львове начинается работу Международный форум при участии экспертов высшего уровня // День. — 2010. — 13 апр.
10. Козырева Т. "Украина выходит из серой монотонности". Львовский форум дал старт общенациональной дискуссии по вопросам государственной политики безопасности // День. — 2010. — 22 апр.
11. Княжанский В. Харьковский шок. Шли за газом. А получили? // День. — 2010. — 22 апр.
12. Медвідь Ф. М., Буга Р. І. Національні інтереси України та їх пріоритети в умовах глобалізованого світу: небезпеки та загрози // Наук. пр. МАУП / Редкол.: В. Б. Захожай (голов. ред.) та ін. — К.: МАУП, 2001. — Вип. 3(26). — К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2010. — С. 112–117.
13. Медвідь Ф. М. Посилена угода Україна–ЄС в контексті вироблення стратегії національного розвитку // Україна–ЄС: на шляху до нового формату відносин: Матеріали міжнар. "круглого столу" (К., 24 квіт. 2008 р.) / Нац. ін.-т проблем міжнар. безпеки. — К.: НІПМБ, 2008. — С. 59–68.
14. Медвідь Ф. М. Інформаційна безпека України: генеза і становлення // Наук. пр. МАУП / Редкол.: В. Б. Захожай (гол. ред.) та ін. — К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2010. — Вип. 2(25). — С. 116–122.
15. Медвідь Ф. М. Енергетична безпека України: становлення національної стратегії // Наук. пр. МАУП / Редкол.: В. Б. Захожай (голов. ред.) та ін. — К.: МАУП, 2010. — Вип. 1(24). — С. 201–206.
16. Модернізація України — наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К., 2011. — 416 с.
17. Огризко В. У глухому куті "позаблоковості", або "нове малоросійство" української зовнішньої політики // Дзеркало тижня. — 2010. — 7–13 серп.
18. Орел А. Україна між Заходом і Сходом. Початок шляху // Дзеркало тижня. — 2011. — 2–8 квіт.
19. Пеллагеша Н. Україна в смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації. — К.: НІСД, 2008. — 288 с.
20. Райхель Ю. Триумф маргинального мышления // День. — 2010. — 24 апр.
21. Сверстюк Е. Национальный стыд // День. — 2010. — 27 апр.
22. Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Національна безпека України: теорія і практика: Навч. посіб. / За заг. ред. Г. П. Ситника. — Хмельницький; К.: Кондор, 2007. — 616 с.
23. Строуб Тэлботт: "Вызов настоящего — сформулировать национальные интересы так, чтобы они соответствовали XXI веку". Интервью А. Гетьманчук // Зеркало недели. — 2010. — 3–9 апр.
24. Україна в системі міжнародної безпеки / Нац. ін.-т проблем міжнародної безпеки. — К.: ПЦ "Фоліант", ВД "Стилос", 2009. — 572 с.
25. Україна в 2005–2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / За заг. ред. Ю. Г. Рубана. — К.: НІСД, 2009. — 655 с.; Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / За заг. ред. Ю. Г. Рубана. — К.: НІСД, 2008. — 744 с.
26. Україна у 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / За заг. ред. А. В. Ермолаєва. — К.: НІСД, 2010. — 528 с.

Розкрито систему національної безпеки України. Запропоновано підходи інтеграції України в європейську систему колективної безпеки. Проаналізовано шляхи збереження національної ідентичності в межах ЄС і СНД.

Раскрито систему национальной безопасности Украины. Предложено подходы интеграции Украины в европейскую систему коллективной безопасности. Проанализировано пути сохранения национальной идентичности в рамках ЕС и СНГ.

The system of national safety of Ukraine is exposed. Offered approaches of integration of Ukraine in the European system of collective security. The ways of saving of national identity are analysed within the limits of EC and CIS.

Надійшла 20 квітня 2011 р.

РОЛЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ У РЕКРУТУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30), с. 46–49

Досліджується роль політичних партій України у рекрутуванні політичної еліти. Наводиться якісний та кількісний аналіз стану політичних партій та їх вплив на формування еліт, а також шляхи вдосконалення сучасної політичної системи.

Теоретичні засади зазначеної проблеми зіставляються із практикою діяльності українських політичних партій.

“Рекрутування політичної еліти” є однією із основних функцій політичних партій [5]. Ця функція досліджується П. Мерклом [1, 140], К. фон Бойме [1, 141] та іншими науковцями, які займалися вивченням політичних наук [2, 141].

По суті, політичні партії є правовим механізмом досягнення влади в демократичному суспільстві [6, 521], а “рекрутування політичної еліти” є основною функцією, тоді як усі інші функції можливо назвати “похідними”: добір партійних і державних лідерів, акумуляція та вираження соціальних інтересів, мобілізація електорату навколо кандидатів під час виборів до парламенту [8, 563] або інших представницьких органів влади, вироблення заходів щодо впливу партій на суспільні інституції та соціальне середовище.

Незважаючи на важливість політичних партій та їх вплив на державу, в Україні створення нових політичних партій є вкрай ліберальним. Згідно з українським законодавством для реєстрації політичної партії необхідно офіційно сплатити 635 грн, надати підписи громадян, кількість яких має становити не менш як 10 тис., та інші документи [5]. Це призвело до того, що на виборчі посади балотуються люди, які не мають освіти, досвіду або є соціально небезпечними.

Розглянемо кількісний та якісний склад українських політичних партій та якість виконання ними функції “рекрутингу еліти держави”.

Коротко зупинимось на теоретичних засадах.

У довідкових виданнях під рекрутуванням у політології розуміється процес відбору і просуван-

ня людей до активного політичного життя. Істотне місце серед різних рівнів процесу рекрутування займає рекрутування еліти. Формування еліти в кожній конкретній країні на кожному конкретному етапі її розвитку є дуже своєрідним. Існують, однак, загальні закономірності процесу входження людей у правлячу групу. Універсальними для всіх країн є канали *рекрутування* еліти — ті соціальні інститути, які дають можливість досягти влади.

До таких відносять:

- *політичні партії*. Особливо велику роль вони відіграють у західноєвропейських державах, де претендент на входження в еліту повинен пройти всі сходинки партійної ієрархії. Так робили свою кар’єру М. Тетчер, Ф. Міттеран, Г. Колль і ті політики, які нині замінили їх на ключових державних посадах;
- *бюрократичний апарат*. Значна частка чиновників знаходиться в еліті всіх країн, що розвиваються, а також таких високорозвинених країн, як Японія і Швеція;
- *церква і церковні релігійні організації*. Цей канал рекрутування більш характерний для іспаномовних країн і країн з сильним впливом католицизму;
- *профспілки*. Профспілкові лідери відіграють помітну роль у політичних елітах багатьох країн. Колишній президент США Р. Рейган і колишній президент Польщі Л. Валенса “увійшли у велику політику” як лідери профспілкових рухів;

- *економічні інститути, сфера бізнесу;*
- *армія.* Вплив цього фактора особливо великий у країнах Латинської Америки, Африки та Азії. Три останніх прем'єр-міністри Ізраїлю — бойові генерали;
- *система освіти* відіграє істотну роль у всіх країнах. На думку британських політологів, цією країною керують виключно люди, які закінчили Оксфорд або Кембридж і мають одну або дві вищі освіти, частіше юридичну й економічну. Американський істеблішмент (так у США називають правлячу еліту) як правило складається з випускників університетів, що належать до так званої “Ліги плющів”, серед яких Гарвардський, Уельський і Принстонський [11, 200].

Згідно з єдиним реєстром громадських формувань Міністерства юстиції України на 18 березня 2011 р. в Україні зареєстровано 185 політичних партій. Останньою зареєстровано політичну “Козацьку народну партію” 28 вересня 2010 р. [10].

Аналізуючи кількісний склад політичних партій в Україні, 185 політичних партій є яскравим свідченням плюралізму демократії. Громадяни України мають право обирати серед різноманітних ідеологій і течій, починаючи з партій, що створені для захисту інтересів певних верств громадян (Всеукраїнська партія “Дітей війни”) та закінчуючи партіями, які асоціюються із західними аналогами (Республіканська партія України, Християнсько-ліберальна партія України та ін.).

Аналізуючи якісний склад політичних партій в Україні, їх можна розділити на такі види:

- діючі політичні партії;
- недіючі політичні партії, але колись функціонуючі;
- технічні партії;
- віртуальні партії.

До діючих політичних партій зазвичай належать політичні партії, які представлені у Верховній Раді України або керівники яких є народними депутатами України. До таких політичних партій можна віднести: Партію регіонів України, партію “Батьківщина”, Комуністичну партію України, Народну Партію України, партію “Фронт Змін” та ін.

До недіючих політичних партій, але колись функціонуючих, нині можна віднести майже кожен п'яту з формально існуючих партій в Україні. Усі ці проекти покинуті своїми попередніми лідерами. Немало політичних партій, що залишилися без фінансування після того, як їхні лідери втратили свій статус (депутатський, мініс-

терський) [7, 20]. Серед таких політичних партій можна виокремити: Соціалістичну партію України (голова Мороз Олександр Олександрович), Народну самооборону (екс-голова Луценко Юрій Віталійович), Нашу Україну (голова Ющенко Віктор Андрійович), Партію вільних демократів, партію “Держава” та ін.

Аналізуючи інформаційну діяльність зазначених партій можна відзначити те, що багато з них припинили роботу своїх інтернет-представництв, або перепрофілювали їх. Наприклад, сайт політичної партії “Демократичний Союз” www.demunion.kiev.ua перетворився на “блог про демократичний союз грецьких та турецьких кіпріотів”. Сайт політичної партії “Партія вільних демократів” www.pvd.kiev.ua працює як портал “Політика. Вибори. Гроші”.

Сайт політичної партії “Держава” www.dержава.org.ua працює як веб-представництво західної кампанії, яка займається розробкою дизайну освітлення для кухні.

Технічні партії. До технічних партій відносять ті партії, що створені для відбору голосів або маніпуляцією свідомістю виборців. До таких політичних партій можливо віднести: Соціалістичну Україну (голова Гошовський Володимир Сергійович), Комуністичну партію робітників і селян (голова Яковенко Олександр Миколайович), Комуністичну партію України (оновлену) (голова Савенко Михайло Михайлович), Народний рух України за єдність (голова Бойко Богдан Федорович) та ін.

Аналізуючи інформаційний простір (табл. 1), можна верифікувати достовірність належності згаданих політичних партій до категорії “технічні партії”, яку вони виконують під час виборів заради відбору голосів у лідерів перегонів.

Таблиця 1

Кількість спогадів у всесвітній мережі Інтернет про об'єкт дослідження впродовж місяця станом на 24 березня 2011 р.

Назва політичної партії	Кількість спогадів
Комуністична партія України	84
Комуністична партія України (оновлена)	4
Народний Рух України	43
Народний Рух України за єдність	2

Віртуальні політичні партії. До віртуальних політичних партій можна віднести політичні партії, що були створені та зареєстровані, але жодних спогадів про їх діяльність не існує, а якщо й існують, то лише епізодично.

Аналізуючи інформаційний простір (табл. 2), можна верифікувати достовірність належності згаданих політичних партій до категорії “віртуальні політичні партії”.

Таблиця 2

Кількість спогадів у всевітній мережі Інтернет про об’єкт дослідження впродовж місяця станом на 24 березня 2011 р.

Назва політичної партії	Кількість спогадів
Громадська сила	жодного
Нова політика	жодного
Партія державного нейтралітету	жодного

Важливо відмітити, що в сучасній українській політичній системі політична партія є товаром. Цей “феномен” зазначається багатьма експертами. Наприклад, можна ввести запит “купить политическую партию”. Серед результатів запиту можливо знайти оголошення, що пропонують придбати місцеві партійні організації для участі у виборах або придбати партію із зареєстрованими партійними осередками по Україні.

Слід підкреслити, що на сьогодні сучасна політична система в Україні є демократичною тільки на папері за рахунок формального плюралізму, який призводить до таких тенденцій:

- низька якість висунутих кандидатур на виборні посади, пов’язані з віком, освітою, досвідом (табл. 3) [9, 9];

- участь у політичній боротьбі людей, які потенційно можуть нести загрозу громадському спокою та національній безпеці.

Згідно з проведеним дослідженням, яке було присвячене якісному складу кандидатів на посаду міських голів, факти (табл. 3) висунення на виборчі посади двійників, молоді без досвіду та освіти, соціально небезпечних не є поодинокими. За інформацією ЗМІ:

- м. Первомайськ Миколаївської області, кандидатом у депутати на посаду міського голови м. Первомайська зареєстровано 20-річного студента одного із місцевих ВНЗ [10]. Перемогу здобув кандидат у Партію Регіонів — Дромашко Людмила Григорівна.
- м. Миколаїв, кандидатом на посаду міського голови м. Миколаєва зареєстровано 23-річного голову місцевого осередку. Перемогу здобув кандидат від Партії Регіонів — Чайка Володимир.
- м. Херсон, кандидатом на посаду міського голови м. Херсона зареєстровано Сергія Кіріченка, висунутого від міської організації Християнсько-Демократичної партії. Сергій Кіріченко [11] звинувачується у ксенофобії та антисемітизмі. Перемогу здобув кандидат від Партії Регіонів — Сальдо Володимир.

Таблиця 3

Список кандидатів, висунутих на посаду міського голови м. Вишневого Києво-Святошинського району Київської області на чергових місцевих виборах 2010 р.

№ пор.	ПІБ кандидата	Рік народження	Партійність	% голосів
1	Неумивайко Едуард Васильович	1978	член Єдиного центру	—
2	Михаліщук Валерій Іванович	1958	позапартійний (висунутий від Народного Руху України)	—
3	Веліканов Анатолій Іванович	1954	член Народної демократичної партії	—
4	Ляшенко Микола Миколайович	1977	позапартійний (висунутий від ПП За Україну!)	41,53
5	Шпак Ігор Олександрович	1966	член Української народної партії	—
6	Гошко Анатолій Олександрович	1954	член Партії Регіонів	32,62
7	Герашенко Дмитро Володимирович	1981	член Соціал-демократичної партії	—
8	Давидюк Володимир Михайлович	1958	член партії Українська платформа	—
9	Велімовський Анатолій Романович	1966	позапартійний (висунення від ПП Народна самооборона)	—
10	Каневський Гліб Олександрович	1989	ПП Молодь до ВЛАДИ	—
11	Ляшенко Микола Олексійович	1963	позапартійний (висунутий Українською соціал-демократичною партією)	—

Сучасний стан справ у сфері українських політичних партій становить певну загрозу для українського суспільства та держави загалом, адже цей “правовий канал” надає право балотуватися кандидатами тим, хто не має освіти, навиків або тим, кому притаманні кримінальні схильності. Більше того, у деяких політичних партіях з’явилась тенденція до використання молодого покоління віком від 18 до 23 років, які присвячують більшу частину свого часу розвитку політичної сили, як наслідок, отримують право балотуватися на виборах різного рівня. Але, як правило, молоді кандидати не здатні перемогти на виборах, виходячи з об’єктивних причин: професійний та життєвий досвід, освіта, відсутність доступу до ресурсів.

Щодо поліпшення загрозливої ситуації у сфері політичних партій в Україні пропонується:

- пропагування на рівні держави образу освіченого, досвідченого, професійного політика;
- ввести матеріальну заставу для учасників виборів усіх рівнів;
- вироблення більш суворих правил з реєстрації та функціонування політичних партій в Україні.

Усі запропоновані шляхи поліпшення у сфері політичних партій мають реалізовуватися комплексно. Адже “інформаційна кампанія” буде створювати в свідомості громадян “ідеальний образ політика”, “економічні методи” будуть фільтрувати політичні партії, які не мають фінансових і людських ресурсів, а “правові” методи повністю унеможливають

реєстрацію та функціонування політичних партій, що не відповідають вимогам сучасності.

Література

1. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: Підручник. — Л.: Магнолія 2006, 2009. — 303 с.
2. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: Підручник. — Л.: Новий світ 2000, 2000. — 303 с.
3. В Херсоне судят политика, обвинявшего евреев во всех бедах Украины [Електронний ресурс] / Режим доступа: <http://reporter-ua.com/2011/02/26/v-kherson-e-sudyat-politika-obvinyavshego-evreev-v-genotside-slavyan>
4. Завтра город Первомайск будет выбирать городского голову [Електронний ресурс] / Режим доступа: <http://www.rn.mk.ua/articles/7260.html>
5. Закон України “Про політичні партії в Україні” [Електронний ресурс] / Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua>
6. Горпач М. І., Кремень В. Г. Політологія — наука про політику: Підручник. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 836 с.
7. Навіщо Україні 200 партій [Текст] / Ю. Вишневецький // Комментарий. — 2009. — № 36 (187) — С. 20.
8. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005. — 792 с.
9. Про реєстрацію кандидатів на посаду міського голови [Текст] / Міська виборча комісія // Наше місто Вишневе. — 2010. — № 40 (321). — С. 5.
10. Список зареєстрованих політичних партій в Україні станом на 28.09.2010 [Електронний ресурс] / Режим доступа: <http://www.minjust.gov.ua/parties>
11. Іорій М. Ф. Політологія. — К.: Дакор, 2006. — 414 с.

Більшість українських політичних партій не виконують функцію “рекрутингу політичної еліти”, більше того, політичні партії деградуєть, займаючись підбором непрофесійної потенційної еліти, яка може бути небезпечною для підтримання миру та національної безпеки.

Основними причинами такої ситуації є ліберальність українського законодавства, пов’язаного з реєстрацією нових політичних партій та участі у виборчому процесі політичних партій.

Большинство украинских политических партий не выполняют функцию “рекрутинга политической элиты”, более того, политические партии деградируют, занимаясь подбором непрофессиональной потенциальной элиты, которая может быть опасной для поддержания мира и национальной безопасности.

Основными причинами сложившейся ситуации является либеральность украинского законодательства, связанного с этапами регистрации новых политических партий и участия в избирательном процессе политических партий.

The majority of Ukrainian political parties do not perform the function “Recruiting of political elite”, moreover, political parties degenerate, recruiting potential unprofessional elite which may be dangerous in keeping human peace and national safety.

Basic cause of present situation is liberal legislation, tied with the stages: registration of new political parties and taking apart in election campaigns.

Надійшла 24 травня 2011 р.

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ІННОВАЦІЙНИХ ЗАСАД ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30), с. 50–53

Основні засади трансформації сучасного державного управління формуються на підставі інноваційного підходу.

Загальновідомо, що нині державне управління, за багатьох обставин, суттєво видозмінюється, трансформується, а в багатьох країнах перебуває у кризовому стані. Аналізуючи, зокрема, стан українського суспільства В. Г. Федоренко, Ю. П. Сурмін, О. Г. Чувардинський, С. В. Палиця зазначають, що “впливти з кризи можна на трьох китах: результативному управлінні, реалістичній антикризовій програмі і загальній мобілізації населення” [11, 4]. Вони при цьому однозначно зазначають, що “в Україні немає національної концепції і моделі управління, а наявні підходи до управління, до державного в тому числі, характеризуються невідповідністю вимогам часу, вони досить сильно побиті міллю”.

Сучасні модернізаційні процеси, трансформації у багатьох країнах світу справді вирішальним чином залежать від стану державного управління, а відтак, від інноваційного характеру такого управління.

Чимало фахівців у галузі управління, державного управління нині пропонують появу нового управління, в якому принципового значення набуває інноваційний сенс і характер. Таку точку зору висловлюють, зокрема, К. Клок і Дж. Голдсміт у своїй книзі “Кінець менеджменту і становлення організаційної демократії” [5]. Ці та інші теоретики-управлінці стверджують, що нове управління буде характеризуватися зростанням ролі держави, державного управління, про що пише у своїй книзі “Сильное государство” відомий американський політолог Фр. Фукуяма [12, 198].

У сучасних умовах розвитку людства, зазначають російські вчені В. М. Іванов і В. І. Патрушев, головною умовою виживання людства є “приско-

рення темпів соціального прогресу, підвищення його соціальної зрілості, включення колективного розуму, інноваційних ресурсів регулювання соціального простору, досягнення соціальної рівноваги у світі. Отже, необхідне більш повне використання основного ресурсу виживання людства — управлінського на інноваційних принципах” [4, 13].

Людиноцентристський характер державного управління взагалі є домінуючою його рисою, що зумовлює всі особливості й специфіку. Так, провідний російський фахівець у галузі державно-управлінської діяльності Г. В. Атаманчук наголошує на тому, що державне управління це не що інше, як практичний, організуючий вплив держави на суспільну життєдіяльність людей задля її впорядкування, збереження або перетворення, що спирається на його владну силу [1, 34–38]. Це — природно, оскільки, як зазначається в Конституції України (ст. 3), “утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави”. Значить, будь-яка державницько-управлінська дія, що не має людиноцентричної орієнтації, втрачає усілякий сенс, є антисоціальною, позбавленою соціальної значущості.

Проблеми державного управління з давніх-давен розглядалися Аристотелем, Платоном, Цицероном, Аврелієм Августином, а пізніше — І. Бентамом, М. Вебером, Г. Гегелем, Т. Гоббсом, А. Грамші, О. Контом, Д. Локком, Н. Макіавеллі, К. Марксом, Ф. Енгельсом, В. Леніним, Дж. Міллем, Ш. Монтеск’є, Г. Моска, В. Паретто, Т. Пейном, А. Смітом, Ж.-Ж. Руссо, А. Токвілем, Ж. Сасмонді, А. Фергюссоном, Д. Юмом та іншими мислителями.

Українська політико-філософська спадщина з проблем державотворення та соціального управління XIX–XX ст. пов'язана в першу чергу з іменами М. Грушевського, М. Драгоманова, М. Костомарова, М. Куліша, В. Липинського, Ф. Прокоповича, Г. Сковороди, І. Франка, І. Скоропадського, В. Винниченка, С. Петлюри та ін.

У XX ст. питанням державного управління в цілому та окремим його аспектам було присвячено роботи зарубіжних вчених К. Аллена, Г. Алмонда, А. Арабо, Ф. Блонделя, П. Брауна, Е. Вайнінга і Д. Веймера, М. Говлета, Б. Гурне, В. Данна, Л. Пала, Г. Пітерса, Г. Райта, М. Рамеша, у тому числі російських науковців Г. Атаманчука, В. Граждана, А. Дегтярьова, В. Макаренка, О. Макаріна, О. Оболенського, Є. Охотського, Г. Пушкарьової, В. Смолькова, О. Турчинова та ін.

Серед праць українських учених, які досліджують проблеми становлення та розвитку демократичної, соціально-правової держави, зокрема системи державного управління, питання сутності та функціонування громадянського суспільства, доцільно відзначити роботи В. Андрущенка, В. Авер'янова, В. Бакуменка, В. Бебика, В. Бодрова, І. Бойченка, Т. Бутирської, О. Валецького, В. Голубя (Токовенко), В. Горбатенка, І. Грицяка, О. Забужко, Г. Зеленько, Ю. Кальниша, А. Карася, Ю. Ковбасюка, А. Колодій, І. Кресіної, В. Кременя, О. Лазоренка, М. Мокляка, Н. Нижник, О. Оболенського, А. Пахарєва, М. Пірен, М. Поповича, В. Ребкала, В. Рижих, Ю. Римаренка, І. Розпутенка, Ф. Рудича, С. Серьогіна, Г. Ситника, С. Телешуна, В. Тертички, М. Томенка, В. Трошинського, В. Шинкарука, Л. Шкляра, Г. Щедрової та ін.

Разом з тим, проблеми інноваційного характеру державного управління були і залишаються малодослідженими.

На догоду до радикальної зміни системи державного управління є і загальна інтенсивна демократизація життя, коли в прийнятті будь-яких управлінських рішень вирішальними є партнерські, колективістські відносини між тими, хто виробляє, приймає й організовує виконання певних рішень. Це, у свою чергу, викликає реальну потребу у: а) посиленні програмно-цільового управління; б) принциповій зміні і вдосконаленні підготовки і використання кадрів управлінців.

Відомий російський фахівець у галузі управління Г. В. Атаманчук зазначає, що нині система державного управління в першу чергу все більше потребує власного оновлення, оскільки якщо управління “дрімає”, то й суспільство має багато загрозливих вад.

З-поміж багатьох складових, які цілісно потребують зміни системи державного управління, варто назвати також ті, що пов'язані з суто українською ментальністю. Варто погодитися з думкою про те, що українська модель управління в цьому плані має багато спільного, схожого з російською моделлю управління. З приводу останнього російський фахівець А. П. Прохоров пише: “Неправовий характер держави і управління, ігнорування законів і правил є невід'ємними рисами російського способу життя, відтак, вони не можуть не бути пов'язаними з головними, базисними особливостями Росії, російського суспільства, з важливішими характеристиками нашого менталітету” [9, 107]. За багатьох обставин історичного, генетичного, психологічного та іншого характеру, майже таку саму характеристику можна дати й українській ментальності в державному управлінні.

Зрозуміло, що державне управління у світі загалом перебуває під впливом багатьох, передусім глобалізаційних процесів, до яких належать: світова інтеграція і глобалізація; системні економічні, соціальні та інші кризи і трансформації; європейська і світова інтеграції; зближення норм і стандартів суспільного життя; демократизація життя; посилення ролі і значення людського фактора в управлінні та ін.

В умовах постійної зміни поколінь, трансформації ідей, знань і технологій відбуваються складні процеси загального прогресивного суспільного розвитку. Влучно з цього приводу висловилися свого часу К. Маркс і Ф. Енгельс, які писали: “Історія є не що інше, як послідовна зміна окремих поколінь, кожне з яких використовує матеріали, капітали, продуктивні сили, передані йому всіма попередніми поколіннями; внаслідок цього дане покоління продовжує успадковану діяльність при цілком змінених умовах, ...видозмінює старі умови за допомогою зміненої діяльності” [7, 117].

Крізь призму такого діалектичного підходу потрібно дивитися і на державне управління як цілісний компонент управління суспільним розвитком взагалі. З одного боку, складні суспільні процеси принципово впливають на весь зміст, характер державного управління, а з другого — саме державне управління, в першу чергу за своїм інноваційним характером, змінює соціальні процеси, соціальне буття.

Державне управління значною мірою зумовлене характером і особливостями політичної системи суспільства. При цьому слід брати до уваги, що політична система нової України нині є перехідною, системою трансформаційного характеру, від-

носно консолідованою (нестійкою), напіввідкритою та недостатньо демократичною. Здійснюючи політологічний аналіз підготовки кадрів державних управлінців, Н. О. Богданова, наприклад, вірно наголошує на тому, що така підготовка справді детермінована політичною системою суспільства, а в частині інноваційної модернізації підготовки управлінських кадрів вбачає: “унормування законодавства, оптимізацію кадрової політики, вдосконалення системи управління кадровою роботою, вирішення структурно-статусних, фінансових, організаційно-методичних питань тощо” [3, 3].

Ряд дослідників проблем державного управління, зокрема О. Г. Пухкал [10], звертають увагу на те, що в рамках нового державного менеджменту реалізуються три основних моделі державного управління: “вестмінстерська”, “американська”, “гібридна”. Можна при цьому погодитися, що для країн з так званим перехідним суспільством, у тому числі і для України, нині найбільш принагідна саме перехідна модель, яка головним чином орієнтована на: а) кінцевий результат; б) скорочення управлінських витрат; в) децентралізацію; г) надання якісних соціальних послуг; ґ) конкурентність; д) політичну відповідальність; е) відкритість і прозорість.

Виходячи з українських реалій сьогодення, цілком недоречною виступає достатньо жорстка, вертикально посилена система державного управління, яка була характерна, зокрема, для колишнього Радянського Союзу, більшості країн так званого соціалістичного табору. Їй на заміну об’єктивно виступає нова формула державного управління — “*governance*” (врядування). Таке управління є більш гнучким, “базується не стільки на вертикальних, скільки на горизонтальних зв’язках між урядовими органами, асоціаціями громадянського суспільства та бізнесом”.

За багатьох обставин фахівці різних країн вважають, що державне управління будь-що повинне мати інноваційний характер. Головним чином це пов’язано з інтеграційними та глобалізаційними процесами, посиленням ролі і значення людського фактора. Так, український філософ В. Г. Кремень наголошує на тому, що сьогодення державної політики управління потребує стратегічного, зокрема інноваційного, мислення — результату взаємодії передусім науки, освіти і виховання [6].

Інноваційний розвиток державного управління, по-перше, є логічно висхідною складовою інноваційного розвитку українського суспільства, про що йде мова у таких законах України: “Про інноваційну діяльність”, “Про інвестиційну ді-

яльність”, “Про охорону прав на винаходи та ко-рисні моделі” тощо.

По-друге, інновація, — пояснюють українські дослідники А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, — “це кінцевий результат упровадження новизни з метою отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного або іншого ефекту” [8, 471].

І по-третє, інноваційна діяльність — це процес “внесення нових елементів у традиційну систему створення та використання інноваційного продукту, реалізації нових оригінальних ідей у формі готового товару, послуг, технологій, організаційно-технічних і соціально-економічних рішень”.

Інноваційний характер державного управління є об’єктивною реальністю ще й тому, що “державна політика за природою є свідомою діяльністю держави щодо реалізації мети нації (враховуючи інтереси тієї чи іншої владної групи) та її власної, як інституції” [2, 60]. Це, у свою чергу, обумовлює ступеневість, послідовність, прогностичний характер і державної політики загалом, і державного управління, як процесу детермінування та реалізації такої політики, зокрема.

Розгляду загальних питань сучасних трансформаційних процесів, притаманних новітній Україні, а у їх контексті тим об’єктивним змінам, що відбуваються і мають відбутися в усій системі державного управління, присвячена монографія В. В. Цветкова, І. О. Кресіної та А. А. Коваленка “Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти” (2003) [13]. Автори стверджують, що “реформування державного управління припускає створення нової системи демократичних інститутів, децентралізацію управління, реформу системи державної служби, підвищення її професіоналізму та відповідальності і т. ін.”.

Крім того, забезпечення інноваційного за своїм характером розвитку державного управління в сучасній Україні об’єктивно може мати місце на основі як кращих світових моделей і зразків такого управління, так і одночасного врахування власного історичного досвіду, традицій, ментальності.

Література

1. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: Курс лекций. — М.: Юрид. лит., 1997. — 400 с.

2. Бережний Я. Роль і значення стратегічного планування в системі децентралізованого державного управління // Суспільна політика та стратегічний менеджмент. — 2008. — № 1. — С. 59–67.
3. Богданова Н. О. Політологічний аналіз професійної підготовки управлінських кадрів у сучасній Україні: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. — Миколаїв, 2010. — 17 с.
4. Иванов В. Н., Патрушев В. И. Инновационные социальные технологии государственного и муниципального управления. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЗАО "Изд-во "Экономика", 2001. — 327 с.
5. Клок К., Голдсмит Дж. Конец менеджмента и становление организационной демократии. — СПб.: Питер, 2004. — 368 с.
6. Кремень В. Формувати людину інноваційної культури // Уряд. кур'єр. — 2006. — 26 квіт.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Твори. — Т. 18.
8. Мельник А. Ф. Державне управління: Підручник. / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна; За ред. А. Ф. Мельник. — К.: Знання, 2003. — 582 с.
9. Прохоров А. П. Русская модель управления. — М.: Эксмо, 2006. — 384 с.
10. Пухкал О. Г. Модернізація системи державного управління в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні / Автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. — К., 2011. — 36 с.
11. Федоренко В. Г., Сурмин Ю. П., Чувардинский О. Г., Палыца С. В. Управление в Украине: пути усовершенствования // Економіка та держава. — 2009. — № 7. — С. 4–8.
12. Фукуяма Ф. Сильное государство: управление и мировой порядок в XIX веке: Пер. с англ. / Френсис Фукуяма. — М.: АСТ Москва: Хранитель, 2006. — 220 с.
13. Цветков В. В., Кресіна І. О., Коваленко А. А. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти: Монографія. — К.: Концерн "Вид. дім "Ін Юре", 2003. — 496 с.

У зв'язку з інтеграційними та глобалізаційними процесами, посиленням ролі і значення людського фактора трансформація сучасного державного управління повинна мати головним чином інноваційний характер.

В связи с интеграционными и глобализационными процессами, усилением роли и значения человеческого фактора трансформация современного государственного управления должна иметь главным образом инновационный характер.

In connection with the integration and globalization processes, strengthening the role and importance of human factors, the transformation of modern government should be mainly innovative.

Надійшла 19 травня 2011 р.

ЗАПРОВАДЖЕННЯ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА НА ПОДІЛЛІ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30), с. 54–57

Проаналізовано проблему становлення Магдебурзького права на Поділлі, його вплив на формування органів місцевого самоврядування в українському суспільстві й державі.

Упродовж століть на Хмельниччині випробовувались різні моделі місцевого самоврядування, змінювались його базові принципи та засади. Питання муніципальної влади і дотепер залишається одним із пріоритетних, оскільки подальший розвиток України вимагає посилення демократичних процесів у всіх сферах життєдіяльності суспільства і, зокрема, вдосконалення форм державного управління та місцевого самоврядування.

Для глибокого і всебічного осмислення та розуміння історичного поняття самоврядування слід звернутись до його коренів. У сучасній вітчизняній і зарубіжній науковій літературі немає єдиного ставлення до цього поняття. Так, у збірнику, підготовленому колективом Науково-дослідного інституту соціально-економічних проблем міста, визначення місцевого самоврядування спирається на його конкретні базові принципи. Місцеве самоврядування, на думку авторів, — це гарантоване державою право та реальна здатність певних територіальних громад або їхніх об'єднань самостійно чи через обрані органи та призначених ними посадових осіб, які виконують рішення цих органів, вирішувати питання місцевого значення в інтересах жителів у межах Конституції та чинного законодавства держави [8, 61].

Більшість дослідників ведуть відлік українського місцевого самоврядування, як першої форми публічної влади і соціального феномену, з часів Київської Русі або навіть з часів родоплемінної та військової демократії і запровадження Магдебурзького права.

Аналізуючи наукові доробки вітчизняних фахівців у цій галузі, можна зазначити, що проблема становлення Магдебурзького права на Поділлі залишається малодослідженою, оскільки про-

тягом тривалого періоду часу існував обмежений доступ до архівних матеріалів за межами України. Зокрема, цінний матеріал, що стосується міст і сіл Хмельниччини, виявлено в Польщі. У 2011 р. ці документи передані в місто Краків для опрацювання та перекладу.

На думку більшості дослідників, Магдебурзьке право було формою своєрідної зовнішньої політичної колонізації, економічної експансії та знаряддям католизації українського населення з боку європейських держав. М. Владимирський-Буданов зазначав, що самоврядування міст стало основною причиною їх політичного занепаду. Час надання магдебургії, за словами В. Антоновича, був періодом занепаду обштинного ладу в кожній області; Магдебурзьке право було вироблене на чужому ґрунті, і його ідеї механічно переносилися в Україну, а тому не могли бути повністю засвоєні й сприйняті мешканцями українських міст. Ідея чужорідності Магдебурзького права для українських міст і відірваності міста від землі через запровадження елементів магдебургії була підхоплена М. Грушевським [1, 259].

Проте сучасні дослідники не завжди настільки категоричні у своїх судженнях. Вони вважають, що, попри ці недоліки, Магдебурзьке право все ж залишило помітний слід у суспільному та політичному житті. Воно надавало міському самоврядуванню ряд демократично-правових переваг: сприяло виділенню міського населення в окремий суспільний стан, позитивно впливало на формування правової культури, давало право на демократичний порядок обрання міської влади, закріплювало податковий і судовий імунітет, право власності на землю, пільги для ремесел і торгівлі та ін. Зрештою, це було одним із найважливі-

ших факторів інтеграції українського суспільства в європейську цивілізацію.

Та незважаючи на значне розходження в поглядах фахівців із зазначеної теми, проблема становлення Магдебурзького права в Україні залишається актуальною та потребує більш глибокого переосмислення в контексті нових викликів, що постають перед сучасною українською державою.

Магдебурзьке право виникло у Німеччині у XII ст. Правовою основою став привілей архієпископа Віхмана 1188 р. Протягом XII–XIII ст. Магдебурзьке право поширилось на німецькі землі, територію Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини. У кінці XIII — на початку XIV ст. воно почало запроваджуватись на українських землях, що входили до складу Галицько-Волинської держави. Першим з відомих на сьогодні привілеєм про надання Магдебурзького права українським містам став привілей останнього Галицько-Волинського князя Юрія II Тройденовича м. Сянок у 1339 р. З кінця XIV ст. це право поширилось на Поділля, Волинь, Київщину, а в XVI ст. — на Лівобережну Україну [4, 121].

За часів Литовської держави на Поділлі було впроваджене місцеве самоврядування у вигляді так званого Магдебурзького права, яке надавалось уставними грамотами великих князів литовських.

Лише за період 1572–1647 рр. українським містам і містечкам було видано 50 таких грамот [3, 57].

Магдебурзьке право надавалось 1374 р. Кам'янцю-Подільському, 1431 р. — Полонному, 1455 р. — Бакоті, Зінькову, Смотричу, 1458 р. — Ярмолинцям, 1466 р. — Летичеву, 1543 р. — Старій Синяві, 1584 р. — Фельштині (нині Гвардійське), 1583 р. — Ляхівцям, 1592 р. — Дунаївцям, 1593 р. — Меджибожу, 1600 р. — Новокосянтинову, 1614 р. — Деражні [7, 117].

Кам'янець-Подільський належить до числа руських міст, які мали повне Магдебурзьке право, яким переважно користувалися тільки поляки і німці. Все інше населення опинилося в не вигідному для себе становищі і почало виселятися з міста.

У 1374 р. князь Юрій Коріатович вирішив якнайшвидше заселити Кам'янець, тому відвів для міста близько двохсот ланів землі і звільнив поселенців на 20 років від платежів за цю землю, також надав право самосуду перед радцями; призначався суд сумісний для вирішення спору між князем, землянином чи дворянином, з одного боку, і міщанином — з іншого.

З 1385 р. столицею Поділля став Кам'янець [7, 107].

Свій міський устрій Кам'янець-Подільський запозичив зі Львова, так зване “Львівське право” [5, 13].

Згідно з Магдебурзьким правом влада належала виборному магістрату, який поділявся на дві колегії — Раду (адміністративний орган) і Лаву (судовий орган). У невеликих містах та містечках колегії діяли неподільно. Так, у Кам'янці магістрат майже не ділився на колегії, а правив у повному складі. Тут були три окремі національні юрисдикції — українська, польська і вірменська [2, 59]. Раду очолював бургомістр, Лаву — вїйт [7, 117].

У королівських містах посада вїйта була виборною або спадковою, у приватних містах вїйта призначали його власники. До появи магістратів вїйт був головною владою в місті. Він керував судом лавників, який вів цивільні і карні справи. Проте з виникненням магістратів вїйту підпорядковувалась тільки судова справа.

Так, згідно з архівними матеріалами Магдебурзького права вїйт повинен був мати “страх Божий, правду, мудрость, расторопность, умеренность и милость для всех равную, знание прав, важность и должен судить без пристрастия, без гнева, ненависти, милости, приязни и даров для того, что посулы заслепят и самого мудрого человека глаза”.

Суворі вимоги ставилися й до бургомістрів. В історичних хроніках зазначено, що обирати слід людей “добрых, расторопных, оседлых, не весьма богатых и не убогих, среднего имения для того, что богатые обвыкли утеснять, а среднейшие, способнейшие общенародные дела в собственный пример приводит, и для того должны они быть всегда в долгу доброй славы, справедливости и правду сохраняющие, ласкательства и злости не имеющие, в словах и поступках достаточны, не пьяницы, не двуязычники, не блазневаты, не сорливы” [6, 10].

Місьцеве самоуправління часто порушувалося воєводами, старостами, володарями міст на користь євреїв, католицьких монастирів, костьолів, релігійних чиновників.

Магдебурзьке самоуправління передбачало такі державні повинності для жителів міст, а саме: 1) охорона та захист укріплень міста; 2) утримання та будівництво міських фортець, постачання їх боєприпасами; 3) охорона кордонів своїх земель, організація спостережних пунктів; 4) перевозка, утримання, обслуговування великокняжих службових осіб; 6) сплата податі князю та старості.

У багатьох містах військова повинність замінювалась грошовими і натуральними внесками. У 1654 р. міщани Смотрича змушені були платити значний чинш від будинків і земель, що були в їхньому користуванні (подомне і поземельне), податок на право куріння, вина і пива (варове і слодове), давали осеп (данина зерном натурою), капщизну (податок на право продажу птиці), помирне і мостове (за продаж хліба, користування мостами). На оборону міста збирались податки з усіх видів міського виробництва.

Магдебурзьке право гарантувало певною мірою самостійність міст, але разом з тим визначало значну частку міських доходів і повинностей на користь укріплень та їх озброєння. При цьому було важко розмежувати міське самоуправління і владу старости як начальника фортеці. Адже в грамотах на Магдебурзьке право міста вважались урядом як укріплення.

Навколо міст будувалися дерев'яні та кам'яні фортеці, насипалися оборонні вали. Міцними фортецями став Кам'янець-Подільський, Зіньків, Сатанів, Ізяслав, Меджибож та ін. Переважна більшість міст Поділля і Волині належали польським магнатам. Вони стали не лише оборонними, а й релігійними та ремісничими центрами України.

Найбільшими містами-центрами внутрішньої торгівлі того періоду були Гусятин, Дунаївці, Новокостянтинів, Проскурів, Чорний Острів, Летичів, Ушиця, Зіньків, Ямпіль. Ярмарки відбувались у переддень релігійних свят, супроводжувались різноманітними світськими і видовищними заходами.

У Полонному відбувалось 18 щорічних ярмарків, у Кам'янці-Подільському — 16, у Проскурові — 13, у Ярмолинцях — 8, у Летичеві — 6. Великі ярмарки проходили у Старокостянтинові, Летичеві, Китайгороді, Ушиці, Шепетівці, Ізяславі та ін.

Торгували хлібом, худобою, медом, воском, рибою, ремісничими виробами, а також товарами, привезеними з Росії, Волощини, Угорщини, Туреччини, Греції та інших країн [7, 113].

Магдебурзьке право встановлювало порядок діяльності об'єднань купців, ремісничих цехів. У місті Полонному, наприклад, діяли ткацький, гончарний, шевський, ковальський, кушнірський та інші цехи, мідний, борошномельний, молотильний, винокурний, пивний, цегельний, каретний, паркетний, глиноземний, шкіряний та інші заводи [9, 151].

Історія існування Магдебурзького права на Поділлі є досить повчальним моментом для сучасного етапу формування й поглиблення прин-

ципів народовладдя та муніципальних структур у контексті розвитку муніципальної влади, а саме:

1. Магдебурзьке право неможливо застосовувати в повному обсязі. Доцільним є використання лише окремих елементів німецького самоуправління з урахуванням місцевих умов.
2. Міське самоврядування має відкидати станний характер управління. Адже Магдебурзьке право спричинило в українських містах економічну нерівність членів місцевої громади.
3. Слід докорінно змінити практику зосередження самоврядування та виконавчої влади в руках однієї особи та наближених до неї привілейованих осіб.

Варто також зазначити, що Магдебурзьке право — це інститут свого часу, який не є досконалим (маємо на увазі відсутність чіткого поділу влади та взаємного підпорядкування установ самоуправління, що існували). Незаперечною є позитивна роль запровадження Магдебурзького права в Кам'янці-Подільському, яка відобразилась у швидкому піднесенні економічного добробуту міста. Але з часом цей інститут пережив себе, почав втрачати своє значення для розвитку міста. Далося взяти юридичне закріплення релігійної, національної нерівності у правах громадян, а також внутрішні суперечності у муніципальному самоуправлінні. Тому вкінці XVIII ст. Магдебурзьке право як інституція втрачає своє значення, а після входження Поділля до складу Російської імперії ліквідується як таке постановою Миколи I у 1831 р.

Література

1. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: Монографія / Відп. ред. М. О. Баймуратов. — К.: Юрид. думка, 2010. — 656 с.
2. Гамоля Н., Кадомська М. Всякому городу нрав і права // Галицькі контракти. — 2005. — № 35. — С. 58–61.
3. Камінська Н. В. Міське самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз: Навч. посіб. — К.: КНТ, 2010. — 232 с.
4. Кобилецький М. Магдебурзьке право як джерело рецепції римського права в Україні // Право України. — 2007. — № 8. — С. 121–125.
5. Кушнір Л. Б. Магдебурзьке право в межах сучасної Хмельниччини // Літопис Хмельниччини: Краєзнавчий зб. — Хмельницький, 2004. — С. 12–16.
6. Міське самоврядування в столиці України / За заг. ред. О. М. Невельова. — К., 2000. — С. 10.

7. Олуйко В. М., Слободянюк П. Я., Баюк М. І. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність: Монографія / За заг. ред. В. А. Смолія, П. Я. Слободянюка. — Хмельницький, 2005. — 399 с.

8. Павко А. Мати "страх Божий, правду, мудрость, расторопность, умеренность и милость для всех равную ..." // Віче. — 2006. — № 9–10. — С. 61–64.

9. Слободянюк П. Я. Соціальні аспекти магдебурзького права на Хмельниччині // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Кам'янець-Подільський, 1995. — С. 148–151.

Підвищення ефективності роботи органів місцевого самоврядування можливе завдяки переосмисленню значення Магдебурзького права на Поділлі, а також врахуванню міжнародного і вітчизняного досвіду з цієї проблеми. Адже це ще один крок на шляху до розвитку та посилення демократичних процесів у всіх сферах життєдіяльності суспільства і, зокрема, вдосконалення форм державного управління та місцевої влади в Україні.

Повышение эффективности работы органов местного самоуправления возможно благодаря переосмыслению значения Магдебургского права на Подолье, а также учитывая международный и отечественный опыт по данной проблеме. Ведь это еще один шаг на пути к развитию и усилению демократических процессов во всех сферах жизнедеятельности общества и, в частности, усовершенствования форм государственного управления и местной власти в Украине.

Improving the efficiency of local governments is possible by the reconsideration of the value of Magdeburg Right on Podillya, and also considering international and domestic experience with this problem. Because it is an another step towards the development and strengthening of democratic processes in all spheres of society and improving forms of governance and local authorities in Ukraine, in particular.

Надійшла 1 червня 2011 р.

ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ІСЛАМСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ ІРАН, ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ РОЗВИТКУ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30), с. 58–62

Ближній Схід багатий ресурсами і ринками, які становлять величезний інтерес для України. З року в рік зростає товарообіг України з країнами регіону, і він був би ще інтенсивнішим, якби Україна вела системну діяльність у близькосхідному регіоні. Однією з таких країн є Ісламська Республіка Іран.

Нині Близький Схід став одним з ключових центрів формування нової геополітичної та гео-економічної системи світу. Це обумовлено кількома факторами. По-перше, підвищується роль Близького Сходу в глобальній енергетичній системі. Ця роль відзначається довгостроковою стабільністю. За оцінками доповіді Центру стратегічних і міжнародних досліджень (Вашингтон, США) “Енергетичне майбутнє Близькосхідного регіону” (березень 2004), Близький Схід і далі відіграватиме домінуючу роль на світовому ринку нафти як мінімум упродовж двох наступних десятиліть, незважаючи на всі можливі структурні зміни. По-друге, на початку ХХІ ст. істотно зросло значення геостратегічних, гео-економічних, сировинних, людських ресурсів близькосхідного регіону для їх використання в геополітичному суперництві провідних центрів світової політики, передусім США і Євросоюзу [4].

Протягом 2004 р. головним завданням України з реалізації близькосхідного напрямку зовнішньополітичного курсу було закріплення ролі активного учасника геополітичних і гео-економічних процесів на Близькому Сході і подальше зміцнення відносин з близькосхідними країнами. Для України, яка визначила своїм головним стратегічним орієнтиром курс на європейську інтеграцію, головним на нинішньому етапі є його наповнення практичними рішеннями і діями. Це повною мірою стосується і питань координації та співпраці України в регіоні Близького Сходу зі Сполученими Штатами, Євросоюзом і трансатлантичним співтовариством у цілому. Досвід останніх років свідчить, що Україна перетворилася на помітно-

го учасника світової політики на Близькому Сході, насамперед завдяки своєчасному і досить кваліфікованому визначенню потреб і особливостей політики трансатлантичної співдружності в зазначеному регіоні і застосуванню їх у власних зовнішньополітичних ініціативах і діях.

Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004–2015 рр. “Шляхом європейської інтеграції” розглядає ринки Близького Сходу як найперспективніші для збуту української продукції машинобудівного комплексу та металопрокату, надання науково-технічних і будівельних послуг. Стратегія визначає, що в цих державах Україна могла б взяти активну участь у будівництві передусім об’єктів виробничої інфраструктури — мостів, доріг, трубопроводів, портів, аеродромів, залізниць, великих енергетичних і промислових об’єктів. Перспективним є розширення співробітництва з країнами близькосхідного регіону у військово-технічній сфері, спільне впровадження українських технологій з подальшим спільним освоєнням національних і регіональних ринків [1].

Чому Близький Схід цікавий і важливий для України? Насамперед, завдяки тій ролі, яку він відіграє в сучасній системі міжнародних відносин. Цілком очевидно, що той, хто грає на Близькому Сході, зв’язаний регіональними інтересами. Це близькосхідна нафта, ринки, подальший вихід в Центральну Азію, до Південної Азії, Середземномор’я. В Україні, традиційно, роль Близького Сходу і таких країн, як Сирія, Туреччина, Ліван, Єгипет, Іран недооцінюється. Скажімо, мало людей

знають, що товарообіг з Туреччиною перевищив 3 млрд дол., і тільки в минулому році виріс на 39 %. Торгівля з Сирією вже давно перевищила 1 млрд Ліван в Україні взагалі “terra incognita”, про яку згадують тільки в контексті нестабільності, яка періодично виникає в цьому регіоні.

Порівняно з іншими державами близькосхідного регіону відносини з Іраном відрізнялися найбільшою інтенсивністю, масштабністю та різноманітністю форм співробітництва. Іранською стороною неодноразово наголошувалося, що вона готова поставляти нафту і газ в Україну. Взаємодоповнюваність наших економік, відносна територіальна близькість, перспектива освоєння іранського ринку і виходу до південних транспортних мереж, безумовно, роблять вигідним іранський напрямок зовнішньоекономічних зв'язків і для державних компаній України, і для приватного підприємництва.

Незважаючи на в цілому успішний розвиток ірано-українських відносин, слід відзначити, що кінець 1990-х років позначився певним охолодженням у відносинах між Києвом і Тегераном, причиною якого певною мірою послужила відмова української сторони постачати харківські турбіни для Бушерської АЕС. Такий крок Україна зробила під жорстким тиском з боку США та Ізраїлю. Відмовившись від поставок турбін Ірану, Україна, за різними оцінками, втратила від 400–500 млн дол. (при оцінюванні враховували факт потреби Бушерської АЕС у чотирьох енергоблоках) до 1,4 млрд дол. (зважаючи ще й на втрачену можливість приєднання до інших енергетичних контрактів в Ірані) [7].

Напруження в ірано-українських відносинах було подолано лише нещодавно. Цьому сприяли зустрічі на вищому рівні між керівництвом України та Ірану в 2005 р. Варто зазначити, що товарообіг між Україною та Іраном з 500 тис. дол. США у 1992 р. зріс до 443 млн дол. у 2004 р., а в 2006 р. становив приблизно 595 млн дол. При цьому обсяги українського експорту в Іран у 40 разів перевищують показники імпорту з цієї країни.

Слід також зазначити, що своєрідним індикатором поглиблення українсько-іранської взаємодії у зазначених сферах стало посилення зацікавленості ділових кіл обох країн у взаємному спілкуванні та прискоренні динаміки економічної активності на ринках. Про це свідчить проведення спільних бізнес-форумів, конференцій і семінарів.

У цілому залучені до спільного виконання економічні проекти, що вимагають довгостроко-

вого співробітництва, використання сприятливих умов поживлення товарообміну, активізації приватнопідприємницької взаємодії ділових кіл обох країн, визначення загальних господарських інтересів у регіональних вимірах — усі ці напрями українсько-іранської співпраці є надійним фундаментом розвитку двостороннього партнерства на рівні стратегічної взаємозацікавленості.

В Україні поки що немає деталізованої концепції своїх національних інтересів на Близькому Сході, хоча значною мірою на сьогодні вони вже окреслені. Помітні і ключові елементи структури системи національних близькосхідних інтересів, які визначаються безпосередніми економічними потребами країни і необхідністю забезпечення її національної безпеки [2].

Ісламська Республіка Іран друга за обсягом світових запасів газу, отже, дослідження перспектив поглиблення двостороннього співробітництва набувають усе більшої значущості для України. Україна зацікавлена у збільшенні імпорту з Ірану, передусім за рахунок поставок енергоносіїв. Більше того, для України одним з найвигідніших варіантів збільшення двостороннього товарообігу є розрахунок іранської нафтою за українські товари. Ісламська Республіка Іран є одним з найбільших економічних партнерів України в регіоні Близького Сходу, країною, співпраця з якою має значний економічний інтерес для держави. Іран є перспективним ринком реалізації української продукції, крім того, актуальність співпраці підвищилась в останні роки, коли певні проблеми із закупівлями російського газу викликали необхідність диверсифікації джерел енергопостачання [8].

Останні роки довели необхідність пошуку альтернативних джерел енергопостачання для України. У сучасному світі енергетичний фактор може бути істотним важелем впливу не тільки на економічний, а й політичний суверенітет будь-якої країни. Іран займає друге після Росії місце у світі за кількістю газових родовищ і є потенційним кандидатом на роль постачальника енергоносіїв, тим більше, що іранське керівництво неодноразово висловлювало таку зацікавленість. Утім, незважаючи на економічну привабливість українсько-іранського співробітництва, воно навряд чи виправдає очікування в умовах загострення кризи навколо ядерної програми Ірану.

Дипломатичні зв'язки між Україною та Ісламською Республікою Іран були встановлені ще у 1991 р. (25 грудня), перше десятиліття відносин відзначалося достатньо статичним роз-

витком. Винятком є створення Міжурядової українсько-іранської спільної комісії з економічного та торговельного співробітництва (МСК) у 1996 р., і підписання контракту про спільне виробництво пасажирських літаків Ан-140 у 1997 р. На сьогодні договірно-правова база українсько-іранських відносин у цілому забезпечує юридичну основу для розвитку співробітництва між Україною та Ісламською Республікою Іран у політичній, торговельно-економічній та гуманітарній сферах. Між Україною та Іраном підписано 39 документів, 23 з яких вже вступили в силу. У правовій сфері врегулювання україно-іранських правовідносин встановлене міжвідомче співробітництво між органами юстиції України та Ісламської Республіки Іран. Зокрема, сторони цікавлять співпраця з обміну фахівцями, підготовка і перепідготовка кадрів [6].

Сучасна співпраця між Україною та Ісламською Республікою Іран базується на низці угод, які були досягнуті вже у новому тисячолітті. До них належать: Договір про основи взаємовідносин і принципи співробітництва між Україною та Ісламською Республікою Іран, Меморандум між Урядом України та Урядом Ісламської Республіки Іран про торговельно-економічне співробітництво на 2003–2007 рр. та Програма реалізації напрямків торговельно-економічного співробітництва між Урядом України та Урядом Ісламської Республіки Іран на 2003–2007 рр. (підписані в ході офіційного візиту колишнього Президента ІРІ С. М. Хатамі в Україну в жовтні 2002 р.).

Нині Україна та Іран співпрацюють у десятках проектів. Це партнерство у галузі виробництва пасажирських літаків для місцевих авіаліній Ан-140 (*Iran-140*) за українською ліцензією. ІРІ випускає 30 % вузлів, інші 70 % надходять в готовому вигляді з України. Контракт, підписаний у 1997 р. на складання першого Ан-140, завершився у жовтні 2000 р., а в лютому 2001 р. почалися його випробування. Можливе використання літака у військово-транспортній авіації. Модифікація *Iran-140MP* призначається для морського патрулювання, *Iran-140T* є тактичним транспортним варіантом.

Також розвивається співпраця в галузі виробництва авіаційних двигунів компанією “Мотор-Січ” і Компанією авіаційної промисловості Ірану, існує угода між Ісфаханським металургійним комбінатом, об’єднанням “Гаєм-ор-Реза” і компанією “Азовімпекс” про поставки коксового обладнання в Іран; триває співпраця в галузі виготовлення і ремонту в Ірані газових компресорів,

нафтової та газової промисловості, нафтохімії. З 2001 по 2006 р. товарообіг між двома країнами збільшився майже втричі (з 165 до майже 595 млн дол. США) [6].

На тлі конфронтації України із західними країнами політичні і, в першу чергу, економічні відносини з Іраном доволі оптимістичні. Наявність спільних інтересів і відсутність протиріч сприяють зближенню двох країн. Втім, на шляху до іранських ринків Україні доведеться зіткнутися не стільки зі Сполученими Штатами, скільки з Євросоюзом.

Проте на тлі відносин з Європою і США, які стали більш ніж прохолодними, Україні гостро необхідні нові ринки збуту продукції. Як відзначають експерти з економічних питань Міжнародного інституту порівняльного аналізу, “базові промислові галузі України — металургія, текстильна, хімічна промисловість — останнім часом почали втрачати свої ринки збуту в США і в Росії. Виходячи з цього, з’явилася необхідність пошуку нових ринків. Такими можуть бути країни арабського світу”.

Таким чином, погляди української влади і підприємницьких кіл закономірно звернулися на Близький Схід, зокрема на Іран. Широко відомо, що саме в іранському місті Ісфахан було розпочато ліцензійне виробництво українських Ан-140, а в травні поточного року Україна задекларувала намір створити з іранцями спільне підприємство зі збору потужних газових турбін. Україна та Іран не мають будь-яких розбіжностей, здатних серйозно затімарити двосторонні політичні чи економічні відносини. Нині Україна працює над контрактом щодо продажу Ірану 50 літаків типу Ан-148. Зараз між Тегераном і Києвом ведеться підготовка до підписання цього контракту найближчим часом. А наприкінці літа Харківський завод “Електроважмаш” підписав крупний контракт на постачання устаткування для теплової електростанції в Ірані. Завод постачатиме обладнання теплової електростанції “Бісотоун”, розташованої в західній частині Ірану. Підприємство підписало контракт на виробництво двох комплектів турбогенераторів ТГВ-320-2ПТЗ номінальною потужністю 320 МВт кожен з іранською компанією “*Azarab Energy*”. Вартість контракту не розголошується. Мова йде про кілька десятків мільйонів євро. Завод повинен виконати замовлення протягом двох років.

Перспективною для Української держави вважається співпраця з Іраном у галузі енергети-

ки, зокрема, залучення України до міжнародного газового проекту, який передбачає транспортування іранського, азербайджанського і туркменського газу до Європи. Велику зацікавленість у цьому проекті мають обидві сторони, однак можливості його втілення в життя загрожує як існування конкурентних міжнародних проектів, так і непроста міжнародна ситуація, що склалася навколо іранської ядерної програми. Разом з тим, перспективи майбутньої співпраці України з Іраном істотно ускладнюються кризою, що склалася навколо ядерної програми Тегерана. З 2003 р. Тегеран обрав курс на створення власного ядерного паливного циклу, який відкриває шлях до створення ядерної зброї. Згідно з коментарями іранського керівництва держава має на меті створення виключно мирної атомної енергетики [3].

Окремий інтерес представляє регіональне співробітництво з Іраном. Серед українських експортерів на іранському ринку виділяються підприємства, контрольовані донецькою фінансово-промисловою групою. Інтерес донеччан до південних держав обґрунтований. Іран посідає друге місце у світі за запасами природного газу, відстаючи тільки від Росії, а також є одним з найбільших власників запасів нафти. Водночас, асортимент продукції, виготовленої Індустріальним союзом Донбасу, — труби, обладнання для нафтогазової галузі, — може задовольнити потреби іранського паливно-енергетичного комплексу.

Поглиблення двостороннього економічного співробітництва України з Іраном до рівня стратегічної залежності, яким є енергопостачання, пов'язане з низкою ризиків для Української держави. Незважаючи на певні політичні та економічні дивіденди, які Україна може отримати від залучення Ірану до головних імпортерів газу і нафти, негативні наслідки такого співробітництва можуть переважити очікувану користь.

Виятком може стати залучення України до широких енергетичних проектів європейського масштабу, гарантом яких будуть впливові європейські країни — стратегічні партнери США. Крім того, необачним було б і припинення розвитку вже існуючого потенціалу співробітництва. Національні інтереси України на Близькому Сході вимагають першочергового розвитку економічних відносин з країнами регіону, які визначаються традиційними (за часів СРСР) торговельно-економічними зв'язками, значним обсягом товарних ринків та їх віднос-

ною невибагливістю, щорічно зростаючим товарообігом із стійким позитивним для України сальдо, перспективами збуту продукції військово-технічного призначення та ремонту військової техніки і озброєння радянських зразків, наявністю запасів сировинних та енергетичних ресурсів, можливостями участі в реалізації перспективних проектів розвитку інфраструктури цих країн, надання транзитних послуг для руху їхніх товарів як на європейські ринки, так і в зворотному напрямку.

Можливості Ірану в галузі забезпечення транзиту перетворили цю країну в один з найбільших світових торгових перехрестів, яскравим прикладом чого в минулому був Великий шовковий шлях. Хоча ще й досі не відкрито багато корисних копалини, що знаходяться в надрах Ірану, можна сміливо сказати, що Іран — одна з найбагатших країн світу на корисні копалини і нафту.

Іран є для України одним з перспективних економічних партнерів у регіоні Близького Сходу. Основна увага у відносинах між двома країнами приділяється розширенню сфер і обсягів торговельного обороту, встановленню і зміцненню прямих контактів між господарськими структурами двох країн, насамперед у сферах літакобудування, машинобудування, виробництва нафтогазового устаткування, залізничних вагонів, енергетичних установок, обладнання для гірничодобувної галузі.

Згідно з даними Держкомстату експорт товарів з України за сім місяців 2010 р. виріс на 33,3 % — до 27,335 млрд дол., імпорту — на 30,1 %, до 30,789 млрд дол. Як вже було сказано, сальдо торгівлі товарами стало погіршуватися з червня: якщо за підсумками п'яти місяців воно було краще торішнього значення на 8,3 %, то за підсумками півріччя вже перевищило показник 2009 р. на 2 % і досягло 2,515 млрд дол.

Експорт товарів з України в Іран у першому півріччі виріс на 33,5 % — до 23,098 млрд дол., імпорту — на 29,6 %, до 25,613 млрд дол. Згідно з даними Держкомстату за січень-липень 2010 р. коефіцієнт покриття імпорту експортом становив 0,89 (за сім місяців 2009 р. — 0,87). Зовнішньоторговельні операції Україна здійснювала з партнерами з 208 країн світу.

Як повідомлялося раніше, в січні-червні імпорту товарів перевищив експорт на 2514,9 млн дол. Протягом 2010 р. сальдо торгівлі товарами поліпшилося на 12848,2 млн дол. порівняно з 2009 р. (у 2009 р. негативне сальдо становило 18580,9 млн дол.) [4; 8].

У 2010 р. імпорт товарів перевищив експорт на 18531,9 млн дол. Протягом 2010 р. сальдо торгівлі товарами погіршилося на 7210 млн дол. порівняно з 2009 р. (у 2009 р. негативне сальдо становило 11321,9 млн дол.). Отже, складно переоцінити значення розширення і зміцнення відносин між Україною та Ісламською Республікою Іран, оскільки Іран зберігає свій вплив, хоча і непрямий, на події на всьому Близькому Сході. Цей вплив двоїстий, не завжди зконцентрований та ефективний, що пояснюється потужними суперечностями в таборі тих, хто відповідальний за ухвалення політичних рішень. Саме ця обставина визначає при підвищеній динамічності іранської зовнішньої політики її невисоку результативність в тому, що стосується впливу на систему регіональних відносин. Однак цей фактор не варто применшувати, бо Іран має в своєму розпорядженні великий фінансовий і культурний потенціал, небезпека мобілізації якого в руйнівних цілях зберігається, незважаючи на присутність у керівництві осіб, які відмовляються від найбільш одіозних форм зовнішньої діяльності іранської ісламської революції.

Література

1. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003) / Відп. ред. С. В. Віднянський. — К.: Генеза, 2004. — 616 с.
2. Кулагина Л. М., Ахмедов В. М. Иран выходит из изоляции // Иран: ислам и власть : Сб. ст. — М., 2001. С. 149–163.
3. Серов Д. Новые перспективы и задачи Украины на Арабском Востоке // Востоковедный сб. — Вып. 6. — М., 2004. — С. 94–101.
4. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки — 2004 // В. Швед / Близькосхідна політика України у контексті сучасного геополітичного протистояння на Близькому Сході.
5. Україна і сучасний Схід: стан і перспективи співробітництва // Наук. вісн. Дипломатичної акад. України. — Вип. 8. — К., 2006. — С. 244–320.
6. Ушаков В. А. Дипломатические отношения ИРИ и перспективы их развития в начале третьего тысячелетия (2000–2010 гг.) // Новые тенденции в международных отношениях в Азии / Отв. ред. А. М. Хазанов. — М., 2002. — 273 с.
7. Українсько-іранські відносини // <http://ukraineinfo.gov.ua/main/ua/publication/content/1045.htm>
8. Україна та Іран встановили міждержавні стосунки / <http://www.minjust.gov.ua/0/news/2698>

Розглянуто сучасну співпрацю, що базується на низці угод між Україною та Ісламською Республікою Іран. Основна увага у відносинах між двома країнами приділяється розширенню сфер і обсягів торговельного обороту, встановленню і зміцненню прямих контактів між господарськими структурами двох країн.

Рассмотрено современное сотрудничество, которое базируется на ряде соглашений между Украиной и Исламской Республикой Иран. Основное внимание в отношениях между двумя странами уделяется расширению сфер и объемов торгового оборота, установлению и укреплению прямых контактов между хозяйственными структурами двух стран.

The article says about the current cooperation, which is based on a series of agreements between Ukraine and the Islamic Republic of Iran. The focus in the relationship between the two countries on increasing the scope and volume of trade, the establishment and strengthening of direct contacts between the economic structures of the two countries.

Надійшла 4 травня 2011 р.

РОЛЬ І ВПЛИВ СВІТОВИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30), с. 63–67

Питання формування сучасного типу державного службовця та проблеми кадрового забезпечення державного управління в сучасних умовах нині постають як багатоаспектний, багатогранний і складний процес, що має свої особливості. Висхідною засадою щодо практичного розв'язання цього питання є кардинальні світові та національні трансформаційні процеси, які зумовлюють характер і особливості державного устрою окремих країн, визначають специфіку й особливості функціонування соціумів.

Сучасний світ перебуває під величезним впливом інтеграційних і глобалізаційних процесів, системних криз та суспільних трансформацій. Ці процеси значною мірою є закономірними, оскільки у ХХІ ст. людство увійшло з небаченими раніше науково-технічними досягненнями, хоча водночас і з великими загрозами навіть глобальної катастрофи, про що, зокрема, детально свідчать дослідження відомого американського вченого Д. Медоуза, який порівнював сучасний глобалізм з “Титаніком”, який рухається у напрямку глобального айсберга — катастрофи.

Інтеграція та світова глобалізація стали однією з важливих причин зміни політичної карти світу, яскравими прикладами якої стали процеси розпаду колишнього СРСР, міжнародної соціалістичної системи, появи на карті світу нових держав. Світ не лише став багатополярним: з'явилися такі процеси, як демократична глобальна інтеграція, глобальний солідаризм, міжнародний тероризм і т. ін. Виникла і загострилася екологічна проблема, на порядок дня вийшли проблеми сталого розвитку суспільств, прискорилися процеси економічної, соціальної, духовної трансформації і модернізації. Та головною проблемою останнього двадцятиліття є проблема кардинальної зміни політичних систем багатьох суспільств, формування нових засад державності, а відтак, по-іншому постали і проблеми управління, і насамперед державного управління.

Центральною проблемою, що принципово зумовлює зміну всього державного управління в

сучасній Україні, є, власне, існуюча зміна моделі держави, державного устрою, соціально-економічної системи. Такі кардинальні трансформації українського соціуму доволі ґрунтовно досліджені В. Будкіним, В. Горбатенком, В. Єременком, В. Кременем, М. Михальченком та іншими вітчизняними фахівцями. Йдеться про трансформації: а) політичної системи суспільства; б) економічних механізмів господарювання (перехід від планово-розподільчої до ринкової економіки); в) формування громадянського суспільства; г) становлення нових засад, норм і цінностей духовного життя. Закономірно, що однозначного визначення сутності такого перехідного суспільства у вітчизняній науці (і не лише у ній) немає. Найчастіше вживаються поняття “посттоталітарне суспільство”, “постсоціалістичне суспільство”, “пострадянське суспільство”, “перехідне суспільство”, “трансформаційне суспільство” і т. ін. Його ще називають: “слабке суспільство” (В. Кремінь, Д. Табачник, В. Ткаченко); “несистемне, хаотичне суспільство” (М. Михальченко, В. Журавський, В. Танчер); “суспільство кардинальних перетворень” (В. Ворона, Є. Головаха) тощо.

За всієї різноманітності пояснення сутності суспільства і вживаної термінології у цілому, все ж йдеться про зміну моделі суспільства, а відтак і управління ним та процесами, що в ньому відбуваються.

Не вдаючись у більш детальний розгляд питань трансформаційних змін і процесів україн-

ського суспільства, вкажемо на те, що є головним — від чого залежить ефективність будь-яких управлінських процесів і рішень. На думку українського соціолога М. В. Туленкова, ефективність будь-якого керованого соціального об'єкта залежить від трьох важливих умов: 1) сприятливого навколишнього середовища; 2) правильно сформульованої стратегії (або довготривалої мети); 3) якості людських ресурсів (йдеться про тих, хто здійснює управління). При цьому більшість фахівців вважають, що інші (класичні) фактори виробництва взагалі — праця, капітал, технології та ін. — це просто результат зазначених вище умов. Більше того, праця і капітал, свого часу, є не чим іншим, як результатом третього, тобто — якістю управлінського (людського) потенціалу. Тут доцільно навести думку українського фахівця в галузі управління В. Колпакова, який вважає, що в Україні існує не криза в економічній сфері, а криза саме в управлінні. “В Україні, — пише автор, — роль, місце і важливість управління не зрозуміла і недостатньо враховується у стратегічному управлінні, в кадровій політиці. При розробці концепції розвитку країни до 2010 р. державні структури взагалі забули про концепцію державного управління як таку” [2, 95].

Інший блок проблем управління вочевидь пов'язаний з недостатньою, а то й взагалі незрозумілою сутністю управління, що стосується і державного управління. Відомий український психолог Н. Л. Коломінський постійно наголошував на тому, що ефективність управлінської дії, діяльності передусім залежить від психологічних аспектів, від соціально-психологічних механізмів розробки і реалізації рішень, які є предметом спільної, сумісної дії людей. Основною передумовою успішної діяльності керівника він вважав загальнопсихологічні механізми розробки, прийняття і подальшої реалізації управлінських рішень. Для цього потрібне гармонійне поєднання інтелектуальних, емоційно-вольових, комунікативних компонентів, які в сумі і забезпечують успіх у діяльності керівника. Хоча відомо, що при підготовці, підвищенні кваліфікації державного службовця психологічним компонентам приділяється найменше уваги. На перший план висувуються освітня, професійно-ділова підготовка, що, зрозуміло, ніхто не заперечує. Психологічні ж якості збагачують комунікативні можливості і умови діяльності в державному управлінні, а тому саме взяття їх на озброєння має бути важливим компонентом у підготовці і діяльності.

Сам по собі механізм державного управління в суспільстві, що радикально трансформується, має притаманні саме йому риси, до яких належать:

- радикальність перетворень. Йдеться не лише про суспільні перетворення, а й про принципову зміну самої системи державного управління;
- еволюційність. Доцільним вважається прогресивний, поступальний розвиток суспільства, на який передусім зорієнтовані і сподіваються його громадяни;
- інноваційні орієнтації і потреби. Суспільства трансформаційного стану не можуть бути спрямовані до кращих рис і якостей, якщо не будуть використовуватися задля їх розвитку різноманітні інновації.

Це, однак, не означає, що такі суспільства мають виключно, або здебільшого, позитивні результати у своєму розвитку. Такий розвиток, на жаль, часто просто імітується, подається як неіснуюча реальність. Подібна ситуація характерна і для системи державного управління. А тому йдеться про діалектичне поєднання в державному управлінні і традиційних підходів (від них водночас позбавитися просто неможливо), і нових, або інноваційних, без яких позитивний поступальний розвиток державного управління є абсолютно неможливим.

Ще однією принциповою особливістю державного управління в суспільствах, що трансформуються, є те, що в таких суспільствах видозмінюються відносини між державним управлінням і різноманітними громадськими утвореннями (громадські організації, фонди, консультативно-дорадчі ради та ін.), які беруть все більш активну участь у публічному обговоренні, оцінюванні, а то і просто підтримці або лобіюванні державних проєктів, програм, рішень, здійсненні громадського контролю за їх виконанням. У такий спосіб здійснюється своєрідний контроль за державним управлінням, його соціальна оцінка.

Схарактеризована особливість є закономірною в контексті розвитку громадянського суспільства взагалі, подальшої демократизації суспільних відносин.

Підкреслюючи величезну роль і значення в суспільних трансформаціях саме державної служби, українські дослідники-управлінці О. Д. Лазор та О. Я. Лазор зазначають, що “найважливіші соціально-економічні перетворення в багатьох країнах розпочиналися саме зі зміцнення державної служби. Зокрема, це реформи генерала Шар-

ля де Голя у Франції, прем'єр-міністра Маргарет Тетчер у Великобританії, Президента Ерхарда у Німеччині, прем'єр-міністра Лешика Бальцеровича у Польщі тощо" [3, 10].

Принципово важливим аспектом трансформаційних процесів, притаманних сучасній Україні, є саме той, що пов'язаний із цілепокладанням розвитку українського суспільства взагалі. Дбаючи про радикальні суспільні зміни і трансформації, які в кінцевому результаті мають дати нову якість українського соціуму, маємо постійно пам'ятати, що головним і універсальним компонентом будь-якої суспільної системи є саме людина як суспільне ество. Безпосередньо людина була і залишається тим кінцевим і неділимим елементом, який, прямо чи опосередковано вступаючи у взаємозв'язок і взаємодію з іншими людьми, утворює найрізноманітніші людські спільноти: сім'ю, трудовий колектив, громадську організацію, державу, врешті — суспільство загалом.

Якщо вести мову про те, які державні управління нині потрібні Україні, то варто нагадати результати дослідження, здійсненого свого часу фахівцями Стенфордського дослідницького інституту США, які виокремили чотири основних категорії населення відповідно до систем людських якостей, стилю і укладу життя: "ті, що рухаються бідністю"; "ті, що стимулюються зовні"; "ті, що стимулюються із середини"; "ті, що є інтегрованими". Швидше за все, у контексті державних службовців нас цікавить саме четверта категорія громадян.

Також важливим моментом трансформаційних перетворень у сучасній Україні є той, що пов'язаний із психологією її громадян. Має місце своєрідний розкол у свідомості між тими, хто представляє пострадянську, посткомуністичну консервативну частину населення, яка продовжує жити у радянській системі координат, і групами населення, що найактивніше втягнуті у нові, модернізаційні процеси, у зміни і трансформації. Перших ще називають прихильниками так званого російського шляху, а других — прихильниками західних, демократичних цивілізацій.

За таких умов державне управління має перебудовуватися насамперед на впровадженні відповідних правових процедур, що пов'язані із становленням нової політичної системи, демократичних відносин між усіма її структурами й елементами. З іншого боку, має сформуватися справді дієве громадянське суспільство, яке повинно забезпечити ефективне громадське самоврядування народу. У поєднанні першого і другого можливий модернізаційний розвиток України. Тут йдеться про доко-

рінну зміну саме ідеології державного управління. Більшість фахівців з державного управління вважають, що це можливо за умов, коли:

а) сформовано саме демократичну державу, в якій державний апарат щонайтісніше пов'язаний із суспільством, має від нього відповідну підтримку й довіру;

б) створено такі організаційні структури державного управління, завдяки яким усі його ланки діють чітко, взаємопов'язано і результативно;

в) у державному апараті в цілому налагоджено механізми прямих і зворотних зв'язків, які дають можливість постійно відслідковувати хід і результати реальних процесів державного управління.

Державне управління, передусім в умовах трансформаційних змін, має забезпечити найоптимальніше використання усіх наявних ресурсів розвитку суспільства, розробку й організацію здійснення стратегії суспільного розвитку, забезпечення контактів і плідної співпраці з іншими державами, міжнародними колективними організаціями — ООН, Світовим банком, Радою Європи та ін. Водночас, — і це цілком природно і об'єктивно, — стан державного управління в Україні значною мірою залежить від того, чи прийде до такого управління нова генерація менеджерів — державних управлінців.

Щодо державного управління у сучасній Україні, то багато сподівань покладається на здійснювану адміністративну реформу, в ході якої ставиться на меті:

- формування ефективної і дієвої виконавчої влади як на центральному, так і на місцевому рівнях управління;
- формування сучасної системи ефективного місцевого самоврядування;
- організація на принципово нових засадах усього державного управління та відповідних служб в органах місцевого самоврядування;
- створення більш сучасної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців;
- перебудова усієї системи управління фінансами, і насамперед — у державному будівництві;
- формування ефективної системи управління державним сектором економіки;
- розробка і запровадження більш дієвої й ефективної системи державного контролю [6].

У цілому реформування усієї системи влади та, зокрема, державного управління має бути відповідним чином науково і ресурсно забезпеченим.

Виокремлюючи особливості управління персоналом державних установ в умовах трансформаційних змін та системних криз, притаманних багатьом суспільствам, у тому числі і новітній Україні на сучасному етапі державотворення, вкажемо на те, що ряд українських дослідників, у тому числі Н. М. Семенова, пропонує будувати управління з дотриманням таких його принципів:

- комплексності. Мається на увазі розробка і реалізація системи відповідних антикризових заходів у відповідній сфері державного управління;
- оптимальності. Йдеться про оптимізацію всього інструментарію управління — форм, методів, засобів тощо;
- ефективності. Мова йде про максимальне використання усіх засад і умов управління з метою отримання максимального результату;
- гнучкості. Вважається, що управління будь-якими процесами має здійснюватися з оптимальним вибором методів і засобів, відповідно до їх ефективності;
- реалістичності. Для управління мають вибиратися засади, що виходять з об'єктивної, реальної оцінки стану справ;
- адаптивності. Будь-які управлінські дії мають постійно, зі зміною умов і обставин коригуватися з тим, аби давати максимально позитивний результат;
- оперативності. Управлінські рішення, дії мають носити оперативний характер щодо їх використання. Для цього здійснюється постійний моніторинг соціальної ситуації з виявленням тих проблем, які в першу чергу потребують усунення;
- об'єктивності. Йдеться про реалізм і максимально точну оцінку ситуації, завдяки чому можна достатньо точно і своєчасно вибирати управлінські рішення, вчиняти дії.

Така система принципів не повинна сприяти домінуванню якихось окремих з них. Вона одночасно потребує синтезу, обрання й використання тих форм і методів управління, які є найоптимальнішими, найбільш придатними у реальному стані справ будь-якої сфери державного управління і функціонування держави загалом.

Зазначимо, управління персоналом державних установ у даному випадку виявляє себе як безупинний, послідовний процес, що спрямований на цільову зміну мотивації і стимулювання державних службовців задля отримання від них максимальної віддачі в діяльності, досягнення помітних кінцевих результатів у праці.

Державне управління не можна відділяти не лише від управління в певних сферах, а й від тих соціально-економічних, політичних та інших процесів, що мають місце у світі загалом. Тому природно, що фахівці різних галузей знань в Україні шукають оптимальний варіант поєднання глобальних процесів з розв'язанням конкретних проблем трансформації нашого суспільства в ринкове, інформаційне, соціально орієнтоване, відкрите. При цьому, в державному управлінні в цілому тісно поєднуються три складові: концептуальні засади державного управління (яким воно має бути концептуально, цілісно); моделі державного управління; механізми практичної реалізації моделей і механізмів. По суті, державне управління має зреалізувати основне завдання — діалектично поєднати державу й суспільство. При цьому окремі фахівці в галузі державного управління (наприклад, М. Туленков) вважають, що вищим рівнем державного управління є все ж політичне управління, яке дає можливість гармонізувати наявні суперечливі інтереси в суспільстві і виробити рішення, що дадуть змогу швидко й результативно досягти позитивних суспільних змін.

Будь-яка державна політика завжди орієнтована і здійснюється за відомим трикутником: суспільство, держава, особистість. Українське суспільство, як і всі інші, не лише принципово змінюється, воно входить у світові інтеграційні, глобалізаційні процеси. Держава радикально змінюється насамперед як політична система, а особистість формується у принципово іншій системі цінностей, інтересів, умов життєдіяльності. Як зазначає український філософ В. Князев: “Нині державне управління переходить з феномену цивілізації у феномен культури”. “Державне управління, — продовжує він, — має відповідати, заради чого існує держава: чи це машина для обслуговування державного апарату, чи громадянське суспільство, а отже — кожна людина” [1, 25].

Існують різні погляди щодо управління, однак вважаємо, що найкраще, з точки зору характеристик “гарного управління”, це зроблено Л. В. Сморгуновим. Він виокремлює ключові характеристики такого управління:

- участь (усі громадяни мають голос у прийнятті рішень — безпосередньо або за допомогою легітимних інститутів, що представляють їхні інтереси; така широка участь будується на свободі асоціацій і слова, а також на здатності до конструктивного діалогу);

- верховенство права (чесність і неупередженість правових структур, особливо тих, які забезпечують дотримання прав людини);
- прозорість (свобода інформації; її повнота й доступність для всіх, хто в ній зацікавлений);
- чутливість (усі інститути оперативно реагують на потреби громадян);
- орієнтація на згоду (дотримання балансу інтересів для досягнення широкого консенсусу з питання про те, що найбільше відповідає потребам групи і якими способами, за допомогою яких процедур цього слід домогтися);
- результативність і дієвість (максимально ефективне використання ресурсів для задоволення потреб громадян);
- підзвітність (уряд, приватний бізнес і структури громадянського суспільства підзвітні громадськості й інституціональним носіям прав);
- стратегічне бачення (лідери й громадськість виходять із довготривалих перспектив управління й розвитку особистості і чітко уявляють собі ті заходи, які необхідні для їх реалізації) [5, 251].

Література

1. Державне управління перехідних суспільств в умовах глобалізації // Матеріали засідання круглого столу, організованого Фондом інтелектуальної співпраці "Україна — XXI століття". — К.: Українські пропілеї, 2001. — 32 с.
2. Колпаков В. М. Особливості управлінської кризи в умовах трансформації українського суспільства // Проблеми управління в переходном обществе на пороге XXI века: Сб. науч. трудов. — К., 1999. — 581 с.
3. Лазор О. Д., Лазор О. Я. Державна служба в Україні: Навч. посіб. — 3-тє вид., допов. і перероб. — К.: Дакор, 2006. — 560 с.
4. Медоуз Д. Пределы роста. — М., 1975. — 521 с.
5. Сморгунев Л. В. Государственная политика и управление: Учебник: В 2 ч. — Ч. 1. Концепции и проблемы государственной политики и управления / Под. ред. Л. В. Сморгунева. — М.: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2006. — 384 с.
6. Указ Президента України "Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні" від 22 липня 1998 р. № 810 // Вісн. держ. служби України. — 1998. — № 3. — С. 7–8.

Порушено актуальні проблеми становлення державної служби під впливом світових та національних трансформаційних процесів.

Подняты актуальные проблемы становления государственной службы под влиянием мировых и национальных трансформационных процессов.

This article deals with actual problems of Public Administration under world's and national transformational processes.

Надійшла 15 червня 2011 р.

ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ ЦИВІЛІЗАЦІЙ У ХХІ ст.

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30), с. 68–74

Завдання прогностичного підходу — виявити можливі або бажані варіанти розвитку об'єкта для наступної оптимізації планів, програм, проектів; виявити всі можливі варіанти розвитку і вирішення різних проблем майбутнього, його взаємовиключні варіанти, стихійні і свідомі процеси, визначити їх часові та просторові параметри.

Політичне прогнозування (від грец. *prognosis* — передбачення, що передбачає пізнання) — це передбачення перспектив розвитку будь-яких політичних явищ і процесів, тобто передбачення майбутнього, найближчого або більш далекого, заснованого на вивченні того, що має місце сьогодні або було вчора, в минулому взагалі, з'ясування тенденцій розвитку. Політичним прогнозуванням, як і прогнозуванням взагалі, люди займаються не з “любові до мистецтва”, і навіть не стільки для того, щоб перевірити можливості свого інтелекту і “зазирнути” в майбутнє, скільки з практичних потреб оптимального програмування й управління в тій чи іншій сфері суспільного життя.

У західних дослідженнях, коли говорять про майбутнє, вживається термін “футурологія” (від лат. *futurum* — майбутнє і грец. *logos* — слово, думка), під яким розуміється в широкому сенсі загальна концепція майбутнього Землі і людства, у вузькому — наука про майбутнє, що займається систематизованим вивченням прогнозованих процесів. Цей термін ввів в обіг німецький політолог О. Флехтгейм, який нарахував понад сто планетарних моделей майбутнього. Термін “футурологія” багато до чого зобов'язує, особливо тоді, коли під ним розуміють не просто вчення, а науку про майбутнє. Футуролог використовує натхнення й дослідження у різних пропорціях. Цей термін виключає тих, хто передбачає майбутнє надприродними способами, а також тих, хто передбачає недалеке майбутнє або легко передбачені варіанти розвитку подій. Наприклад, економісти, які передбачають зміни процентних ставок протягом наступного ділового циклу, футурологами

не є, на відміну від тих, хто передбачає відносно багатство націй через покоління.

Футурологи також мають ряд спільних рис з авторами наукової фантастики, а деякі письменники сприймаються як футурологи або навіть виступають з футурологічними статтями (наприклад Артур Кларк, Станіслав Лем). Інші письменники часто відкидають цей ярлик. Наприклад, у вступі до “Лівої руки тьми” Урсула Ле Гуїн писала, що прогноз — це справа пророків, ясновидців і футурологів, але не письменників: “справа письменника — брехати”. Футурологи мають дуже змішану репутацію й історію успіхів. З очевидної причини вони часто екстраполюють сучасні технологічні і суспільні тенденції і вважають, що вони розвиватимуться такими самими темпами в майбутньому, проте технічний прогрес в реальності має власні шляхи і темпи розвитку. Наприклад, багато футурологів 50-х років ХХ ст. вірили, що в наші дні космічний туризм буде повсюдно поширеним явищем, але проігнорували можливості усюдисущих дешевих комп'ютерів. З іншого боку, багато прогнозів були точними.

У футурології на Заході та в соціальному прогнозуванні на Сході важливе місце відводиться політичному прогнозуванню. Політичне прогнозування — це розробка уявлення про становище, функціонування і напрями змін соціально-політичних систем у різні періоди у майбутньому. Об'єктом такого роду прогнозів можуть бути функціонування і розвиток різноманітних політичних систем, починаючи від всесвітньої макросистеми політичних відносин і до політичних систем різноманітних країн та їх політич-

них установ, політичних партій, конкретних ситуацій та ін. Політичне прогнозування виконує низку найважливіших функцій: по-перше, дає інформацію про майбутнє; по-друге, визначає можливі й оптимальні шляхи, засоби і способи досягнення поставленої мети; по-третє, активно впливає на формування майбутнього.

Про світ майбутнього у тому чи іншому ракурсі говорять такі вчені, як С. Хантінгтон, Ф. Фукуяма та А. П. Федотов. Розглянемо більш детально їхні погляди на можливі світові моделі розвитку суспільства.

Фундаментальна стаття професора **С. Хантінгтона** “Зіткнення цивілізацій?” справедливо оцінюється як велике явище у світовій політичній науці. Незважаючи на знак питання в її назві, що, очевидно, має означати деякий сумнів автора, чи буде зіткнення цивілізацій у XXI ст., весь її зміст свідчить про те, що таке зіткнення буде.

С. Хантінгтон виходить з того, що в народжуваному новому світі основним джерелом конфліктів буде вже не ідеологія і не економіка, а культура, точніше, різниця культур, що лежать в основі різних цивілізацій. Нація-держава залишиться головною дійовою особою в міжнародних справах, але найбільш значущі конфлікти глобальної політики розгортатимуться між націями і групами, які належать до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій стане домінуючим чинником світової політики.

У науковій літературі — філософській, соціологічній, історичній — дається багато визначень цивілізації. Визначення, дане Хантінгтоном, одне з найдаліших. Визначаючи цивілізацію як культурну спільність найвищого рангу (наступний ступінь складає вже те, що відрізняє рід людський від інших видів тварин), він пропонує розрізняти в ній дві сторони — об’єктивну і суб’єктивну. Об’єктивну сторону цивілізації складають мова, історія, релігія, звичаї, інститути; суб’єктивну — самоідентифікація людей, тобто що вони самі про себе думають, до якої цивілізації відносять. У сучасному світі існують 7–8 великих цивілізацій: західна, православно-слов’янська, ісламська, індуїстська, конфуціанська, японська, латиноамериканська і, можливо, африканська [6].

Американський учений вважає, що найбільші конфлікти майбутнього можуть розвернутися вздовж лінії “розлому” між цивілізаціями в силу таких факторів.

1. Цивілізації несхожі за своєю історією, мовою, культурою, традиціями і, що найважливіше — релігією. Люди різних цивілізацій по-

різному дивляться на стосунки між Богом і людиною, індивідом і групою, громадянином і державою, батьками і дітьми, чоловіком і дружиною, мають різні уявлення про співвідношення значущості прав і обов’язків, свободи і примусу, рівності й ієрархії. Ці відмінності склалися століттями і не зникнуть у доступному для огляду майбутньому. Вірніше за все, не зникнуть взагалі. Вони більш фундаментальні, ніж відмінності між політичними ідеологіями та політичними режимами [1, 41].

2. Світ стає більш тісним. Взаємодія між народами різних цивілізацій посилюється. У цьому не було б нічого поганого — навіть навпаки, якби це не призводило до такого зростання цивілізаційної самосвідомості, що культивує вороже ставлення до представників інших цивілізацій.

3. Одне з домінуючих соціальних явищ кінця XX ст. — відбувається десекуляризація світу, тобто відродження релігії після “атеїстичних” явищ XVII — першої половини XX ст. Цей своєрідний “реванш Бога” нерідко відбувається у формі воєнничих фундаменталістських, непримиренних з іншими релігіями рухів. Релігія розділяє людей ще більш різко, ніж етнічна, національна належність. Людина може бути напівфранцузом і напіварабом і навіть громадянином обох цих держав. Куди складніше бути напівкатоликом і напівмусульманином.

4. У класових та ідеологічних конфліктах ключовим було питання: на чиєму ти бої? І людина могла вибирати — на чиєму вона бої, або змінювати бік. У конфлікті ж цивілізацій питання ставиться інакше: хто ти є? І людина, за загальним правилом, не може вибирати собі цивілізацію, і не може змінювати її.

5. Цивілізаційний фактор відіграє дедалі зростаючу роль у процесах регіональної економічної інтеграції. Так, Європейське співтовариство базується на загальних засадах європейської культури та західного християнства. Культурно-релігійна схожість лежить в основі Організації економічного співробітництва, що об’єднує десять неарабських мусульманських країн: Іран, Пакистан, Туреччину, Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменію, Узбекистан і Афганістан [1, 49].

Завершуючи свій вражаючий аналіз основних факторів, що ведуть людство до конфлікту цивілізацій, Хантінгтон дійшов такого висновку: конфлікт цивілізацій розгортається на двох рівнях: на мікрорівні і на макрорівні. На мікрорівні групи, що живуть уздовж ліній розлому між цивілі-

заціями, ведуть боротьбу, часто кровопролитну, за землі і владу один над одним. На макрорівні країни, що належить до різних цивілізацій, суперничають через вплив у військовій та економічній сфері, борються за контроль над міжнародними організаціями і третіми країнами, намагаючись затвердити власні політичні та релігійні цінності.

Цей загальний прогноз Хантінгтон уточнює таким чином:

1) головними осями міжнародної політики можуть стати відносини між Заходом і рештою світу;

2) у найближчому майбутньому основні конфлікти розгоратимуться через взаємини між Заходом та ісламсько-конфуціанськими країнами.

Отже, з позицій короткострокової вигоди інтереси Заходу потребують: зміцнення співробітництва і єдності в рамках власної цивілізації, насамперед між Європою і Північною Америкою; інтеграції до складу Заходу країн Східної Європи та Латинської Америки, чия культура близька до західної; підтримки та розширення співпраці з Росією і Японією; запобігання розростанню локальних конфліктів у повномасштабній війні між цивілізаціями; вирішення інших нагальних завдань. У довгостроковій перспективі Хантінгтон орієнтує Захід на інші критерії. Він попереджає Захід, що економічна і військова міць незахідних цивілізацій зростатиме, а відставання від Заходу скорочуватиметься. Заходу все більше й більше доведеться рахуватися з цими цивілізаціями, близькими йому за військовою силою, але дещо відмінними за своїми цінностями та інтересами. Це вимагатиме від Заходу не лише зусиль з підтримання високого військового потенціалу, а й спроб зрозуміти фундаментальні, релігійні та філософські основи незахідних цивілізацій.

Стаття **Ф. Фукуяма** “Кінець історії” набула широкої міжнародної популярності та була перекладена багатьма мовами. Розглянемо її ідейний та концептуальний зміст. Наприкінці ХХ ст. всесвітня історія зазнала фундаментальних змін — Захід, заснований на принципах економічного і політичного лібералізму, здобув незаперечну перемогу — спочатку над залишками абсолютизму, потім над фашизмом і комунізмом. Навіть комуністичний Китай — представник найбільшої і найдавнішої в Азії культури — не уникнув впливу західної ліберальної ідеї, про що свідчать реформи Ден Сяопіна.

Здавалося б Захід може, нарешті, зітхнути спокійно: у нього не залишилося жодних серйозних супротивників або, за виразом Фукуяма, “жод-

них життєздатних альтернатив”. Але це — “Піррова перемога”, тобто перемога, що обертається на поразку. Виявляється, що перемога лібералізму означає “кінець історії як такої, завершення ідеологічної еволюції людства і універсалізації західної ліберальної демократії як остаточної форми правління”.

Треба віддати належне американському політологу: він жодним чином не претендує на авторство щодо самої ідеї “кінця історії”. Він прямо посилається на Гегеля, який ще у 1806 р. передбачив поразку, завдану Наполеоном Пруській монархії, перемогу ідеалів Французької революції і що насувається універсалізація держави, яка втілює принципи свободи і рівності: “все розумне стає дійсним, а все дійсне — розумним”.

Висуваючи свою версію “кінця історії”, Фукуяма обмовляється: лібералізм переміг поки лише у сфері ідей, свідомості; в реальному, матеріальному світі до перемоги ще далеко. Однак він упевнений, що саме цей, ідеальний світ і визначить у кінцевому рахунку світ матеріальний. Він навіть вважає, що для кінця історії немає необхідності, щоб ліберальними були всі суспільства. Цілком достатньо, щоб були забуті ідеологічні претензії на інші, більш високі форми співжиття.

Ф. Фукуяма говорить про важливі дефекти суспільства ринкової економіки — його бездуховність. Він визнає, що багато хто, особливо релігійно налаштовані люди, “глибоко нещасні від невиразної і духовної порожнечі ліберальних споживчих товариств”. Але з цього не виходить, що релігія може стати перспективою постліберального розвитку і цей дефект лібералізму буде усунено політичними засобами.

Загальний висновок автора песимістичний: “Кінець історії сумний. Боротьба за визнання, готовність ризикувати життям заради чисто абстрактної мети, ідеологічна боротьба вимагає відваги, уяви та ідеалізму, — замість усього цього — економічний розрахунок, нескінченні технічні проблеми, турбота про екологію і задоволення витончених запитів споживача” [2, 256].

А. П. Федотов сформулював чотирнадцять канонів (від грец. *κανων* — палиця; переносно — твердо встановлене правило, норма) розвитку сучасного світу, насамперед таких його складових, як соціально-економічні системи, технологія і довкілля [4, 13].

Перший з них — про приреченість традиційної світової системи. Відповідно до нього планета Земля має кінцевий кількісний ліміт (від лат. *limitis* — межа — крайній ступінь обмеження, мак-

симальна кількість або норма чогось) антропогенного навантаження. Тому сучасний світ, перенавантажений людською діяльністю, і вступив у добу глобальної екологічної катастрофи, а сучасна цивілізація здатна до самознищення [4, 23].

Другий — про цейтнот людства. Згідно з ним повільний рух до екологічної катастрофи через 20–30 років поєднається з ресурсною катастрофою, якщо традиційна світова система не буде своєчасно докорінно реконструйована. Тому планету чекає дикий хаос і руйнівні світові війни за володіння останніми природними ресурсами.

Третій — про необхідність конструювання принципово нової керованої світової системи. Згідно з ним людство може подолати глобальну екологічну катастрофу лише способом кардинального реконструювання світової системи. Для цього необхідно перевести її зі стану стихійного у стан керованого програмного розвитку. Робочу модель життєздатної керованої світової системи необхідно конструювати на базі найновітніших наукових знань так, як, наприклад, конструюють орбітальні космічні станції.

Четвертий — про припинення економічного зростання на антропогенно перевантаженій Землі. Згідно з ним на Землі з її кінцевими розмірами, ресурсами і здатністю біосфери до стабілізації довкілля та клімату, в принципі, не може бути необмеженого економічного зростання, бо таке зростання завжди відбувається за рахунок витрачання природних ресурсів і руйнування біосфери. Економічне зростання може бути припиненим і трансформованим у гармонійний розвиток людства, тобто у процес помноження знання, культури і вдосконалення технологій і самої людини. При цьому, на думку А. П. Федотова, “нульове зростання” не є сумісним з капіталістичною системою господарювання з його механізмом необмеженого вживання і збільшення матеріального багатства, капіталу і прибутку за рахунок руйнування біосфери і довкілля.

П'ятий — про екологічний соціалізм — вищу, оптимальну і реальну систему першої половини ХХІ ст. Згідно з ним в епоху глобальної екологічної катастрофи вибір оптимального типу соціально-економічної системи диктується не традиційними факторами зростання економіки, матеріального багатства або енерго-оснащеності виробництва, а винятково здатністю системи протистояти катастрофі, зберегти людство, стати гармонійною часткою моделі керованої життєздатної світової системи. На думку А. П. Федотова, якщо капіталістична система несумісна із завданням

виживання людства, а комуністична система не є на сьогодні реальною, то саме екологічний соціалізм є оптимальною і конструктивною системою еколого-соціально-економічного розвитку земної цивілізації першої половини ХХІ ст. На наш погляд, за допомогою терміна “екологічний соціалізм” автор лише модифікує концепцію “наукового соціалізму”.

Шостий — про узагальнені параметри світової системи як ефективні інструменти для її дослідження, конструювання й управління нею. Згідно з цим каноном А. П. Федотов пропонує три необхідні узагальнені параметри — індекс антропогенного навантаження, індекс сталості розвитку та рентне число. Наприклад, індекс антропогенного навантаження (ІАН) на біосферу вказує, наскільки щільність антропогенного навантаження тієї чи іншої країни на ділянку біосфери перевищує щільність навантаження всього людства на всю континентальну частину біосфери. Найвищий ІАН мають такі країни, як Голландія (21,3), Бельгія (19,3) і Японія (14,3).

Сьомий — про шкалу інтенсивності глобальної екологічної катастрофи та її світові центри. Згідно з ним рента за користування біосферою, з одного боку, характеризує ступінь збурення, навіть руйнування біосфери певною країною з урахуванням внеску її території у біосферний баланс, а з другого — вона відображає річну грошову суму, яку кожна країна повинна сплачувати за користування біосферою. Рентне число тим більше, чим вище індекс антропогенного навантаження для певної країни і міцність її біота енергоспоживання. За 100-бальною шкалою Японія має рентне число 100, США — 72,8, ФРН — 58,4, Великобританія — 42,7, Індія — 42,2, Китай — 41,8.

Восьмий — про концепцію керованого сталого розвитку людства і модель сталої світової системи. Згідно з ним сталий (зрівноважений з природою) розвиток людства, світової системи і окремих країн — це оптимально керований процес на основі вищих досягнень науки в умовах сталої біосфери, і він спрямований на збереження й вдосконалення людини, її творчих і духовних сил. А. П. Федотов формулює десять принципів конструювання моделі керованої сталої світової системи:

- відмова від панування капіталу і перехід до панування розуму й духу;
- відмова від економічного зростання і перехід до гармонійного розвитку людства;
- гармонізація взаємодії біосфери і людства, припинення руйнування біосфери;

- перехід до суспільства екологічного соціалізму;
- стабілізація чисельності населення Землі;
- економне й ефективне використання ресурсів;
- використання лише екологічно чистих технологій;
- відмова від війн, незастосування сили, збереження державних кордонів;
- рівноправність держав і народів, заборона ідеології панування однієї держави (народу) або кількох держав (народів) над світом;
- збереження і розвиток самобутніх культур народів світу [5].

Дев'ятий — про новий інститут соціальних лідерів доби глобальної екологічної катастрофи. Згідно з ним уперше виникає потреба змінити традиційний інститут політичних і державних лідерів, що враховують лише інтереси окремих держав, класів, націй і володіють лише знаннями вузького профілю, на принципово новий інститут соціальних лідерів, які поєднують інтереси окремих держав, народів, класів з інтересами всього людства.

Десятий — про найбільшу трагедію світової історії. Згідно з ним А. П. Федотов апологетично характеризує СРСР як “материк розуму, культури, гуманізму, соціальної єдності”, що був зруйнований під впливом двох факторів: внутрішнього (криза влади) і зовнішнього (глобальна екологічна катастрофа). Він вважає, що саме лідери СРСР, які змагалися на “коні Соціалізм”, програли лідерам Заходу на “коні Капіталізм”. При цьому незрозуміло, як така “ідеальна країна” змогла висунути на керівні посади таку величезну кількість нікчемних лідерів, які за всіма параметрами “програли” лідерам Заходу? Мабуть, лідери СРСР були не гірші за лідерів Заходу, і причиною їхнього програшу був саме “кінь Соціалізм”.

Одинадцятий — про нову історичну місію Росії. Згідно з ним саме Росії А. П. Федотов призначає провідну роль у приборканні стихійного розвитку: по-перше, тому, що вона має суттєвий екологічний ресурс, по-друге, тому, що у неї є міцний промисловий, технічний, науковий, інтелектуальний і духовний потенціали, а також потужні природні ресурси, по-третє, тому, що нею накопичений унікальний досвід всесвітньої історії.

Дванадцятий — про зміну вищого пріоритету ООН. Згідно з ним повинна суттєво змінитися структура ООН: в її складі необхідно створити вищий орган з правом “вето” — Стратегічну

Наукову Раду Землі (СНРЗ) з країн, у яких найбільша територія (Росія, Китай, Канада, США, Бразилія, Австралія). Його рішення мають бути обов’язковими для всіх країн — членів ООН.

Тринадцятий — про світ без СРСР як світ з війнами. Згідно з ним, на думку вченого, період після закінчення Другої світової війни характеризується як “найтриваліший мир за останні 500 років”. При цьому він заплющує очі на криваві локальні війни за прямою або прихованою участю в них СРСР (Корея, В’єтнам, Близький Схід, Ангола, Куба, Сомалі, Ефіопія, Афганістан та ін.) і численні кризові ситуації, що могли призвести до третьої світової війни.

Чотирнадцятий — про науку і молодь — “коня” і “вершника” доби антропогенного перенавантаження Землі. У цілому ця теза теж не є бездоганною. З одного боку, вона справедливо ґрунтується на синтезі науки (екології, глобалістики, конфліктології, економіки й соціології) з ідеями і принципами гуманізму, а з другого — чомусь пов’язує з цим знанням лише молодь (вона і є, на думку А. П. Федотова, той самий “вершник”, який на “коні” глобалістики зможе приборкати стихійний розвиток і побудувати нову керовану світову систему). Для цього глобалістику як головну прикладну науку сучасності слід вивчати в усіх вищих навчальних закладах світу. Необхідно також у кожній країні створити національні академії глобалістики — центри навчальної та науково-дослідної роботи [5].

Здебільшого, частина канонів А. П. Федотова, де йдеться про неможливість збереження небезпечних тенденцій сучасного життя, про деякі “переваги соціалізму”, не викликає сумнівів, але інша частина його канонів апологетично спирається лише на соціалістичні цінності, виправдовує навіть очевидні негативні наслідки практики “наукового комунізму” в СРСР та інших країнах соцтабору, і тому — спірна.

Також ведучи мову про майбутнє та футурологію, важко не згадати ще один із векторів можливого розвитку людства (як суспільства, так і політичної складової — державного управління та політичного устрою). Мова йде про конгломерат утопічно-соціальних аспектів життя, що прогноуються різними футурологами (як науковцями, так і представниками напряму *science fiction*). Ці погляди більш-менш кристалізувалися та набули певного поширення у Проекті “Венера” (англ. *Project “Venus”*) заснованим **Жаком Фреско**. У цьому проекті розроблений технократичний тип суспільного ладу, чимось наближений до утопіч-

ного комунізму та частково — анархізму. Метою проекту є створення “ресурсно-орієнтованої економіки”, заснованої на широкому використанні технічних і технологічних рішень, завдяки яким буде можливість збільшити отримання енергії та облаштувати для людини нові сфери життя (наприклад, міста, що розташовуються на морях та океанах), знизити необхідність праці людини у виробничій сфері. Передбачається, що опора на існуючі природні ресурси, технологічні новинки та засоби забезпечить для людського суспільства стабільний розвиток. Фреско стверджує, що світ багатий на природні та енергетичні ресурси та що “з новою сучасною технологією та розумною ефективністю” потреби всього населення планети можна задовольнити повністю. Автор проекту вважає, що система грошового обігу, на якій побудовано сучасне суспільство — порочна та веде до самознищення. На його думку, саме ця система спеціально декларує обмеженість ресурсів. Якщо якогось ресурсу в наявності занадто багато — наприклад повітря, його не можна буде продати. Націленість на обов’язковість продажу виробленого не стимулює пошуку рішень, що направлені на справжнє усунення дефіциту ресурсів, наприклад, на отримання великої кількості енергії. Адже тоді її неможливо буде продавати.

Наступним кроком у його концепції є відмова від грошей. На думку Фреско, це вилікує людей від жадоби, багатства, дискримінації та злочинності. У ресурсно-орієнтованій економіці всі отримують усе безкоштовно. Необхідність працювати зникає завдяки автоматизації, що не може існувати завдяки грошовій системі, оскільки це не вигідно. Автор ідеї не вважає, що люди припинять працювати, однак характер і направленість їхньої праці значно зміняться. Вони стануть вільними людьми, митцями, науковцями.

Автор стверджує, що для правильного функціонування цієї концепції необхідно, щоб усі ресурси Землі належали людству, а не кільком авторитарним кланам, а практика розподілення ресурсів через гроші та кредитні методи — неефективна для виживання людства.

Підбиваючи підсумок, варто зазначити, що в цій концепції є багато “білих плям”, через які неможливо назвати її стовідсотково готовою та пристосованою до життя. Автор не дає відповіді на найбільш хвилюючі запитання:

- як саме буде організовуватись перехід до моделі технократичного суспільства;
- хто займатиметься перерозподілом ресурсів;

- хто керуватиме суспільством та яка політична структура майбутнього суспільства;
- як саме планується позбавитися від вад суспільства, що не спричинені грошово-монетарною системою (наприклад, психологічні вади).

Враховуючи зазначене, *можна зробити такий прогноз*: система постінформаційного технократичного суспільства — це один із кількох варіантів не надто далекого майбутнього і вона цілком може існувати, але за певними винятками:

- її розвиток неможливий у найближчі 50 років;
- для її встановлення необхідна повна криза грошово-монетарної системи та руйнування політичних інститутів сучасного зразка (даний варіант розвитку подій не є таким вже й фантастичним, враховуючи сучасні тенденції розвитку людства);
- формування нової свідомості та ломка попередніх стереотипів;
- її функціонування не може охоплювати 100 % людства (вочевидь це будуть лише технологічно та гуманітарно продвинуті осередки).

Звичайно, що концепція суспільного ладу, запропонована Жаком Фреско, є чудовою, і вона була б ще більш чудовою, якби передбачала плавний покроковий перехід від нинішнього суспільного ладу до технократичного. Однак плавний перехід навряд чи буде можливим, як мінімум, через одну причину — жодна країна не скасує добровільно свій суверенітет, а жодний можновладець не віддасть владу добровільно.

Теорії зазначених фахівців, звичайно, не є виключно єдиними у футурології та прогнозуванні політичного майбутнього, однак багато в чому вони задали тон мейнстріму політичної науки в даній сфері. Можна навіть сказати, що описані в них варіанти майбутнього — різні сторони однієї медалі, які можуть співіснувати в один і той самий час поруч і паралельно, не чіпаючи одне одного, або багатогранно переплітаючись у нескінченному танці варіацій світу. Так, утопічні міста Жака Фреско будуть йти в один лад із канонами Федотова та зіткненнями різних цивілізацій Хантінгтона, оскільки жодна з них не виключає іншу.

Отже, майбутнє, яке людина творить сама, і буде її майбутнім. Міркуючи про перспективи розвитку людської цивілізації, слід не лише розвивати існуюче, а й ламати старі догми і стереотипи. Якщо не буде нового в сучасному, якщо не вирішимо нинішніх глобальних проблем, то не буде

й ніякого третього тисячоліття розвитку людства. Поставивши собі запитання, яким же бачиться майбутнє, то радше за все, відповідь була б такою: хай людство буде Феніксом, що спалить дотла свої найгірші та темні сторони і відродиться новим і довершеним Творінням, яке зможе свідомо Жити на своїй, Богом даній планеті єдиною спільнотою, а не лише існувати та коротати свій вік, потопаячи у бідності та голоді чи в багатстві й розпусті.

У майбутньому, як це вже було і в минулому, суспільний прогрес не застрахований від зигзагів, стрибків з одного боку в інший і, навіть, від відступу назад. Тому, від наукового передбачення і свідомої та активної діяльності суспільства багато в чому залежить, як уникати цих негативних тенденцій, як спрямовувати суспільний прогрес.

Література

1. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. — М.: ООО "Изд-во АСТ", 2003. — 603 с.
2. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек (2004), (англ. The End of History and the Last Man, 1992).
3. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.; Кер. авт. кол. і наук. ред. О. Г. Білорус — К.: КНЕУ, 2001. — 49 с.
4. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. — М.: Наука, 1998. — 520 с.
5. Федотов А. П. Каноны современного мира // Вест. Моск. ун-та. — Сер. 7. Философия. — 1997. — № 4. — С. 105—114.
6. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны / Под ред. С. Б. Лаврова, Н. В. Каледина. — М.: Гардарики, 2002. — 928 с.

Сформульовано можливі варіанти розвитку і розв'язання політичних проблем майбутнього, їх взаємовиключні варіанти, стихійні і свідомі процеси, визначено їх часові та просторові параметри. Відзначений вплив політичного прогнозування на минуле і сучасне.

Сформулированы возможные варианты развития и решения политических проблем будущего, их взаимоисключающие варианты, стихийные и сознательные процессы, определены их временные и пространственные параметры. Отмечено влияние политического прогнозирования на прошлое и современность.

The possible policy options for addressing the various challenges for the future are formulated, its options that are mutually exclusive too, the natural and conscious processes of their timescaled and space parameters are defined. The influence of policy prediction on past and present is observed.

Надійшла 24 червня 2011 р.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В АСПЕКТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30), с. 75–80

Активний розвиток інформаційних відносин, що спостерігається протягом останніх десятиліть в усьому світі, та розвиток нового типу суспільних відносин зумовили об'єктивну потребу у формуванні та активній генезі такої нової галузі права, як інформаційне право.

У межах інформаційного права виокремилось кілька магістральних напрямів досліджень, які нині зумовлюють розвиток юридичної науки у цій сфері. Одним з таких напрямів є проблематика правового забезпечення інформаційної політики держави. Причому, з огляду на активні євроінтеграційні процеси, що нині тривають в Україні питання ставиться вже не просто про правове забезпечення інформаційної політики в цілому, а про посилення досліджень щодо правового забезпечення інформаційної політики, коли остання розглядається саме під кутом зору європейської інтеграції.

Актуальність дослідження зазначеної проблематики зумовлюється кількома причинами. По-перше, необхідно наголосити на тому, що нині ЄС функціонує і розвивається не лише як спільний економічний простір, а й як специфічний інформаційний простір та сукупність складних інформаційних відносин, які регулюються і регламентуються чинним європейським законодавством. У цьому сенсі процес європейської інтеграції України нерозривно пов'язаний з удосконаленням інформаційно-правових заходів, які б гарантували стабільність та відповідність європейським стандартам і принципам державної інформаційної політики України. По-друге, не можна не звернути увагу на те, що практично всі без винятку інформаційні відносини тісно пов'язані з процесом реалізації прав і свобод людини і громадянина, який нині посідає надто важливе місце у розвитку європейських країн, в утвердженні правової державності і демократії. У цьому сенсі правове забезпечення інформаційної політики Украї-

ни можна розглядати як складову більш широкого і гранично актуального та важливого процесу, яким є забезпечення прав і свобод людини й громадянина в Україні. По-третє, слід зазначити, що постання інформаційного суспільства має своєю важливою складовою розвиток правової сфери, яка б сприяла становленню комплексної та дієвої системи правових механізмів і гарантій розвитку інформаційних відносин, забезпеченню вільного обігу інформації, реалізації інформаційних прав і свобод людини, вільному розвитку ЗМІ тощо. У цьому сенсі розвиток національного законодавства повинен чітко й однозначно зафіксувати пріоритети України у даній сфері як на рівні внутрішніх відносин, так і в зовнішньополітичній сфері, і зокрема — щодо перспектив європейської інтеграції України.

Отже, ставлячи на меті аналіз базових проблем забезпечення інформаційної політики України в аспекті її європейської інтеграції, ми маємо вирішити такі дослідницькі завдання: а) схарактеризувати загальне поняття правового забезпечення інформаційної політики, виявити його сутність та зміст, а також головні підходи у сучасній науці щодо його тлумачення, б) розкрити та систематизувати основні правові принципи забезпечення інформаційної політики України в аспекті європейської інтеграції, в) дослідити стан вітчизняного законодавства в галузі забезпечення і розвитку інформаційних відносин.

На сьогодні правову основу державної політики складають системно узгоджені концептуальні засади й принципи, що визначають та регламентують на рівні чинного законодавства України

функції, форми і зміст правових, організаційних, економічних та інших дозволених чинним законодавством взаємовідносин між державою та іншими суб'єктами, а також між самими суб'єктами у відповідній сфері. Зазначені категорії фактично створюють ядро інформаційної політики та обумовлюють її унікальність, несхожість з іншими аналогічними явищами. В ідеалі ці елементи мають бути унормовані відповідним нормативно-правовим актом, яким має стати згадана Концепція державної інформаційної політики. Наразі на рівні права та функціонування механізмів правового забезпечення концептуальні засади державної інформаційної політики встановлені Конституцією України: ідеологічна багатоманітність, заборона цензури, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, захист конфіденційної інформації про особу та право особи на ознайомлення з інформацією про себе у владних структурах, установах і організаціях, право судового захисту від недостовірної інформації, обмеження доступу до інформації виключно на основі закону (ст. 15, 32, 34 Конституції України). Ці положення є прогресивними та актуальними, вони відповідають аналогічним міжнародним нормам. Водночас, слід наголосити, що при формулюванні та правовому забезпеченні принципів інформаційної політики важливо спиратися на норми суспільної моралі та цінності, визначені на рівні міжнародного права, зокрема — документами ООН, Декларацією прав людини і громадянина та іншими загальноприйнятими міждержавними документами, що на сьогодні є стандартами цивілізованості не тільки окремої країни, а й світового товариства в цілому.

Відповідно до доктринальних тлумачень правові принципи — це основні первинні положення, що фіксуються на рівні права [1]. Принципи державної політики — це фундаментальні, науково обґрунтовані, а в певних випадках і законодавчо закріплені положення, відповідно до яких формується та реалізується державна політика [2]. Нині існує кілька підходів до визначення правових принципів державної інформаційної політики. Зокрема, перший ґрунтується на виділенні базових принципів інформаційної політики. Так, дослідники І. Арістова, А. Демідов, В. Заболотський, В. Наумов, Р. Юсупов виокремлюють, зокрема, принципи соціальної орієнтації (фінансування державою тільки того, що спрямоване на інформаційний розвиток соціальної сфери), відкритості та пріоритетності права [3]. Але ці принципи належать до загальних принципів держав-

ного управління. Цілу низку базових принципів інформаційної політики розроблено російськими правознавцями [4]. З деякими визначеними положеннями можна повністю погодитися (принцип пріоритету національних інтересів, принцип органічної єдності свободи слова та відповідальності за висловлене, принцип системності). Що ж до принципів довіри до ЗМІ та влади, “культурологічності” мови ЗМІ, то це, швидше, завдання, ніж принципи інформаційної політики, а третя група принципів (принцип єдності свідомого, передсвідомого та несвідомого, принцип народності) є принципами лише для окремих напрямів інформаційної політики. Правові принципи інформаційної політики, які пропонуються у монографії С. Коновченко та О. Кісельова (вдосконалення законодавства у сфері ЗМІ та засобів масової комунікації, створення суспільного телебачення, стимулювання появи омбудсменів у ЗМІ, формування комісії з розгляду скарг на ЗМІ (з питань реклами), маркування телевізійних програм з метою захисту від психологічної шкоди) [5] та в дослідженні В. Богомоллова (розвиток малого наукоємного бізнесу, кадрове забезпечення, захист національних інтересів у сфері міжнародної науково-технічної інтеграції тощо), є завданнями політики. Як доводить А. Плітко, доцільно виокремлювати принципи формування інформаційної політики, принципи її реалізації та відповідні базові принципи. Але до цього підходу також можна висунути низку зауважень. По-перше, відсутня єдина основа ділення цієї класифікації: формування та реалізація — це етапи циклу політики, натомість категорія “базові принципи” не відповідає жодній зі стадій циклу політики; крім того, існування базових принципів з необхідністю передбачає наявність певних небазових принципів. По-друге, виокремлення принципів відносно етапів формування та реалізації є некоректним: якщо певний принцип не було закладено при формуванні політики, його навряд чи можливо дотриматися за її реалізації. Втім, загалом, ідея виділення системи принципів є слушною.

На нашу думку, при визначенні правових принципів державної інформаційної політики у сфері європейської інтеграції можна використати таку систему принципів: універсальні (керівні для будь-якої політики держави), галузеві (властиві політиці у конкретній сфері) та спеціальні (притаманні певному напрямку реалізації політики у конкретній сфері) [6]. Як доводить Р. Розенфельд, розробка державної політики нерозривно пов'язана з такими демократичними принципа-

ми, як правило більшості, права меншостей і верховенство права [7]. До універсальних принципів, на думку В. Мау, належать недоторканність особистості й власності, соціальна справедливість, стабільність суспільства. На думку М. Мішелетті, принципи державного управління ідентичні правовим принципам державної політики: конституційність уряду, народовладдя, підзвітність, ефективність, відкритість, адекватна реакція на зовнішнє середовище, відповідність процесуальним нормам, розподіл влади [8]. Проте відповідне ототожнювання не є коректним. Беззаперечно, принципи державного управління впливають на принципи державної політики, що обумовлено існуючою моделлю державного управління, однак державне управління є значно ширшою за змістом категорією, ніж державна політика, та має свої специфічні цілі й завдання. Водночас засадничим є принцип рівності всіх учасників інформаційних відносин (національних та іноземних громадян, юридичних осіб, держав, міжнародних організацій та осіб без громадянства). Істотними є і принципи встановлення балансу прав й інтересів людини, суспільства і держави в інформаційній сфері та обов'язковості публікації суспільно-важливої інформації. Принцип превентивності передбачає перевагу заходів запобігання інформаційній небезпеці над заходами реагування. Принцип технологічної нейтральності законів теж належить до цієї групи.

Характеризуючи стан перспективи розвитку системи національного законодавства у частині правового забезпечення інформаційної політики України в аспекті її європейської інтеграції, необхідно наголосити, що нині задекларовані проектом Концепції принципи верховенства права та забезпечення культурної, ідеологічної та політичної багатоманітності в суспільстві фактично дублюють положення Конституції; принцип єдності, системності та координації дій органів державного управління і регулювання в інформаційній сфері є об'єктивною передумовою ефективного управління, а отже, загальним принципом державного управління. Водночас заслуговує на увагу закріплення пріоритету прав і свобод людини і громадянина, що повністю відповідає духу європейського права. Зауважимо, що в чинному законодавстві визначаються принципи інформаційних відносин: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації та свобода її обміну; об'єктивність, вірогідність інформації; повнота і точність інформації; законність одержання, використання, поширення та збері-

гання інформації. Ці принципи теж потрібно віднести до галузевих принципів інформаційної політики [9].

Утім, говорячи про правове забезпечення інформаційної політики в Україні, не можна оминути увагою і таку важливу проблему, як чітке визначення на правовому рівні функцій цієї політики, а також створення системи правових гарантій, їх успішної та ефективної реалізації. Наразі можна виокремити кілька базових функцій. По-перше — це функція регулювання інформаційних відносин, у тому числі й забезпечення інформаційної безпеки та захисту суспільства від негативного інформаційно-психологічного впливу. Справді, задеклароване конституційне право громадян на доступ до інформації вимагає практичного забезпечення: нині склалася неприпустима ситуація — окремі частини території держави, особливо прикордонні, недосяжні для вітчизняних мовників і зазнають інформаційного впливу сусідніх країн. Нині серйозну загрозу інформаційній безпеці України також становить незаконний обіг і використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, зокрема прослуховування та відеоспостереження. По-друге — це функція розвитку інформаційного потенціалу (інформаційних ресурсів, інформаційної інфраструктури та людських ресурсів як невід'ємного елементу інформаційної взаємодії). Для України вкрай важливим є створення вітчизняного інформаційного продукту, збільшення його кількості, підвищення його якості і конкурентоспроможності. По-третє — це функція інтеграції інформаційних ресурсів у систему політичних, економічних та інших інститутів суспільства [10]. Але оскільки інформаційні ресурси є органічною складовою означених систем, то доцільним є виокремлення функції саме впровадження сучасних інформаційно-комунікативних технологій у систему політичних, економічних та інших інститутів суспільства. Розвиток технологій постійно триває, тому оновлення матеріально-технічної бази (після закінчення інформатизації) та опановування нових можливостей не втратить своєї актуальності й у довготривалій перспективі. По-четверте — це функція формування політичного порядку денного (списку пріоритетів): що саме і в якому аспекті обговорюватиметься [11]. Це певний перелік актуальних тем, винесений на обговорення громадськості шляхом створення певного політичного контексту ситуації (наприклад, Верховна Рада запропонувала для широкого обговорення законопроект, Президент у

своєму виступі або зверненні наголосив на конкретній проблемі, інші високі посадовці у процесі виконання службових обов'язків зробили заяви або відвідали якісь заходи, тим самим висловлюючи свою позицію, тощо). Після того як перелік тем встановлено і дискусію розпочато, постає необхідність коректно представити позицію держави з відповідних питань. Це відповідає реалізації функції спін-докторингу (управління/менеджменту новин), яка також спрямована на поширення відкритих повідомлень про країну у світі та національну ієрархізацію новин у державі, що забезпечує адекватне сприйняття світом України та світу українським суспільством. Важливість управління новинами обумовлена тим, що суспільство реагує не на реальність як таку, а на власне сприйняття цієї реальності. До інших функцій, які мають бути забезпечені на правовому рівні, можна віднести інформаційну функцію — створення та поширення інформації з метою формування у громадян знань, оцінок, певних норм. Реалізація цієї функції дає можливість досягти певного рівня поінформованості, що є найважливішим когнітивним компонентом свідомості та значною мірою раціоналізує ставлення громадян до суспільно-політичних процесів, позитивно впливає на рівень компетентності громадської думки та стимулює соціальну активність. Можливість отримання інформації населенням набуває пріоритетності в діяльності органів влади.

Нормативно-правовим забезпеченням державної інформаційної політики у сфері європейської інтеграції є відповідне спеціальне законодавство, галузеве законодавство з питань євроінтеграції та інформаційне законодавство. Відповідно до п. 5 ст. 85 та пп. 11–12 ст. 92 Конституції України державна інформаційна політика має загалом спиратися на Закон України “Про засади (основи) державної інформаційної політики”, який на даному етапі втілено у Проекті Концепції державної інформаційної політики. Зауважимо, що підготовка та реалізація інформаційної політики України, заявленої в доктринах зовнішньої та внутрішньої політики, здійснюється на основі ідей та рішень всесвітніх самітів *WSIS* (Всесвітній саміт інформаційного суспільства (2003–2005), Європейських конференцій з інформаційної політики (1994–2005), які формують принципи сталого інформаційного розвитку та міждержавних відносин як Європи загалом, так і окремих держав європейського регіону. Фактично інформаційна сфера регулюється низкою нормативно-правових актів, що унормовують окремі аспекти такої ді-

яльності. З усього спектра документів виокремимо закони України “Про інформацію”, “Про державну таємницю”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації”, “Про захист інформації в автоматизованих системах”, “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки”; укази Президента України “Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні”, “Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій”, “Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування”, “Про заходи щодо створення системи Суспільного телебачення і радіомовлення України”, Постанови Кабінету Міністрів України “Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади”, “Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики”, “Про затвердження Типового порядку здійснення електронного документообігу в органах виконавчої влади” та “Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах” тощо.

Нагадаємо, що одним із перших законів самостійної України став Закон “Про інформацію” (1992), а Закон України “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах” (1994) на момент прийняття був дуже прогресивним. Неодноразово здійснювана, зокрема представниками ОБСЄ, експертиза українського інформаційного законодавства свідчить про те, що законодавча та нормативно-правова база функціонування інформаційної сфери України в цілому відповідає європейським нормам. Вже у 2001 р. Україна, чи не єдина країна в СНД, мала достатню нормативно-правову базу в інформаційній сфері. За результатами проведеного того ж року дослідження, національна (державна, публічна) система права України містила значний масив документів, що безпосередньо чи опосередковано регулювали інформаційні відносини в суспільстві, зокрема, це 257 законів, 290 постанов Верховної Ради (нормативного змісту), 368 указів Президента, 87 розпоряджень Президента, 1149 поста-

нов Кабінету Міністрів, 206 розпоряджень Кабінету Міністрів, 1095 нормативних актів міністерств, державних комітетів і відомств. При цьому кількість відповідних нормативно-правових документів дедалі збільшується.

Проте, незважаючи на значну кількість інформаційних законів, ефективність їх впливу з різних причин вкрай низька: закони або не підкріплені фінансово, або не впроваджуються через відсутність підзаконних актів, або відверто ігноруються суб'єктами інформаційної політики через безконтрольність з боку відповідних державних органів. Проблемою є й регулювання значної частки інформаційних відносин підзаконними, а подекуди й відомчими нормативними актами. Водночас Україна є однією з небагатьох європейських країн, яка не спромоглася прийняти закон “Про свободу інформації” (йдеться про правові гарантії доступу громадян до офіційної публічної інформації). Комплексну програму розвитку інформаційного суспільства “Електронна Україна” народні обранці не ухвалювали майже чотири роки: після першого читання у Верховній Раді у 2003 р. тривав довгий період доопрацювання, а реальний наступний крок було здійснено 2007 р. з прийняттям Закону України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки”. У цьому сенсі можна стверджувати, що в Україні лише зараз на рівні державних інституцій починає усвідомлюватися необхідність нових правових підходів щодо забезпечення інформаційної політики, зокрема щодо інформаційної відкритості, забезпечення інформаційної безпеки держави і громадян (хоча більшість з них уже зафіксовано у вітчизняному законодавстві). Інерційність мислення та щоденної діяльності державних органів виявляється в тому, що інформаційна політика в Україні досі принципово орієнтована швидше на захист, ніж на поширення інформації, причому акцент робиться на захисті держави (насамперед у частині запобігання витоку інформації та захисту телекомунікаційних систем). Натомість неодмінною підставою інформаційної безпеки суспільства та особистості в теперішньому світі є успішне виробництво та розповсюдження власного конкурентоспроможного інформаційного продукту. Усе це є свідченням пасивної інформаційної політики, що дає можливість повідомляти про державну діяльність стороннім особам, нерідко її опонентам.

Отже, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо сформулювати такі висновки. По-перше, сучасне законодавство демо-

кратичних країн передбачає активну інформаційну діяльність, обов'язкову звітність влади перед населенням незалежно від наявності звернень або запитів щодо надання тієї чи іншої інформації, обов'язкове, може, навіть, дещо надмірно активне інформування громадян про поточну діяльність органів державної влади. По-друге, значним недоліком чинного інформаційного законодавства є його неконкретність, розмитість формулювань та відсутність чітко визначених механізмів реалізації. Останню тезу підтверджує, зокрема, факт неврегульованості процедур та умов реєстрації й поширення в загальнодержавних інтересах інформації, яку отримує Україна в процесі міждержавного науково-технічного співробітництва. Недосконалість правових механізмів гарантування інформаційних прав суб'єктів є передумовою для певних зловживань в інформаційній сфері, а невизначеність правових механізмів щодо порядку і правил обмежень цих прав у сферах діяльності, пов'язаних з інформацією з обмеженим доступом (крім державної та банківської таємниць), створювало і надалі створюватиме основу для соціальних конфліктів. По-третє, можна стверджувати, що, з одного боку, законодавство України, що регулює інформаційну сферу, є достатньо розвиненим, а з іншого — окремі норми раніше прийнятих законів застарівають і не завжди адекватно і повною мірою відповідають реаліям життя, що динамічно змінюється. Через цю причину парадигма розвитку інформаційної сфери потребує нового нормативного оформлення, необхідним є вироблення та вдосконалення параметрів державної інформаційної політики (принципів, функцій, цілей, завдань, основних напрямів тощо), а також чітке правове визначення механізмів її реалізації.

Література

1. Ожегов С. И. Словарь русского языка: 70000 слов / Под ред. Н. Ю. Шведовой. — 23-е изд., испр. — М.: Рус. яз., 1990. — С. 594.
2. Державне управління: словник-довідник / Уклад.: В. Бакуменко (кер. авт. кол.), Д. Безносенко, І. Варзар, В. Князев, С. Кравченко, Л. Штика; За заг. ред. В. Князева, В. Бакуменка. — К.: Вид-во УАДУ, 2002. — С. 152.
3. Юсупов Р. М. О концептуальных основах региональной информационной политики / Р. М. Юсупов, В. П. Заболотский, В. Б. Наумов, А. А. Демидов // Интернет и современное общество: Труды X Всерос. объединенной конф. Санкт-Петербург, 23–25 октября 2007 г. — СПб.: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2007. — С. 45.

4. Информационная политика: Учебник / Под общ. ред. В. Д. Попова. — М.: РАГС, 2003. — С. 44–68.
5. Коновченко С. В. Информационная политика в России / С. В. Коновченко, А. Г. Киселев. — М.: РАГС, 2004. — С. 492.
6. Энциклопедия государственного управления в России: В 4 т. / Под общ. ред. В. К. Егорова. — Т. IV. — Ч. 1. П-С. — М.: РАГС, 2006. — С. 102.
7. Розенфельд Р. А. Лекції з державної політики / Реймонд А. Розенфельд; Пер. з англ. С. Соколик. — К.: К.І.С., 2002. — С. 13–14.
8. Государственная политика и управление: Учебник: В 2 ч. — Ч. 1. Концепции и проблемы государственной политики и управления / Под ред. Л. В. Сморгунова. — М.: РОССПЭН, 2006. — С. 71–72.
9. Дегтярев А. А. Основы политической теории: Учеб. пособие / А. А. Дегтярев; Ин-т "Открытое о-во". — М.: Высш. шк., 1998. — С. 50.
10. Андреев Э. М. Социальные проблемы интеллектуальной уязвимости и информационной безопасности / Э. М. Андреев, А. В. Миронов // Социально-гуманит. знания. — 2000. — № 4. — С. 175.
11. Пономарев Н. Ф. Политические коммуникации и манипуляции: Учеб. пособие / Н. Ф. Пономарев. — М.: Аспект Пресс, 2007. — С. 42.

Досліджено основні теоретико-методологічні підходи щодо тлумачення змісту та сутності правового забезпечення інформаційної політики сучасної України в аспекті сприяння процесам її демократизації та європейської інтеграції та доведено значущість створення ефективних правових механізмів забезпечення активної інформаційної політики та вдосконалення інформаційних технологій для більш успішної інтеграції України у європейський простір.

Исследованы основные теоретико-методологические подходы в толковании содержания и сущности правового обеспечения информационной политики современной Украины в аспекте содействия процессам ее демократизации и европейской интеграции и доказана значимость создания эффективных механизмов обеспечения активной информационной политики и усовершенствования информационных технологий для более успешной интеграции Украины в европейское пространство.

The basic theoretical and methodological approaches in interpreting the content and nature of legal maintenance of information policy in modern Ukraine in the aspect of promoting the processes of democratization and European integration are examined and the importance of establishing effective mechanisms for active information policy and information technology improvements for better integration of Ukraine into the European community are demonstrated.

Надійшла 11 травня 2011 р.

ІДЕОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОГО ПОЗИЦІОНУВАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30), с. 81–86

Проаналізовано специфіку розвитку політичних ідеологій в Україні з погляду розробки цілісної ідеологічної позиції щодо визначення політичного місця і ролі України у сучасному глобалізованому світі.

Проблема політичного позиціонування України в сучасному глобалізованому світі є одним з пріоритетних напрямів досліджень політичної теорії. Водночас зазначена теоретична значущість аналізу цієї теми поєднується з цілим рядом практичних аспектів, що стосуються специфіки визначення внутрішньодержавних і зовнішньополітичних пріоритетів демократичного розвитку політичної системи України.

Звернення до цієї проблематики зумовлюється такими причинами. По-перше, сучасний розвиток будь-якої політичної системи необхідно розглядати не тільки у внутрішньому, а й у зовнішньому аспекті. Це зумовлюється не лише загальними змінами політичного середовища, а й усією сукупністю процесів політичного, економічного, правового і соціального характеру, що нині окреслюються поняттям “глобалізація”. Таким чином, розвиток політичної системи України та її демократизації нерозривно пов’язані з процесом зовнішньополітичного позиціонування України в сучасному світі, який включає в себе й розробку загальної ідеології, яка, з одного боку, закріплює певні цінності та орієнтири генези політичної системи України, а з другого — дає можливість визначити місце та роль України у міжнародній політиці. Усе це істотно актуалізує науково-політологічні дослідження ідеологічних детермінант політичного позиціонування України в умовах глобалізації. По-друге, сам феномен демократичного розвитку, як переконливо доводить у своїх працях відомий американський політолог Р. А. Даль, включає в себе обов’язкову зовнішню складову, яка, власне, і дає змогу “вписати” ту чи іншу політичну систему в загальну сві-

тову демократичну спільноту [1]. Це, у свою чергу, відкриває не тільки широкі перспективи для політичної компаративістики, а й дає можливість встановити загальні міжнародні індекси демократії, визначити якісні та кількісні показники розвитку демократії в частині забезпечення фундаментальних принципів демократичного врядування, соціальної і правової державності. Потретьє, необхідно наголосити на тому, що актуальність аналізу цієї теми пояснюється ще й тим, що наразі для України як ніколи важливим є чітке позиціонування на міжнародній арені розвитку й утвердження демократії, що неможливе без розробки та поширення відповідної ідеології загальнодержавного і суспільного розвитку. У цьому сенсі особлива роль надається політичній науці, яка повинна забезпечити зазначений процес міцною та адекватною теоретико-методологічною основою.

Таким чином, аналізуючи ідеологічні детермінанти політичного позиціонування України в умовах глобалізації, потрібно вирішити такі конкретні завдання: а) визначити основні складові сучасної глобальної політичної ідеології України, окреслити етапи її розвитку та основні зовнішньо- і внутрішньополітичні детермінанти, б) схарактеризувати основні політичні проблеми розробки загальної ідеології глобального політичного позиціонування України як сучасної демократичної держави, в) окреслити перспективи розробки цілісної ідеологічної основи для формування фундаменту загального політичного позиціонування України у сучасному світі.

Повноправною учасницею глобального політичного процесу Українська держава стала із

набуттям суверенності. Сам факт появи на міжнародній арені України як суверенного суб'єкта значно змінив геополітичну ситуацію в світі. Не випадково З. Бжезінський назвав цей факт "третьою за своєю значущістю подією в XX столітті після розвалу Австро-Угорської імперії у результаті Першої світової війни та розколу світу на два протилежних табори внаслідок Другої світової війни" [2]. Після розпаду світової комуністичної системи і Радянського Союзу сучасні політичні процеси характеризуються загостренням боротьби різних центрів сили, блоків, союзів, тимчасових альянсів за сфери впливу. Геополітичні інтереси провідних країн світу стали основною рушійною силою сучасних політичних процесів. Докорінна зміна світового політичного устрою і геополітичної ситуації на планеті після припинення ідеологічного протистояння двох соціально-ідеологічних систем відбувається на тлі боротьби впливу глобалістичних і антиглобалістичних ідеологічних тенденцій, повсюдного посилення загроз безпеці, проявів міжнародного тероризму тощо. Політичний процес вибудовується відповідно до впливу економічного, соціального, технологічного, ідеологічного чинників, що створюють основу для поведінки політичних акторів на державному та глобальному рівнях.

Тенденції сучасного глобального політичного процесу вимагають від його суб'єктів мобільної реактивної політики, дій відразу на кількох рівнях, що є певним викликом для новостворених держав зі слабо окресленими національними інтересами. Україна зосереджує зовнішньополітичні зусилля на створенні і розбудові надійних механізмів захисту на двосторонньому, субрегіональному, регіональному і глобальному рівнях. Отже, участь України в глобальному політичному процесі відбувається в загальному вигляді у кількох напрямках: встановлення зв'язків з іншими державами, насамперед країнами — лідерами глобального політичного процесу; взаємодія з міжнародними організаціями; побудова міждержавних відносин з країнами-сусідами; регіональна співпраця та інтеграційні відносини [3].

Пріоритети участі України в глобальних політичних відносинах за роки незалежності зазнали істотних змін, що також ускладнює зайняття нею місця серед значущих суб'єктів глобальної політики. Зокрема, для всього періоду державотворення 1991–2011 рр. у зовнішній політиці України домінувала так звана багатовекторність. Слід

зазначити, що вона значною мірою була пов'язана з внутрішніми ідеологічними детермінантами. В Україні існувала проблема забезпечення національної єдності та соборності держави, вирішення якої ускладнювалося ціннісно-світоглядним розшаруванням українського суспільства, яке обумовлювалося культурно-історичними відмінностями окремих регіонів України і поглиблювалося внаслідок ідеологічних спекуляцій на цій проблематиці з боку певних внутрішньо- та зовнішньополітичних суб'єктів. Проблема української багатовекторності полягала не тільки в розчленованості зовнішньої політики влади між Сходом і Заходом, а в загальній розмитості та невизначеності ідеологічних детермінант перших етапів політичного процесу державного виміру. Відзначена політико-ідеологічна невизначеність щодо пріоритетів участі у глобальній політиці ускладнюється тим, що і на рівні теоретичної свідомості — серед науковців — немає одностайної думки щодо регіонально-цивілізаційної "приналежності" України. Скажімо, С. Пирожков вважає, що Україна є регіональною, виключно європейською державою, тобто її власні національні інтереси виявляються через загальноєвропейські структури [4]. Хоча інші вчені схильні розглядати її як державу бірегіональну [5]. С. Хантінгтон також розглядає Україну як державу, що локалізована на порубіжжі між двома протилежними цивілізаціями, примирення яких не передбачається. Вона безпосередньо розділяє ті країни, які є членами НАТО, і Росію, яка там ніколи не буде, і тому Україна має відігравати роль санітарного кордону [6].

Водночас, статус України як держави середнього рівня в світовій ієрархії свідчить про те, що наша держава має недостатньо так званої "структури сили" для того, щоб кардинальним чином впливати на глобальний політичний процес. Для України мова йде не про пошук способу зайняти місце в центрі світу в своєрідній єдності суперництва й співробітництва, а про те, щоб не дати відсунути себе на периферію і не посісти програвшої позиції на узбіччі глобального світу [7]. Ця обставина має своїм наслідком постійно зростаючий тиск на Україну з боку Росії, США та Європейського Союзу. Такі намагання є результатом зміни конфігурації сил як на глобальному, так і на регіональному — європейському рівні. Подібна ситуація, пише з цього приводу В. Манжол, є викликом для України, вона має свої "мінуси" та "плюси". До перших належить ризик конфліктної ескалації протиріч між полюсами і загальної деста-

білізації європейського регіону, що загрожує катастрофічним зменшенням простору для зовнішньополітичного маневру України та посиленням її залежності. До плюсів, за умов відродження політики мультиполярного балансування, можна віднести нові можливості захисту власних інтересів [8]. В останньому випадку йдеться про можливість ведення власної геополітичної гри, використовуючи суперечки між провідними центрами геополітичної сили. Проте, для ведення власної політики у глобальному вимірі має існувати власна чітка стратегія, яка визначає ідеологічні пріоритети та містить образ майбутнього України в загальносвітовому контексті.

Україна створила незалежну державу за умов практичної відсутності власних стійких ідеологічних проєктів, що були б висвітлені у довготривалій філософсько-політичній полеміці, знаходили відображення в розвитку політичної та партійної систем. Її становлення проходило на тлі глобалізації, інформаційної відкритості, прискоренні темпів політичних процесів — і саме тому замість вироблення власних цілісних ідеологічних концептів, політичні ідеї та концепції були значною мірою запозичені. Водночас, складність сучасної політичної ситуації в Україні значною мірою викликана специфічністю, навіть унікальністю обставин, за яких відбувається процес формування держави. Виникнення нашої держави відбувалося за умов, що суттєво відрізнялися від складання Вестфальської системи — коли глобальна політика відображала результати внутрішнього націотворення. Створення й оформлення більшості сучасних держав Європи стало результатом внутрішнього ідеологічного пошуку, який генетично обумовлював національні інтереси цих країн у глобальній політиці. В Україні ж, як зазначають О. Литвиненко та В. Бондаренко, обрана стратегія формування держави-нації не зовсім виправдовує ті великі сподівання, що поклалися на неї [9].

Зважаючи на те, що західний та російський чинники є проявами геополітичного суперництва на глобальному та субрегіональному рівнях, між ними існує гостра конкурентна боротьба, у тому числі ідеологічна. У цій боротьбі Захід та прозахідні українські політичні сили поступово нарощують свою перевагу, оскільки вони пропонують більш привабливі, ніж Росія, альтернативи суспільно-політичного, економічного та культурного життя. Західна лібералізація включає передачу західного, насамперед європейського демократичного досвіду і спирається на потужні еко-

номічні та військово-політичні ресурси Заходу. При цьому здійснюється вплив на формування та підсилення саме демократичних елементів української суспільної свідомості та політичної ідеології. Підвищенню західного впливу також сприяє поступове зменшення кількості носіїв радянської ідеології, найсприйнятливіших до авторитарних цінностей, які привносить в Україну російський чинник. Водночас зворотною стороною західного впливу є глобалізація з її космополітичним началом, що розчиняє культурно-національні особливості й сумнівно сприяє націо- і державотворенню, а також невідповідність української політичної та економічної системи формальним європейським вимогам, форсована гонитва за якими може підірвати ресурсну та соціальну базу країни. Отже, говорити про суспільний та політичний консенсус щодо пріоритетних напрямів входження нашої держави у глобальний політичний процес ще зарано, і, безумовно, слід зважити на роль Росії у регіональних зв'язках України, її інтеграційних намірах.

Протягом державницько-пошукового та конституційного етапів ідеологічний пошук в Україні характеризувався зосередженістю на внутрішніх проблемах — пошуком економічної моделі, подоланні соціальних і політичних наслідків комуністичної системи, необхідністю винайдення оптимальної конституційної форми України, що значною мірою пояснює політику багатовекторності, нейтралітету та позаблоковості України на цьому етапі. Але з початку XXI ст. центр ідеологічної боротьби переміщується у зовнішньополітичну площину. Можливості будь-яких альтернатив ринковій економіці зникають, а вектор глобального розвитку стає стрижнем політично-ідеологічної боротьби. Можна погодитися із М. Михальченком у тому, що “жодній ідеології не уникнути тлумачення зв'язків країни із зовнішнім світом, оцінки процесів формування національно-цивілізаційної самосвідомості. В інформаційному суспільстві вже не можна відгородитися від світу в соціалістичному чи якомусь іншому таборі” [10]. У цьому сенсі саме ідеологічне протистояння стосовно напрямів зовнішньої політики стає однією з найголовніших детермінант розвитку політичного процесу в Україні.

Розглядаючи ідеологічні орієнтації громадян України, слід зауважити, що крім конкретних зовнішньо-ідеологічних уподобань, важливу роль відіграють сповідання суспільством певних цінностей й ідентичності. Існуючий в Україні ідентичнісний розкол відображає й існуючі

регіональні розбіжності у підтримці зовнішньополітичних ідеологічних настанов. Підтримка європейського майбутнього має місце і на Сході, і на Заході країни, залишаючись порівняно високою. Це змушує деяких суспільствознавців вбачати за нею внутрішній ідеологічний потенціал. Так, на думку В. Якушика, інтеграція України до європейських і трансатлантичних структур з початку ХХІ ст. все більш впевнено синтезується як суспільно-політична ідея. Європейське покликання адсорбує самоусвідомлення України в контексті модерної Європи, поєднуючи його із практичною настановою, яка і полягає в організації процесу набуття членства в європейських та євроатлантичних структурах. Спорідненість завдань давала змогу об'єднувати цілі європейської (ЄС) та євроатлантичної (НАТО) інтеграції у межах однієї суспільно-політичної ідеї. Певною мірою всі ці прагнення мали суттєву тенденцію на трансформацію в якості новітньої української національної ідеї [11]. Проте теза щодо потенціалу Європейської інтеграції як об'єднуючої загальнонаціональної ідеї не стала домінантною і довготривалою тенденцією суспільної свідомості.

Отже, ціннісна інтеграція в Європу так і не набула чіткої одностайної вербалізації у сучасному політичному та інтелектуальному житті України. Ідеологічні та культурні трансформації часто розглядалися й розглядаються нашою політичною елітою суто у функції легітимації владних реформ. У практичній політиці щодо формування національної держави превалює ліберально-марксистський підхід, що передбачає становлення політичної нації шляхом ліберально-економічних та політично-правових змін, які автоматично призведуть до ціннісно-ідеологічних трансформацій. Тому різні варіації на тему національної ідеї виправдовують олігархічно-клановий перерозподіл влади і власності, а не слугують тою печаткою, яка скріплює суспільство спільними цінностями [12]. Формування нової європейської ідентичності супроводжується концептуальною невизначенністю ролі держави та владних структур національного масштабу, загострюється боротьба між правими партіями та лівими [13]. Це й породжує розколи між глобально-політичними орієнтаціями населення всередині країни, існування в масовій свідомості одночасної та практично рівної підтримки протилежних напрямів зовнішнього курсу, неоднозначність позицій у різних регіонах країни.

Також у процесі політологічного аналізу слід враховувати, що вплив окремих країн чи міжнародних інституцій (корпорацій) на внутрішню політику держав зростає прямо пропорційно до послаблення позицій правлячих інституцій останніх. Держави, слабкі ідеологічно, інституційно, економічно зазнають подвійного тиску, оскільки їхня влада, впливовість розмиваються, спотворюються, ще не встигнувши сформуватися. Подальший розвиток цього протиріччя може набутися небажаних наслідків, а саме: держава не здатна скористатися технологічними, економічними, соціокультурними перевагами глобалізації, проте активно переймає всі її негативні риси. Серед них — деградація державної влади, невиправдане посилення позадержавних джерел політичного та економічного впливу, перехід технологічної відсталості у стратегічну, ерозія національної ідентичності. Таким чином відкритість, яка потенційно могла б означати сприйнятливість до нових ідей і технологій, а також взаємозалежність як інструмент здобуття належного місця у міждержавних відносинах перетворюються на вразливість, незахищеність, несамостійність країни.

Глобальні ідеологічні конструкції, впливаючи на відносно молоду Українську державу, яка в силу історичних умов розвивалася під тиском єдиної тоталітарної моноідеології та не була адаптована до ідеологічної конкуренції, спричинили появу кількох суперечливих тенденцій у політичній свідомості та політичному процесі України. З одного боку, позитивне ставлення до глобальної демократизації, відкритості, прогресу, а з іншого — відсутність значущої лібералізації політичної свідомості суспільства, прагнення порядку та стабільної влади. Диспропорція, що збільшується між ефективністю української господарчої системи, з одного боку, і безперервним збільшенням масових претензій, породжуваних упродовженням у суспільстві ліберальних цінностей, західних стандартів споживання — з другого, має неминучим наслідком зростання соціальної напруженості. Загалом українська стратегія у внутрішньому і зовнішньому політичних процесах має ґрунтуватися на чітко визначених пріоритетах, які знаходять своє відображення в ідеологічних течіях, що обумовлюють розвиток нації. У цьому контексті Україна має визначитися як у пріоритетному в одному із трьох можливих напрямів: або обрати шлях до європейського співробітництва, або забезпечити гарантії незалежного розвитку як від Заходу, так і від Росії, або ж об-

рати позицію динамічної рівноваги між Сходом і Заходом, яка підтримується міжнародним співтовариством і яка є, на його думку, найбільш перспективною [14]. Виходячи із розколу суспільної свідомості та партійно-ідеологічних детермінант сучасної української політики, останній напрям глобальної стратегії справді виглядає достатньо перспективним з точки зору суспільної злагоди, але вимагає від політиків довгострокового дотримання обраного курсу.

Отже, узагальнюючи результати здійсненого дослідження можна зробити такі висновки. По-перше, нині, коли долю людства все більше визначають глобальні процеси, для України ключовим постає питання про знаходження власного місця в цих процесах, у вирішенні глобальних проблем сучасності при збереженні власної ідентичності, відповідного балансу між загальнолюдськими і національними інтересами. Тільки за цієї умови наша держава зможе відігравати гідну роль на міжнародній арені та набутти високого міжнародного авторитету. Отже, глобальна доля України залежить від її здатності знайти свій шлях і модель розвитку, варіант інтегрування в систему світового співтовариства як самостійного, впливового і авторитетного суб'єкта політики. По-друге, участь України в глобальному політичному процесі неможлива без відповідних тенденцій у політичному процесі державного рівня — вона має відбивати основні цінності інтегративної національної ідеї, бути з акріпленою в ідеології державотворення, відображатися в суспільно-наукових розробках і дослідженнях, обґрунтовуватися у масовій свідомості через ідеологічну діяльність політичних партій та інших значущих політичних суб'єктів. По-третє, на тлі позитивного ставлення до глобалізаційного процесу, в Україні існує проблема конкретизації кроків задля більш щільного та ефективного залучення до нього. При вирішенні головного ідеологічного питання, з якою цивілізаційно-регіональною системою (західною чи російською) інтегруватися у глобальний світ, виникають ідеологічні розколи у суспільній свідомості та політико-партійній площині. Ця обставина породжує політичну нестійкість і періодично повторювані кризи влади — як у відкритій, так і латентній формі.

Разом з тим, слід наголосити, що проблема політико-ідеологічного позиціонування України у сучасному світі залишається перспективним напрямом сучасних політичних досліджень, оскільки вона синтезує в собі цілий комплекс складних

політичних проблем і концепцій, які нині визначають основні шляхи розвитку політичної науки в цілому.

Література

1. Даль Р. А. Демократия и ее критики — М.: РОССПЭН, 2003. — С. 473.
2. Зовнішня політика України: здобутки і проблеми / Упоряд.: В. А. Ребкало, В. А. Шахов. — К.: Знання України, 2007. — С. 6.
3. Біденко Ю. М. Суб'єкти політичного процесу глобального рівня та Україна: деякі тенденції // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна "Питання політології". — Х., 2008. — № 796. — С. 77.
4. Пирожков С. Україна в геополітичному вимірі: деякі пріоритети // Персонал. — Приложение № 5 (10) "Украина в современном геополитическом пространстве". — 2000. — № 2 (56). — С. 31.
5. Рудич Ф. Україна, Росія, Євроатлантика: деякі аспекти взаємовідносин // Персонал. — Приложение № 5 (10) "Украина в современном геополитическом пространстве". — 2000. — № 2 (56). — С. 11.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка. — М.: ООО "Изд-во АСТ", 2003. — С. 40.
7. Колодко Г. Глобалізація і перспективи розвитку пост-соціалістичних країн. — К.: Основні цінності, 2002. — С. 22.
8. Манжол В. Квадратура інтеграційного кола (Актуальні проблеми європейської політики України) // Політика і час. — 2007. — № 4. — С. 14.
9. Бондаренко В. О. Глобальна ідейно-політична гегемонія та становлення нових незалежних держав / В. О. Бондаренко, О. В. Литвиненко // Стратегічна панорама. — 2000. — № 3–4. — С. 156.
10. Михальченко М. Українська національна ідея: підказки для політичних лідерів // Політ. менеджмент. — 2007. — Спец. вип. — С. 31.
11. Якушик В. Українська революція 2004–2005 років: головні ознаки та форми вияву // По той бік розуміння: Україна та Європа після Помаранчевої революції: 36. наук. ст. / За заг. ред. Г. Флікке, С. Кисельов. — К.: Атіка, 2006. — С. 98.
12. Амельченко Н. Проблема соціальної інтеграції України у контексті осмислення досвіду Помаранчевої революції // По той бік розуміння: Україна та Європа після Помаранчевої революції: 36. наук. ст. / За заг. ред. Г. Флікке, С. Кисельов. — К.: Атіка, 2006. — С. 71.
13. Вакулич В. Політико-історичний вимір європейської традиції. — Кіровоград: Аргос, 2000. — С. 32.
14. Мадіссон В. Сучасна українська геополітика / В. Мадіссон, В. Шахов. — К.: Либідь, 2003. — С. 6.

Досліджено основні політичні цінності та демократичні орієнтири, що мають бути закріплені в ідеології глобального політичного позиціонування України.

Исследованы основные политические ценности и демократические ориентиры, которые должны быть закреплены в идеологии глобального политического позиционирования Украины.

The basic political values and democratic orientation are analyzed, which should be fixed in the ideology of global political position of Ukraine.

Надійшла 10 червня 2011 р.

І. П. МОЙСЕЄНКО

Львівський державний університет внутрішніх справ

Н. В. МАГАС**Ю. А. ПОПОВІЧЕНКО**

Львівський інститут МАУП

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30), с. 87–91

Розглядаються підходи до оцінки рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання, а також структуризація фінансово-економічної безпеки за видами діяльності суб'єктів господарювання. Пропонується оцінювання рівня економічної безпеки на основі використання оцінок параметрів фінансового потенціалу підприємства.

У сучасних умовах господарювання, коли економіка перебуває в умовах глобальних та інтеграційних процесів, зростання циклічності фінансових криз, невизначеності, зростає роль ефективного оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Теоретичні основи дослідження проблем оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання відображені в роботах таких вчених, як: Г. Я. Аніловська, О. І. Баранівський, Н. А. Грицюк, П. Я. Кравчук, Т. Б. Кузьменко, Л. С. Мартюшева, І. П. Мойсеєнко, В. І. Франчук та ін.

Узагальнюючи дослідження оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання можна виокремити такі не вирішені проблеми:

- недостатність методичних розробок, пов'язаних з формуванням комплексу моделей оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання;
- діагностика рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання потребує використання неформалізованих критеріїв та параметрів вимірювання;
- існуючі методи оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання недостатньо повно висвітлюють процедуру вибору найбільш значущих показників економічної безпеки суб'єктів господарювання, використання потенціалу ресурсів внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування;

- оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання через формування лише інтегрального показника є неточним і узагальненим, оскільки не враховує багатфакторної діяльності суб'єктів господарювання.

В економічній літературі можна віднайти чимало підходів [1–3] до обґрунтування методології економічної безпеки суб'єктів господарювання, але й досі не сформовано загально визначеного бачення у цій сфері.

Методику оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання визначає керівництво підприємства, виходячи з власного уявлення про проблеми безпеки, стратегічні цілі розвитку.

В економічних дослідженнях виділяють такі основні підходи в оцінюванні рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Індикативний підхід передбачає проводити узагальнюючу оцінку економічної безпеки суб'єктів господарювання на підставі зіставлення граничних (критичних і нормальних) і фактичних значень індикаторів. Як індикатори рівня безпеки суб'єктів господарювання можуть виступати нормовані значення показників, розраховані на базі нормативних (граничних) значень вихідних показників [2, 138–139]. Нормування проводиться щодо значення показника:

$$X_i = \left(\frac{P_{i\phi}}{P_{in}} \right)^b \quad (1)$$

де $P_{\text{ф}}$, $P_{\text{н}}$ — відповідно фактичні і нормативні значення i -го показника; b — показник ступеня (для показника типу “мінімум” дорівнює 1, для показника типу “максимум” дорівнює -1).

Економіко-математичний підхід передбачає для оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання ($P_{\text{еб}}$) використання такої функціональної залежності [4, 137]:

$$P_{\text{еб}} = a_1^* J(x_1) + a_2^* J(x_2) + \dots + a_n^* J(x_n), \quad (2)$$

де x_1, x_2, x_n — показники діяльності суб'єктів господарювання; $J(x_1), J(x_2), \dots, J(x_n)$ — локальні функції залежності рівня економічної безпеки від відповідних показників діяльності суб'єктів господарювання; $a_1, a_2, \dots, a_n$ — коефіцієнти, що відображають значущість кожного показника для забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Ресурсно-функціональний підхід. Представники ресурсно-функціонального підходу [5, 69] пропонують визначити рівень економічної безпеки на основі оцінки ступеня використання ресурсів суб'єктів господарювання за кожною функціональною складовою і пропонують таку формулу розрахунку сукупного критерію економічної безпеки суб'єктів господарювання:

$$\text{СКЕБ} = \sum_{i=1}^n k_i d_i \quad (3)$$

де k_i — значення часткових функціональних критеріїв економічної безпеки суб'єктів господарювання; d_i — питома вага значущості функціональних складових економічної безпеки суб'єктів господарювання, де $\sum_{i=1}^n d_i = 1$; n —

кількість функціональних складових економічної безпеки.

Обґрунтуємо необхідність оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання на основі використання його фінансового потенціалу.

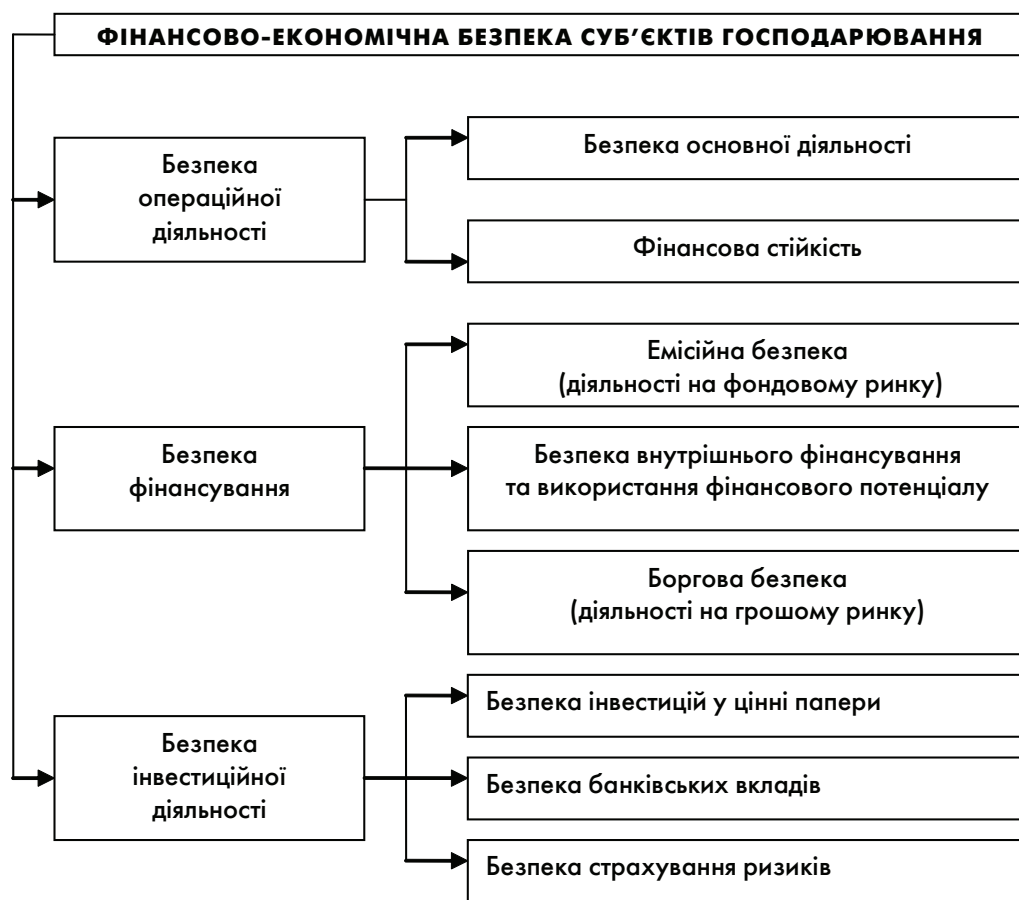
Різновидом економічної безпеки є фінансово-економічна безпека суб'єктів господарювання, яка розглядається як фінансово-економічний стан, що забезпечує захищеність їх інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз і створює необхідні передумови для стійкого розвитку в поточному та довгостроковому періодах на основі використання фінансового потенціалу [3]. Структуризація фінансово-економічної безпеки

за видами діяльності суб'єктів господарювання подана на рисунку.

Використання фінансового потенціалу є одним із найактуальніших завдань формування безпеки суб'єктів господарювання в умовах економічної кризи. Мета дослідження рівня безпеки суб'єктів господарювання на основі використання його фінансового потенціалу полягає у визначенні найприбутковіших напрямів діяльності та скороченні або ліквідації низькоприбуткових. Завдання — на основі поєднання традиційних моделей фінансового аналізу стану діяльності суб'єктів господарювання з принципами аналізу Парето побудувати експрес-методику визначення його фінансового потенціалу. Поєднання цих підходів забезпечує нову якість та комплексність оцінювання рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання та визначення його потенціалу [1].

Фінансовий потенціал суб'єктів господарювання визначає конкурентоспроможність, можливості ділового співробітництва, оцінює наскільки гарантовані економічні інтереси суб'єктів господарювання у фінансовому і виробничому відношенні на основі аналізу ринкових умов зовнішнього середовища функціонування. При цьому для забезпечення певного рівня фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання ставляться завдання: дати оцінку фінансового стану господарської діяльності на основі вивчення причинно-наслідкового взаємозв'язку між різними показниками виробничої, комерційної і фінансової діяльності; розробити моделі фінансового стану при різноманітних варіантах використання ресурсів; розробити заходи ефективнішого використання фінансових ресурсів і зміцнення фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

Оцінювання фінансового потенціалу суб'єктів господарювання здійснюється за такими етапами: визначення напрямів та об'єктів дослідження (прибуток, продажі, витрати); вибір періоду та напряму здійснення аналізу; вибір методів оцінювання фінансової стійкості та рівня безпеки; визначення основних факторів діяльності суб'єктів господарювання (зовнішні, внутрішні) та причин відхилень (розрахунок основних причин фіксованих втрат, перевитрат часу та коштів). Методика оцінювання фінансового потенціалу передбачає аналіз джерел фінансування (на основі показників фінансового та виробничого левериджу) та оцінок “точок результативності” за принципом Парето [1].

Структуризація фінансово-економічної безпеки за видами діяльності

Перелік досліджуваних параметрів фінансового стану дає можливість визначити рівень використання фінансового потенціалу на основі використання традиційних методик фінансового аналізу та ідентифікувати його вид: фінансовий потенціал стійкості (показники фінансової стійкості та запасу фінансової стійкості, оборотні кошти, запаси, витрати), фінансовий потенціал ефективності (показники рентабельності активів та капіталу), фінансовий потенціал розвитку (“золоте правило фінансування”, модель росту приростів тощо). Порядок експрес-методики передбачає оцінювання фінансового потенціалу суб’єктів господарювання на основі поєднання можливостей аналізу показників результативності діяльності, дослідження ефективності джерел фінансування та використання активів і капіталу з перевагами прийняття успішних рішень за принципом Парето. При цьому показниками виміру є відносні показники, моделями аналізу — детерміновані моделі факторного аналізу динамічного типу, через те що тільки їх параметри відобра-

жають потенціал приростів показників діяльності підприємства у просторі й часі.

Методика визначення рівня фінансового потенціалу методом експертних оцінок передбачає ранжування рівня потенціалу на високий, середній, низький. Встановлення відповідності зазначених рівнів значенням показників фінансового стану підприємства: коефіцієнту фінансової незалежності; коефіцієнтам ліквідності (загальної, термінової, абсолютної); рентабельності (продаж, активів, капіталу), коефіцієнту автономії [2].

Для визначення й оцінки стану фінансової безпеки суб’єктів господарювання доцільно створити систему моніторингу фінансової безпеки. Визначаючи динаміку основних показників, можливо завчасно визначити фінансовий стан суб’єкта господарювання, виявити можливі небезпеки фінансової безпеки і, як наслідок, напрями стабілізації його поточного стану. Ступінь захищеності фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин характеризується збалансо-

ваністю і якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання, населення в цілому, ефективне функціонування соціально-економічної системи і соціальний розвиток [4].

Під час оцінювання поточного рівня забезпечення фінансової складової економічної безпеки аналізують:

- фінансову звітність і результати діяльності (платоспроможність, фінансову незалежність, структуру й використання капіталу та прибутку);
- конкурентний стан суб'єктів господарювання на ринку (частку ринку, якою володіє суб'єкт господарювання, рівень застосовуваних технологій і менеджменту);
- ринок цінних паперів (підприємства-оператори та інвестори цінних паперів, курс акцій і лістинг) [4].

Індикаторами фінансової безпеки господарюючого суб'єкта є граничні значення показників аналізу фінансового стану та фінансової стійкості. Показниками оцінки є: надлишок або нестача власних оборотних засобів, які необхідні для формування запасів і покриття витрат, пов'язаних із господарською діяльністю суб'єктів господарювання; надлишок або нестача власних оборотних засобів, а також середньорічних і довгострокових кредитів і позик; надлишок або нестача загальної величини оборотних засобів [5].

На підставі зазначених показників виокремлюють п'ять рівнів фінансової безпеки:

- абсолютна фінансова безпека — господарюючому суб'єкту достатньо власних оборотних засобів для функціонування;
- нормальна фінансова безпека — господарюючому суб'єкту практично достатньо власних оборотних засобів;
- нестійкий рівень безпеки — господарюючому суб'єкту недостатньо власних оборотних засобів, також він залучає середньострокові та довгострокові позики і кредити;
- критичний рівень безпеки — суб'єкт господарювання, крім середньострокових та довгострокових позик і кредитів, залучає короткострокові;
- кризовий рівень безпеки — суб'єкт господарювання не може забезпечити фінансуван-

ня своєї діяльності ані власними, ані залученими засобами.

Для вимірювання рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання доцільно застосовувати методи:

- моніторингу основних соціально-економічних показників та зіставлення їх з граничними значеннями;
- аналізу та обробки сценаріїв;
- оптимізації;
- теоретико-ігрові;
- багатовимірний статистичний аналіз;
- теорії штучних нейронних мереж.

Застосування підходів до моделювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання має зводитись до отримання інтегрального кількісного показника рівня фінансової безпеки під впливом значної кількості чинників [5].

Описані методи аналізу фінансового потенціалу відображають стабільність фінансового стану господарюючого суб'єкта у довгостроковій перспективі в умовах змін зовнішнього та внутрішнього середовищ та ступінь фінансової незалежності суб'єктів господарювання. Такі оцінки передбачають лише здатність витримувати негативні впливи зовнішнього та внутрішнього середовищ суб'єктів господарювання, однак не передбачають ідентифікації та нейтралізації загроз і ризиків, недопущення реалізації загроз, зменшення небажаних наслідків тощо. Отже, поняття фінансово-економічної безпеки включає визначення запасу фінансової стійкості, але є ширшим за нього і передбачає використання потенціалу як метод підвищення рівня безпеки.

Література

1. Кравчук П. Я. Формування системи корпоративної безпеки підприємства: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01 [Ксерокс] / Тернопільський держ. екон. ун-т. — Т., 2006. — 20 с.
2. Козачекно Г. В., Пономарьова В. П., Ляшенко О. М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізми забезпечення: Монографія. — К.: Лібра, 2003. — 280 с.
3. Косянчук Т. Ф., Лук'янова В. В., Майорова Н. І., Швид В. В. Економічна діагностика: Навч. посіб. / За заг. ред. Т. Ф. Косянчук. — Л.: Новий світ. — 2000, 2009. — 452 с.
4. Мойсеєнко І. П., Демчишин М. Я. Економетричний аналіз стану економічної безпеки суб'єктів господарювання // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ. Сер. Економічна: 36. наук. праць / Голов. ред. Р. І. Тринько. — Л., 2010. — Вип. 3. — С. 251–263.

5. Грицюк Н. А. Методичні підходи до обґрунтування індикаторів оцінки рівня фінансової безпеки підприємства // Проблеми науки. — 2008. — № 6. — С. 31–35.

6. Ареф'єва О. В. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки / О. В. Ареф'єва,

Т. Б. Кузенко // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 1. — С. 98–103.

Поєднання моделей використання фінансового потенціалу з принципами аналізу Парето забезпечує комплексність оцінювання рівня фінансово-економічної безпеки підприємства.

Сочетание моделей использования финансового потенциала с принципами анализа Парето обеспечивает комплексность оценки уровня финансово-экономической безопасности предприятия.

The combination of models using financial capacity with the principles of Paretoanalysis provides a comprehensive assessment of the level of financial and enterprise economic safety.

Надійшла 16 травня 2011 р.